

A-16098

Duplum

R. R E I M A N

EESTI

KEELE-

ÕPIIK

VII K L A S S I L E

RK „PEDAGOOGILINE
KIRJANDUS“

Duplum

EESTI KEELEÕPIK

VII KLASSILE

Koostanud R. REIMAN

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

TALLINN 1946

2

A-16098

I.

Kokkuvõtteid vormiõpetusest.

I. SISSEJUHATUSEKS.

1. Sõnavälde.

Sõnade *suvi*, *jõuab*, *varsti* jne. esimese ja teise silbi vahelised häälikud *-uv-*, *-õu-*, *-arst-* kannavad **sisehäälikute** nime. Sisehäälikuiks on sõna esimese silbi liht- või kak-siktäishäälik ja järgnevad ka aashäälikud kuni teise silbi täishäälikuni.

Liitsõnades arvestatakse iga osasõna sisehäälikud eraldi: *kingsepp*, *seinakellad* jne. Liidetega sõnades arvestatakse ka liite sisehäälikud: *kirjanikud*, *linlased* jne. Võõrsõnades eristatakse harilikult pearõhulise ja järgneva kaasrõhulise silbi sisehäälikud: *direktor*, *kilogramm*, *kongress* jne.

Võrdleme sisehäälikute pikkuse poolest sõnu :

<i>Jõgi libiseb nagu</i>	<i>Talverietes tüdru-</i>	<i>Päike kallab</i>
<i>hõbedane rada</i>	<i>kud mängivad silla</i>	<i>kuldseid kiiri</i>
<i>kevadisel luhal</i>	<i>veertel</i>	<i>kõrgest taevast</i>

Sõna, mille sisehäälikud on lühikesed e. I vältes, on **esmavälteline**. Esmavältelistes sõnades on üks lühike täishäälik ja lühike kaashäälik: *ema*, *tuli* jne.

Sõna, mille sisehäälikud (liht- või liithäälikud) on keskpikad e. II vältes, on **teisevälteline**. Hääldamisel kuulub esimene silp niisama pikk kui teine silp: *vennad* (*ven-nad*), *keelte* (*keel-te*) jne.

Sõna, mille üks sisehäälik on ülipikk e. III vältes, on **kolmandavälteline**. Hääldamisel kuulub esimene silp teisest pikem ja meie võime ülipikka häälikut venitada: *võõrad*, *keetma* jne.

Paljudes sõnades võivad sisehäälikud esineda kahel kujul: tugevas ja nõrgas astmes, näit.: *rikkad* — *rikas*, *mets* — *metsad*, *leib* — *leivad*, *mägi* — *mäed*, kus vaheldub sisehäälikute välde või laad.

Sõnu, millede sisehäälikud vahelduvad, nimetatakse **astmevahelduslikeks**; sõnu, millede sisehäälikud ei muutu, nimetatakse **astmevaheldusetuiks**.

Ülesanne 1. Eraldada tekstis sõnade sisehäälikud nurksulgudega ja koostada neist kolmeveeruline tabel sõnavälte järgi, kolmandaväelteline sisehäälik alla kriipsutada:

Mees ise oma õnne sepp. Õnnetus ei käi mööda kive ega kände, vaid inimesi mööda. Kas ülekohus seisab kotis? Vale keel ajab maailma põlema. Homseks hoia leiba, mitte tööd! Palju kisa, vähe villa. Pealkirjaks: *Sõnavälde.*

Ülesanne 2. Määrata tekstis sõnade astmevaheldus ja koostada neist kolmeveeruline tabel: astmevaheldusetud, astmevahelduslikud — tugev aste, astmevahelduslikud — nõrk aste:

Metsal silmad, seinal kõrvad. Kas iluga elatakse või punaga keedetakse putru? Kõik hiilgav pole kuld. Õige hõlma ei hakka ükski. Libe keel, tige meel. Väsib ruttu äkiline, peab kaua pikaline. Uued luuad pühivad puhtad toad. Pealkirjaks: *Astmevaheldusetud ja astmevahelduslikud sõnad.*

Ülesanne 3. Määrata järgnevate sõnade astmed ja kirjutada nad puuduva astmega täiendades tabeliks, rühmitades käänd- ja pöörd sõnadeks:

okas, kirjanik, kausi, saapa, varss, oad, tõbi, lambad, silda, purre, luha, nuga, härja, jalga, söe, saag, sattuda, aitan, niidan, marsin, kõlban, tõmmata, vedada, haududa, sadada, korrata, tahan, algan, süljata, ohkan, kududa, saagida. Pealkirjaks: *Tugev ja nõrk aste.*

2. Sõna osad.

Lauses *Ei saanud asja käsilistest: nad käsitasid masinat kui käsitud, nii et jõuti rohkem teha käsitsi* on sõnadel *käsilistest, käsitasid, käsitud, käsitsi* ühine algava **käsi**, milles peitub nende sõnade põhitähendus. Seda sõnaosa nimetatakse **põhitüveks**. Temale kuulub sõna esimene või esimene ja teine silp.

Põhitüvest **käsi** saame uusi sõnu häälikurühmade **-line, -ta, -tu, -tsi** abil. Sõnaosa, mille abil tuletame põhitüvest uusi sõnu, nimetatakse **liiteks** ehk **sufiksiks**. Liidetega võime tuletada niihästi käändsõnu, pöörd sõnu kui ka abisõnu: **käsi + line, käsi + tama, käsi + tsi.**

Sõnades *käsilistest*, *käsitud* märgivad häälikud *-te-*, *-d* mitmust, sõnas *käsitasi* *-si-* lihtminevikku. Sellised muu-
terühmi tähistavad sõnaosad kannavad **tunnuste** nime.

Tähtsamaid tunnuseid: mitmuse tunnus *-de-~te-* ja *-i-*: *jalgadega*, *saartele*, *õpilasiks*; mineviku tunnus *-i-~*
-si-: *tulime*, *lugesid*; umbisikulise tegumoe tunnus *-d(a)-*
~t(a)-; *lauldakse*, *lauldi*, *loetakse*, *loeti* jt.

Põhitüvi, liide ja tunnus kokku moodustavad sõna
tüve: *käsilistest* tüvi on *käsiliste*, *käsitasi* tüvi on *käsitasi*,
käitsi tüvi on *käitsi*.

Puhas tüvi esineb käändsõnadel ainsuse omastavas, pöörd-
sõnadel käskiva kõneviisi ainsuse II pöördes.

Lõppeks sõnades *käsilistest*, *käsitasi* määravad *-st* ja *-d*
sõnade tähenduslikke vahekordi lauses käänamise ja pööra-
mise muudetega. Selliseid üksikuid käänamis- ja pöö-
ramismuuteid moodustavaid häälikuid nimetatakse
lõppudeks.

Näidis: *Püüdlikkude talurite nurmedel rohetasid orased*
tuule vaiksetes puhangutes.

Sõna	Põhitüvi	Liide	Tunnus	Lõpp
<i>püüdlikkude</i>	<i>püüd</i>	<i>likku</i>	<i>de</i>	—
<i>talurite</i>	<i>tal</i>	<i>ri</i>	<i>te</i>	—
<i>nurmedel</i>	<i>nurme</i>	—	<i>de</i>	<i>l</i>
<i>rohetasid</i>	<i>rohe</i>	<i>ta</i>	<i>si</i>	<i>d</i>
<i>tuule</i>	<i>tuule</i>	—	—	—
<i>vaiksetes</i>	<i>vaik</i>	<i>se</i>	<i>te</i>	<i>s</i>
<i>puhangutes</i>	<i>puha</i>	<i>ngu</i>	<i>te</i>	<i>s</i>

Ülesanne 4. Jagada osadeks sõnad: *Vesisel luhal kiirus-
tasid vastastikku viimaste niitjate salgad. Mehise randlase*
katse abistada mässavais lainetes uppujaid kalureid õnnestus
suurte pingutustega. Pealkirjaks: Sõna osad.

Ülesanne 5. Kirjutada tabelina sõnu, milledes on: 1) ainult põ-
hitüvi, 2) põhitüvi + 1 osa, 3) põhitüvi + 2 osa, 4) kõik 4 osa. Iga
liiki 3 sõna. Pealkiri endine.

II. K Ä Ä N A M I N E.

1. Käänamise tabel.

K ä ä n d e d	Ainsus	M i t m u s		L õ p u d	
		-de-	-i- (e, u)	Ain- sus	Mitmus
1. Nimetav kes? mis?	<i>töö</i> <i>sepp</i> <i>kolle</i>	<i>tööd</i> <i>sepad</i> <i>kolded</i>	—	—	- <i>d</i> (tunnus)
2. Omastav kelle? mille?	<i>töö</i> <i>sepa</i> <i>kolde</i>	<i>tööde</i> <i>seppade</i> <i>kollete</i>	—	—	- <i>de</i> , - <i>te</i> (tunnus)
3. Osastav keda? mida?	<i>tööd</i> <i>seppa</i>	—	<i>töid</i> <i>seppi</i> ~ <i>seppasid</i>	- <i>d</i> —	- <i>id</i> — või <i>-sid</i>
4. Sisseütlev kellesse? millesse?	<i>kollet</i> <i>töösse</i> <i>seppa</i> ~ <i>sepassse</i> <i>koldesse</i>	<i>töödesse</i> <i>seppadesse</i>	<i>töisse</i> <i>seppisse</i>	- <i>sse</i> —	- <i>de</i> või - <i>i</i> + - <i>sse</i>
5. Seesütlev kelles? milles?	<i>töös</i> <i>sepas</i> <i>koldes</i>	<i>töödes</i> <i>seppades</i> <i>kolletes</i>	<i>töis</i> <i>sepis</i> <i>koldeis</i>	- <i>s</i>	„ - <i>s</i>
6. Seestütlev kellest? millest?	<i>tööst</i> <i>sepast</i> <i>koldest</i>	<i>töödest</i> <i>seppadest</i> <i>kolledest</i>	<i>töist</i> <i>sepist</i> <i>koldeist</i>	- <i>st</i>	„ - <i>st</i>

7. Alaleütlev kellele? millele?	<i>tööle</i> <i>sepale</i> <i>koldele</i>	<i>töödele</i> <i>seppadele</i> <i>kolletele</i>	<i>töile</i> <i>sepile</i> <i>koldeile</i>	-le	„	-le
8. Alalütlev kellel? millel?	<i>tööl</i> <i>sepal</i> <i>koldel</i>	<i>töödel</i> <i>seppadel</i> <i>kolletel</i>	<i>töil</i> <i>sepil</i> <i>koldeil</i>	-l	„	-l
9. Alaltütlev kellelt? millelt?	<i>töölt</i> <i>sepalt</i> <i>koldelt</i>	<i>töödelt</i> <i>seppadelt</i> <i>kolletelt</i>	<i>töilt</i> <i>sepilt</i> <i>koldeilt</i>	-lt	„	-lt
10. Saav kelleks? milleks?	<i>tööks</i> <i>sepaks</i> <i>koldeks</i>	<i>töödeks</i> <i>seppadeks</i> <i>kolleteks</i>	<i>töiks</i> <i>sepiks</i> <i>koldeiks</i>	-ks	„	-ks
11. Olev kellena? millena?	<i>tööna</i> <i>sepana</i> <i>koldena</i>	<i>töödena</i> <i>seppadena</i> <i>kolletena</i>	<i>töina</i> <i>sepina</i> <i>koldeina</i>	-na	„	-na
12. Rajav kelleni? milleni?	<i>tööni</i> <i>sepani</i> <i>koldeni</i>	<i>töödeni</i> <i>seppadeni</i> <i>kolleteni</i>	<i>töini</i> <i>sepin</i> <i>koldeini</i>	-ni	„	-ni
13. Ilmaütlev kelleta? milleta?	<i>tööta</i> <i>sepata</i> <i>koldeta</i>	<i>töödeta</i> <i>seppadeta</i> <i>kolleteta</i>	<i>töita</i> <i>sepita</i> <i>koldeita</i>	-ta	„	-ta
14. Kaasaütlev kellega? millega?	<i>tööga</i> <i>sepaga</i> <i>koldega</i>	<i>töödega</i> <i>seppadega</i> <i>kolletega</i>	<i>(töiga)</i> <i>(sepiga)</i> <i>(koldeiga)</i>	-ga	„	-ga

Märkus: Mitte kõigist sõnust ei saa ega sobi moodustada *i*-mitmust, vähemalt kõiki käändeid mitte.

A i n s u s e

nimetav	omastav	osastav	sisseütlev
1. <i>mina ~ ma</i> <i>sina ~ sa</i> <i>tema ~ ta</i>	<i>minu ~ mu</i> <i>sinu ~ su</i> <i>tema ~ ta</i>	<i>mind</i> <i>sind</i> <i>teda</i>	<i>minusse ~ musse</i> <i>sinusse ~ susse</i> <i>temasse ~ tasse</i>
2. <i>see</i> <i>too</i> <i>selline</i> <i>seesugune</i> <i>seesama</i>	<i>selle</i> <i>tolle</i> <i>sellise</i> <i>seesuguse</i> <i>sellesama</i>	<i>seda</i> <i>toda</i> <i>sellist</i> <i>seesugust</i> <i>sedasama</i>	<i>sellesse ~ sesse</i> <i>tollesse ~ tosse</i> <i>sellisesse</i> <i>seesugusesse</i> <i>sellessesamasse</i>
3. <i>kes</i> <i>mis</i> <i>milline</i> <i>kumb</i>	<i>kelle</i> <i>mille</i> <i>millise</i> <i>kumma</i>	<i>keda</i> <i>mida</i> <i>millist</i> <i>kumba</i>	<i>kellesse</i> <i>millesse</i> <i>millisesse</i> <i>kummasse ~ kumba</i>
4. <i>(ise)</i> — <i>oma</i> <i>kõik</i> <i>iga</i> <i>keegi ~ keski</i> <i>miski</i> <i>mingi</i> <i>igaüks</i> <i>üksainus</i>	<i>enese ~ enda</i> <i>üksteise</i> <i>oma</i> <i>kõige</i> <i>iga</i> <i>kellegi</i> <i>millegi</i> <i>mingi</i> <i>igaühe</i> <i>üheainsa</i>	<i>ennast ~ end</i> <i>üksteist</i> <i>oma</i> <i>kõike</i> <i>iga</i> <i>kedagi</i> <i>midagi</i> <i>mingit</i> <i>igaüht</i> <i>ühtainsat ~ ühtainus</i>	<i>enesesse ~ endasse</i> <i>üksteisesse</i> <i>omasse ~ omma</i> <i>kõigesse ~ kõike</i> <i>igasse</i> <i>kellessegi</i> <i>millessegi</i> <i>mingisse</i> <i>igaühesse ~</i> <i>igaühte</i> <i>ühteainsasse</i>

käänamine.

M i t m u s e			
nimetav	omastav	osastav	sisseütlev
meie ~ me teie ~ te nemad ~ nad	meie ~ me teie ~ te nende	meid teid neid	meisse teisse nendesse ~ neisse
need nood sellised seesugused needsamad	nende nonde selliste seesuguste nendesamade	neid noid selliseid seesuguseid neidsamu	nendesse ~ neisse nondesse ~ noisse sellistesse ~ selliseisse seesugustesse ~ seesuguseisse nendessemadesse ~ neissesamusse
kes mis millised kummad	kelle ~ kellede mille ~ millede milliste kumbade	keda mida milliseid kumbi	kellesse ~ kelledesse millesse ~ milledesse millistesse ~ milliseisse kumbadesse ~ kummisse
(ise) omad kõik — — — mingid — —	eneste ~ endi omade kõikide ~ kõigi — — — mingite — —	endid omi kõiki — — — mingeid — —	enestesse ~ endis omadesse ~ omisse kõikidesse ~ kõigisse — — — mingitesse ~ mingeisse — —

Isikuliste asesõnade pikemaid kujusid (*mina, sina, temale* jne.) tarvitatakse lauserõhulisel kohal, lühemaid (*ma, sa, talle* jne.) — lauserõhutul kohal.

Nimisõnalist asesõna *enese ~ enda* (kes?) tarvitatakse iseseisvalt (*võttis endale, enda eest*); omadusõnalist *oma* (missugune?) tarvitatakse nimisõna ees (*oma tuba, oma luba*). *Oma* käändub ainult lauserõhulises asendis, näit.: *Ta vaatas oma raamatuid, mina aga omi. Otsi süüa endale ja oma kaaslastele, küll mina otsin endale ja omadele.*

4. Arvsõnad.

	Lihtarvud	Liitarvud
Põhtarvud: kui palju?	<p><i>üks, kaks, kolm, neli, viis, kuus seitse, kaheksa, üheksa, kümme, sada, tuhat, miljon, miljard.</i></p> <p>Käänduvad nagu nimisõnad.</p>	<p>Nim. <i>kolm tuhat kakssada viiskümmend kuus</i> Om. <i>kolme tuhande kaheksa viiekümne kuue</i> Os. <i>kolme tuhandet kahtsada viitkümmend kuut</i> Sisseütl. <i>kolme tuhande kaheksa viiekümne kuuesse</i> jne.</p> <p>Kirjutatakse kümned ja sajad oma täiendsõnaga kokku, muud lahku.</p> <p>Käänatakse omastavas ja osastavas kõiki arvosi, muis käändeis ainult viimast, kuna eelmised jäävad omastavasse.</p>
Järgarvud: mitmes?	<p><i>esimene, teine, kolmas, neljas, viies, kuues, seitsmes, kaheksas, üheksas, kümnes, sajas, tuhandes, miljonnes, miljardes = põhiarvu omastav + -s (omastav -nda).</i></p> <p>Käänduvad nagu nimisõnad.</p>	<p>Nim. <i>kolme tuhande kaheksa viiekümne kuues</i> Om. <i>kolme tuhande kaheksa viiekümne kuuenda</i> Os. <i>kolme tuhande kaheksa viiekümne kuuendat</i> Sisseütl. <i>kolme tuhande kaheksa viiekümne kuuendasse</i> jne.</p> <p>Tuletamine: Viimane arvosa järgarv (-s), kõik eelmised põhiarvu omastavas.</p> <p>Käänatakse ainult viimast arvosa.</p>

Eelneb lahtine tabel nr. 2

B. Käändelised muuted.

Liigid	Muuted	T e g u m o o d	
		Isikuline	Umbisikuline
I. Tegevus- nimed	<i>-ma</i>	<i>tooma, toomas, too- mast, toomata</i> <i>õppima, õppimas, õp- pimast, õppimata</i> <i>hakkama, hakkamas, hakkamast, hakka- mata</i>	<i>toodama</i> <i>õpitama</i> <i>hakatama</i>
	<i>-da</i>	<i>tuua, tuues</i> <i>õppida, õppides</i> <i>hakata, hakates</i>	—
II. Kesk- sõnad	Olevik	<i>toov, õppiõ, hakkav</i> (käändub)	<i>toodav, õpitav, ha- katav</i> (käändub)
	Minevik	<i>toonud, õppinud, hakanud</i> (käändub iseseisvana, nimisõna ees mitte)	<i>toodud, õpitud, hakatud</i> (käändub iseseisvana, nimisõna ees mitte)
III. Teo- nimisõnad	Teonimi	<i>toomine, õppimine, hakkamine</i> (käändub)	—
	Tegijanimi	<i>tooja, õppija, hak- kaja</i> (käändub)	—

Järgneb lahtine tabel nr. 3

II.

Tuletusõpetus.

I. SISSEJUHATUSEKS.

Elav kirjakeel loob alatasa uusi sõnu, sest arenev kultuur toob uusi mõisteid kui ka seniste mõistete liigitlusi ja süvendusi, mis vajavad täpset nime või väljendust. Näit. aurujõu rakendamiseks on loodud: *aurumasin, aurik, aurujõud, aurküte, auruhaamer, auruveski, aurutama* jt.; karjapidamine on toonud sõnad: *karjane, karjamaa, karjandus, tõukari, karjatama* jt.; mõistest *maa* on kasvanud: *maakond, maa-ala, maailm, maabuma, maakera, maamees, maastik, maine, maisi* jt.

Uusi sõnu tuletatakse olemasolevatest põhitüvedest **liidete** abil: *lennuk, lendur, lennutama, lendlema* (lendama); *tegu, tegur, tegelane, tegev, tegutsema, tegelema* (tegema); *jalats, jalgne, jalutu, jalutama, jalgsi* (jalg) jne.

Uusi sõnu saame olevate põhitüvede **liitmisega** liitsõnadeks: *raudtee, raudäke, raua-ait, emakeelne, kahekeelne, võõrkeelne* jne., murretest (*perv, rõivas, küündima*), aga ka keeleteadlaste loominguna (*relv, mõrv, laip, taunima*).

Uut sõnavara soetame ka **laenamise** teel teistest keeltest. Osa neist on muutunud oma ehituselt täiesti vastavaiks eesti keele ehitusele, näit. *pilet, pasun, tool, raamat, ründama, saabuma, üllatama, levima, kogema* jt.; osa aga on säilitanud võõrapärase kirjakuju, rõhu ja hääldamise, näit. *süsteem, filosoof, telegraaf, ideaal, apteek, armee, reaalne, mobiliseerima, organiseerima, revolutsioon, aktiiv* jt.

Ülesanne 10. Koostada tabel: *Sõnavara*, mis sisaldab 1) sufiksiga sõnu, 2) liitsõnu, 3) laensõnu, 4) võõrsõnu, iga liiki 10 sõna.

Ülesanne 11. Kirjutada sõnu, mis on kujunenud põllunduse ja aianduse arenguga. Pealkirjaks: *Põllundus-aiandussõnu*.

II. TULETUSLIITED E. SUFIKSID.

1. Käändsõnade liiteid.

1. Nimisõnad.

1. Vaatleme järgneva lause liitelisi sõnu:

See saarlane on õpetaja, kuid ühtlasi osav kalur ning aednik, tema tütar aga õpetajanna ning lauljatar.

Kõik need liited tähendavad tegijat, isikut.

-ja annab pöördsõna tegijanime, mis väljendab tegijat kõige üldisemas mõttes: *õpetaja* (õpetama), *niitja* (niitma), *lugeja* (lugema), *tooja* (tooma) jne.

-ur annab elukutseliselt, püsivalt mingis tegevuses oleva isiku või asja: *kalur* (kala), *talur* (talu), *kangur* (kangas), *sõdur* (sõda), *õppur* (õppima), *vedur* (vedama), *tegur* (tegeme) jne. Tuletab käänd- ja pöördsõnadest.

-nik annab isiku elukutselises, püsivas tegevuses või olekus: *kunstnik* (kunst), *kirjanik* (kiri), *kohtunik* (kohus), *aednik* (aed), *kodanik* (koda) jne. Tuletab käändsõnust.

-lane annab isiku rahvuse, asukoha, tegevuse järgi: *eestlane* (eesti), *saarlane* (saar), *linlane* (linn), *teadlane* (teadma), *õpilane* (õppima) jne. Tuletab käänd- ja pöördsõnust.

-nna tähistab naisisikut: *õpetajanna* (õpetaja), *sõbranna* (sõber), *lauljanna* (laulja), *eestlanna* (eestlane), *kuninganna* (kuningas) jne. Tuletab käändsõnadest.

-tar — sama tähendusega: *lauljatar* (laulja), *sõbratar* (sõber), *õmblejatar* (õmbleja), *eestitar* (eesti), *poolatar* (poola) jne. Tuletab käändsõnadest.

Ülesanne 12. Määrata tekstis *Kui aednikul oli puudus töötajaist, tulid kitkujaiks õppurid-linlased koos õpetajanna ja selle sõbratariga* isikut tähendavad liited, kirjutada need välja nimetavalisel kujul ja täiendada neid oma näidetega, sulgudes põhisõna juurde lisades. Pealkirjaks: *Istkut, tegijat tähistavad liited.* Näit.: **-ja**: *kitkuja, laulja, kündja* . . .

Ülesanne 13. Tuletada näiteid, võimalikult käänd- ja pöördsõnust, tegijat, isikut tähistavate liidetega **-ja, -ur, -nik, -lane, -nna, -tar**. Lausestada igast liitest üks näide eri käändes peale nimetava. Pealkiri endine.

Ülesanne 14. Käänata iga nimetatud liitega sõnu esimeses neljas käändes ja määrata nende käändtüüp. Pealkirjaks: *Käändtüübid*. Näit.: **-ur** — **raamat-tüüp**: *lendur-lenduri-lendurit-lendurite-lendureid . . .*

2. Vaatleme järgneva lause liitelisi sõnu:

Stalingradi all tekkis pööre sõjakäigus, tuli lõpp taganemisele ja algas pealetungi-rünnakute mürin.

Kõik need liited tähendavad tegevust, teosaadust.

-mine annab pöörd sõna teonime, mis väljendab tegevust kõige üldisemas mõttes: *taganemine* (taganema), *niitmine* (niitma), *lugemine* (lugema) jne.

-us tähistab tegemise, olukorra üksikjuhtumit, mõnikord teosaadust: *tunnus* (tundma), *muutus* (muutma), *algus* (algama), *vaikus* (vaikima), *pettus* (petma), *leidus* (leidma), *kaebus* (kaebama) jne. Tuletab pöörd sõna dest.

Liidetega tüvedest tuletamisel tekivad liitkujud: **-tus** (= *-ta + -us*) — *kirjutus* (kirjutama), **-stus** (= *-stu + -us*) — *armastus* (armastama), **-ndus** (= *-nda + -us*) — *parandus* (parandama), **-ldus** (= *-lda + -us*) — *korraldus* (korraldama), **-rdus** (= *-rda + -us*) — *kummardus* (kummardama), **-tsus** (= *-tse + -us*) — *hoolitsus* (hoolitsema), **-lus** (= *-le + -us*) — *võitlus* (võitlema), **-mus** (= *-ma + -us*) — *tundmus* (tundma).

-us omadusttähendav tuletab nimisõnu omadussõnust: *noorus* (noor), *kurbus* (kurb), *rohkus* (rohke), *julgus* (julge), *puhtus* (puhas), *õrnus* (õrn) jne.

Liitkujud: **-sus** (= *-ne + -us*) — *vaesus* (vaene), **-lisus** (= *-line + -us*) — *tõelisuus* (tõeline), **-likkus** (= *-lik + -us*) — *sõbralikkus* (sõbralik), **-kus** (= *-kas + -us*) — *jõukus* (jõukas), **-tus** (= *-tu + -us*) — *hooletus* (hooletu), **-lus** (= *-lane + -us*) — *õiglus* (õiglane), **-ldus** (= *-ldane + -us*) — *haruldus* (haruldane), **-mus** (= *-mine, -m + -us*) — *äärmus* (äärmine), *ülemus* (ülem), **-vus** (= *-v + -us*) — *tegevus* (tegev), **-dus** (vokaali järel) — *headus* (hea), *toredus* (tore) jne.

-is ~ -s tähendab teosaadust, tegevusasja: *keeris* (keerama), *küpsis* (küpsema), *täidis* (täitma), *hoidis* (hoidma), *keedis* (keetma), *seadis* (seadma), *seos* (siduma), *teos* (tegemea), *sepis* (sepp), *tähis* (täht) jne. Tuletab pöörd sõnust ja nimisõnust.

Liitkujud: **-tis** (= *-ta + -is*) — *kirjutis* (kirjutama), *asutis* (asutama), **-stis** (= *-sta + -is*) — *kavastis* (kavastama), **-ldis** (= *-lda + -is*) — *õeldis* (õeldama), **-rdis** (= *-rda + -is*) — *käperdis* (käperdama) jne.

-e tähendab tegevuse üksikjuhtumit, saadust, asja: *mõte* (mõtlemata), *vaade* (vaatama), *tahe* (tahtma), *tunne* (tundma), *näide* (näitama), *teade* (teatama), *püüe* (püüdma), *tõlge* (tõlkima), *kutse* (kutsuma), *liide* (liitma) jne. Tuletab kahesilbise tüvega pöörd sõnust.

-u tähistab tegevuse üksikjuhtumit, asja: *tegu* (tegemea), *vedu* (vedama), *lugu* (lugema), *tänu* (tänamata), *nägu* (nägemea), *lend* [-nu] (lendama), *toit* [-du] (toitma), *leid* [-u] (leidma), *lõpp* [-pu] (lõppema), *tõus* [-su] (tõusma), *esitelu* (esitelemata) jne. Tuletab kahesilbise tüvega pöörd sõnast; pika hääliku järel nimetavas kadunud.

-ng tähistab ühekordset tegemist, tegevuse saadust: *istung* (istuma), *õitseng* (õitsema), *oleng* (olema), *toiming* (toimima), *looming* (loomata), *toodang* (tootma), *loeng* (lugema), *leping* (leppima), *laeng* (laadima) jne. Tuletab üheja kahesilbise tüvega pöörd sõnast.

-k tähistab tegemise üksikjuhtumit: *valik* (valima), *tulek* (tulema), *seisak* (seisima), *rünnak* (ründama), *kõnnak* (kõndima), *hoiak* (hoidma) jne.

Peale selle (*-i*)-**k** väljendab üldse *isikut*, *asja*, *kohta*, mis on ühenduses põhisõna mõistega: *jooksik* (jooksma), *tõusik* (tõusma), *tuulik* (tuul), *kuusik* (kuusk), *kohvik* (kohv), *seljak* (selg), *tervik* (terve), *palavik* (palav), *madalik* (madal) jne.

Ülesanne 15. Määrata tekstis *Poiss ei sallinud lugemist ega kirjutamist, teda veetlesid mõtted rännakuist ja toimingust järvemail* tegevust ja teosaadust tähendavad liited, kirjutada välja nimetavalisel kujul ja täiendada neid oma näidetega, sulgudes põhisõna juurde märkides. Pealkirjaks: *Liited: tegevus, teosaadus.*

Ülesanne 16. Tuletada näiteid pöörd sõnadest tegevust, teosaadust tähendavate liidetega **-us**, **-is**, **-e**, **-u**, **-ng**, **-k**. Lausestada igast liitest üks näide eri käändes peale nimetava. Pealkiri endine.

Ülesanne 17. Kõrvutada tabelis tuletisi 1) **-us**, **-is**-liitega pöörd sõnust, 2) **-us**-liitega omadussõnust. Lausestada kummastki 2 näidet eri käändeis peale nimetava. Pealkirjaks: *Liidete võrdlemine.* Näit.:

Pöörd sõnust: -us , -is	Omadussõnust: -us
<i>kirjutus</i> , <i>kirjutis</i> (kirjutama) ...	<i>julgus</i> (julge) ...

Ülesanne 18. Käänata mõttes *-mine-*, *-us-*, *-is-* liitega sõnu esimeses neljas käändes ja määrata nende käändtüübid, varustades neid näidetega ainsuse nimetavas, omastavas ja osastavas, mitmuse omastavas ja osastavas. Pealkirjaks: *Käändtüübid*. Näit.:

-us, *-is* 1) *alus*-tüüp: *annus* - *annuse* - *annust* - *annuste* - *annuseid*.

2) *põhjus*-tüüp: *algus* - *alguse* - *algust* - *alguste* - *algusi*.

Ülesanne 19. Käänata mõttes *-e-*, *-u-*, *-ng-*, *-k-* liitega sõnu esimeses neljas käändes ja määrata nende käändtüübid, varustades neid näidetega ainsuse nimetavas, omastavas ja osastavas, mitmuse omastavas ja osastavas. Pealkiri endine.

3. Vaatleme järgneva lause liitelisi sõnu:

Männistus valendas *tööliskonna* *ravila* *hoonestik*.

Need liited tähendavad kohta ja rühma.

-la tähistab kohta, ala: *suvila* (suvi), *kanala* (kana), *vangla* (vang), *ravila* (ravima), *asula* (asuma), *ujula* (ujuma) jne. Tuletab nimisõnu käänd- ja pöörd sõnadest.

-kond tähendab kogu, rühma: *maakond* (maa), *tööliskond* (tööline), *piirkond* (piir), *õhkkond* (õhk), *keskkond* (kese), *õpilaskond* (õpilane) jne. Tuletab käänd sõnadest.

-istu tähistab kogu, rühma koos selle asukohaga: *puistu* (puu), *kuusistu* (kuusk), *kalmistu* (kalm), *vesistu* (vesi, = bassein), *nimistu* (nimi) jne. Tuletab nimisõnust.

-stik tähistab kogu, rühma: *mäestik* (mägi), *veestik* (vesi), *puiestik* (puu), *tulestik* (tuli), *ilmastik* (ilm), *sõnastik* (sõna) jne. Liitub nimisõnadele.

Ülesanne 20. Määrata tekstis *Meie õpilaskond saabus mäestiku asulasse* kohta ja kogu tähendavad liited, kirjutada nad välja nimetavakujulistena ja täiendada neid oma näidetega, sulgudes põhisõna juurde märkides. Pealkirjaks: *Liited: koht ja rühm*.

Ülesanne 21. Tuletada sõnu *-la*, *-kond*, *-istu*, *-stik* abil põhisõnadest *inimene*, *ametnik*, *lipp*, *õhk*, *madalrõhk*, *kivi*, *rahu*, *põhi*, *tee*, *järv*, *loom*, *arv*, *pöösas*, *tamm*. Lausestada igast liitest üks näide eri käändes peale nimetava. Pealkiri endine.

Ülesanne 22. Käänata mõttes *-la-, -kond-, -istu-, -stik-* liitega sõnu esimeses neljas käändes ja määrata nende käändtüübid, varustades neid näidetega ainsuse nimetavas, omastavas ja osastavas, mitmuse omastavas ja osastavas. Pealkirjaks: *Käändtüübid*. Näit.:

1) *-la* — *aasta-tüüp*: *haigla* — *haigla* — *haiglat* — *haiglate* — *haiglaid*.

2. Omadussõnad.

Vaatleme järgneva lause liitelisi sõnu:

Mehine vaimukas kõnemees kiskus kaasa oma meisterlike ja loogiliste väidetega tahtetudki kuulajad.

-ne tuletab omadussõnu käänd- ja abisõnadest: *raudne* (raud), *kivine* (kivi), *porine* (pori), *verine* (veri), *kodune* (kodu), *mehine* (mees), *vaevane* (vaev), *õhtune* (õhtu), *praegune* (praegu), *siinne* (siin), *vastastikune* (vastastikku) jne.

-kas tähendab nimisõnadest tuletades omaduse rohkest, omadussõnadest tuletades omaduse vähendust: *viljakas* (vili), *toekas* (tugi), *nõukas* (nõu), *jõukas* (jõud), *kõnekas* (kõne); *noorekas* (noor), *hapukas* (hapu), *tõmmukas* (tõmmu) jne.

-line tähendab kuuluvust (mis kellelgi, millelgi on? kuhu ta kuulub?): *okkiline* (= mil on okkad), *lapseline* (= kel on lapsi), *liitriline* (= millesse mahub liiter), *ajalooline* (= mis kuulub ajaloosse), *maastikuline* (= kuuluv maastiku alale), *murdeline* (murde alale kuuluv), *usuline* (usk) jne. Tuletab ainult käändsõnadest, liitudes omastavale (täishäälikule).

-lik tähendab püsivat omadust ja tuletab omadussõnu käänd- ja pöörd sõnust: *emalik* (ema), *orjalik* (ori), *ilmlik* (ilm), *okslilik* (oks), *asjalik* (asi), *isiklik* (isik), *vaenlik* (vaen), *piltlik* (pilt), *hoidlik* (hoidma), *püüdlik* (püüdma), *tundlik* (tundma), *õpetlik* (õpetama), *kannatlik* (kannatama) jne.

Võrdleme tähenduse poolest:

<i>pildiline raamat</i>		<i>piltlik kõne,</i>
<i>lapseline pere</i>		<i>lapselik mees,</i>
<i>usuline küsimus</i>		<i>usklik inimene,</i>
<i>kunstiline töö</i>		<i>kunstlik töö.</i>

-tu tähendab püsivat omaduse puudumist ja tuletab omadussõnu käänd- ja pöörd sõnadest: *hooletu* (hool), *mõttetu*

(mõte), *jalutu* (jalg), *rahtu* (rahu), *isatu* (isa), *oskamatu* (oskama), *saamatu* (saama), *tänamatu* (tänama) jne.

Võrdleme tähenduse poolest:

<i>hooletu poiss</i>		<i>poiss vahib hooleta,</i>
<i>saamatu mees</i>		<i>saamata palk.</i>

Märkus. Liitelisi sõnu kirjutatakse üldiste õigekirjutusreeglite kohaselt: *pikk + lik = piklik*, *linn + lane = linlane*, *lipp + kond = lipkond* jne. Erandina jääb tüvi muutmata, kui liide algab sama häälikuga, millega tüvi lõpeb: *austraal + lane = austraallane*, *pealik + kond = pealikkond*, *modern + ne = modernne*, *röövel + lik = röövellik* jne.

Ülesanne 23. Tuletada omadussõnu liidetega *-ne*, *-kas*, *-line*, *-lik* ja *-tu* nimisõnadest ja pöördõnadest. Lausestada igast liitest üks näide eri käändes peale nimetava. Pealkirjaks: *Omadussõnade liiteid*.

Ülesanne 24. Käänata mõttes iga liitega sõnu esimeses neljas käändes ja määrata nende käändtüüp, varustades neid näidetega ainsuse nimetavas, omastavas ja osastavas, mitmuse omastavas ja osastavas. Pealkirjaks: *Käändtüübid*. Näit.:

-ne — 1) *eestlane*-tüüp: *õhtune* — *õhtuse* — *õhtust* — *õhtuste* — *õhtusi*.

Ülesanne 25. Tuletan liidetega: 1) *-lane* sõnust *itaalia*, *linn*, *korall*, 2) *-ne* sõnust *metall*, *siin*, *papp*, *vastastikku*, 3) *-lik* sõnust *pikk*, *lõpp*, *rüütel*, 4) *-kond* sõnust *kunstnik*, *kohvik*, *kokk*, 5) *-us* sõnust *sõbralik*, *korralik*, *viljakas*, *keeruline*, 6) *-stik* sõnust *laev*, *vesi*, *mägi*, *känd*.

2. Pöördõnade liiteid.

Vaatleme järgneva lause liitelisi sõnu:

Sajutas veel, kuid ilm hakkas muutuma, tuul vähenes, linnud keerlesid juba ja häälitsevad, et aiva helises.

-ta tähendab mingi tegevuse põhjustamist või teostamist: *sajutama* (= sadamist teostama), *hirmutama* (= hirmumist põhjustama), *sünnitama* (sündima), *põletama* (põlema), *vajutama* (vajuma), *tuletama* (tulema), *lahutama* (lahkuma), *kaotama* (kaduma), *saatma* (saama), *jäätama* (jää), *külmetama* (külm), *hallitama* (hall), *kõitma* (kõis) jne.

Liidetega tüvedest tekivad liitkujud: *-sta* — *väristama* (väri-
sema), *-nda* — *suurendama* (suurenema), *-lda* — *kõrvaldama* (kõrval-
-rda — *avardama* (avar).

-ta tuletab kõigist sõnaliikidest, *l*, *n*, *r* järel *-da*-kujul, ühesilbistes tüvedes *-t*-kujul: *avaldama*, *kõvendama*, *kõver-*
dama, *jootma*, *viitma* jne.

-u väljendab tegija enese kohta käivat tegevust: *kanduma* (= end kandma), *anduma* (= end andma), *laskuma*
(laskma), *sulguma* (sulgema), *pettuma* (petma), *lahjuma* (= lah-
jaks muutuma), *kehvuma* (kehv), *niiskuma* (niiske), *muutuma*
(muutma), *lahenduma* (lahendama), *avalduma* (avaldama),
avarduma (avardama), *saabuma* (saama).

-u tuletab pöörd sõnu pöörd- ja käändsõnust, liitu-
des tugevaastmelisele tüvele.

-(e)le väljendab korduvat ja vastastikust tegevust: *rabelema* (= korduvalt rabama), *visklema* (viskama), *lendlema*
(lendama), *kõnelema* (kõne), *kauplema* (kaup), *vihitlema* (viht),
purelema (= vastastikku purema), *võitlema* (võitma), *riidlema*
(riid) jne.

-ne väljendab aeglast tegevuse, olemise üleminekut uude
seisundisse: *vananema* (= vähehaaval vanaks saama), *kõdunema* (kõdu),
vähene (vähe), *kõvenema* (kõva), *tugevnema* (tugev), *järgnema* (järg),
põhjenema (põhi) jne.

-tse väljendab keevat väheldast tegevust: *kaubitsema* (= kest-
valt väheldaselt kauplema), *hoolitsema* (hoolima), *teotsema* (tegu) jne.

-ata väljendab äkilist enesekohast tegevust: *hिरnatama* (= äkki
ühe korra hirnema), *karjatama* (karjuma), *vilksatama* (vilksama), *hau-*
gatama (haukuma) jne.

-ise kirjeldab looduse häält ja liikumist: *kahisema*, *heli-*
sema, *vulisema*, *libisema*, *kubisema* jne.

Ülesanne 26. Tuletada järgnevaist pöörd- ja käändsõnust
tulema, *pidama*, *uppuma*, *liikuma*, *käima*, *jää*, *tugi*, *rõivas*,
täis, *muu*, *libisema*, *vaba*, *kurb*, *lahenema*, *paha*, *süva*, *aval*,
vahel, *avar*, *ümar* liitega *-ta* ~ *-da* põhjustavat, teostavat
tegevust tähendavaid pöörd sõnu, viimastest aga liitega *-u*
enesekohast tegevust tähendavaid pöörd sõnu. Lausestada

kummastki rühmast 2 näidet pöördelistes muudetes. Pealkirjaks: *Pöördsonad -ta ja -u*. Näit.:

<i>-ta</i> põhjustav-teostav	<i>-u</i> enesekohane
<i>tuletama, ulatama . . .</i>	<i>tuletuma, ulatuma . . .</i>

Ülesanne 27. Lausestada kõrvuti enesekohaseid *-u*-pöördsonu ja nende põhisonu. Pealkirjaks: *-u-enesekohaseid*. Näit.:

Põhisõna	<i>-u</i> -tuletis
<i>Ma kallasin vett.</i>	<i>Lootsik kaldus küljele.</i>

Ülesanne 28. Tuletada pöördsonu korduvat ja vastastikust tegevust tähendava liitega *-(e)le* järgnevaist käänd- ja pöördsonust: *lendama, kiskuma, liikuma, näitama, vaatama, tõmbama, kõne, viht, kaup, käsitama, vaimustama, värskendama, tükeldama, häälitsema, hirnatama*. Lausestada 2 näidet pöördelises muutes. Pealkirjaks: *-(e)le-korduvaid*. Näit.:

Põhisõnad	<i>-(e)le</i> -tuletised
<i>võitma, riid . . .</i>	<i>võitlema, riidlema . . .</i>

Ülesanne 29. Tuletada pöördsonu: 1) liitega *-ne* sõnust *vana, kodu, nõrk, järg, tugev, lühi*, 2) liitega *-tse* sõnust *sepp, leht, ilu, sõrm, iseärane*, 3) liitega *-ta* sõnust *kiljuma, lipsama, kuulama, paukuma, kärama*, 4) liitega *-ise* vabalt. Pealkiri ja tabel eelneva eeskujul. Lausestada igast liitest üks näide.

Ülesanne 30. Pöörata mõttes põhimuudetes *-ta-*, *-u-* ja *-(e)le*-liitelisi pöördsonu: 1) *kujutama, jootma*, 2) *anduma, avarduma*, 3) *õmblema, rabelema, kujut(e)lema* ja määrata nende pööramistüübid, varustades neid näidetega põhimuudetes. Pealkirjaks: *Pööramistüübid -ta ja -(e)le*. Näit.:

-ta — 1) *saatma*-tüüp: *jätma - jätta - jätan - jätetud . . .*

Ülesanne 31. Pöörata mõttes põhimuudetes *-ne-*, *-tse-*, *-(h)ta-* ja *-ise*-liitelisi pöördsonu *vähenema, hoolitsema, hirnatama, kohisema* ja määrata nende pööramistüübid, varustades neid näidetega põhimuudetes. Pealkiri ja kord eelneva eeskujul.

3. Abisõnade liiteid.

Vaatleme järgneva lause liitelisi sõnu:

Tugevasti, ikka tugevamini kohisesid puud elevil tuules, löid latvu tujuti võimsalt vastastikku kokku ja ajasid pikkamisi laiali.

Kõik need liited tuletavad määrsõnu.

-sti tuletab oma dussõnust, liitudes omastavale: *kõvasti* (kõva), *tugevasti* (tugev), *kindlasti* (kindel), *hästi* (häa), *suuresti* (suur) jne.

-mini tuletab kesk- ja ülivõrdest: *kõvemini* (kõvem), *kindlamini* (kindlam), *kindlaimini* (kindlaim), *paremini*, *tugevamini*, *tugevaimini* jne.

-lt (= alaltütleva lõpp) tuletab oma dus- ja kesk- sõnadest: *võimsalt* (võimas), *õnnetult* (õnnetu), *õnnetumalt* (õnnetum), *õnnetuimalt* (õnnetuim), *liialt* (liig), *jultunult* (jultunud) jne.

-ti: *tujuti*, *päeviti*, *suviti*, *paiguti* jne.

-li: *laiali*, *selili*, *ammuli*, *pikali* jne.

-misi: *pikkamisi*, *võrdlemisi*, *aegamisi*, *tingimisi* jne.

-vil ~ -vel: *elevil*, *pinevil*, *liikvel*, *ärkvel* jne.

-stikku: *vastastikku*, *lâbistikku*, *kõrvustikku* jne.

-kesi: *kahekesi*, *tasakesi*, *hiljukesi* jne.

-kil, -kile: *upakil* (kus?), *upakile* (kuhu?), *istukil*, *istukile* jne.

-tsi: *käsitsi*, *rinnutsi*, *sülitsi* jne.

-ldasa, -tasa (= millêgi poolest, tõttu): *kasvuldasa* (= kasvu poolest), *ealdasa*, *rumalutasa* (= rumaluse tõttu) jne.

Ülesanne 32. Tuletada määrsõnu käänd- ja pöörd- sõnust liidetega *-sti*, *-mini*, *-lt*, *-ti*, *-li*, *-misi*, *-stikku*, *-vil ~ vel*, *-kil*, *-kile* jt. Pealkirjaks: *Liitelisi määrsõnu*. Näit.:

-sti: *valjusti*, *kurjasti* . . .

III. SÕNADE LIITMINE.

1. Käändsõnad.

1. Nimisõnad.

1. Võrdleme sõnapaare:

Kool asub valla majas.
Rahva laul kajab kaugele.
Karu jõud lõppes.

Vallamajas oli koosolek.
Õppisime rahvalaule.
Mehel oli karujõud.

Ema armastus ei küstu.

Sel lapsel ei ole emaarmastust.

Rongi kõik oli aeglane.

Pidu algas rongkäiguga.

Liitsõna on kahest või rohkemast liitsõnast kokkupandud sõna, mil on uus, omaette tähendus.

Liitsõna põhitähendus on viimases sõnatüves — **põhisõnas**; eelnevad on selle **täiendsõnad**, näit. liitsõnade põllumees, seemnevilja-kauplus põhisõnad on mees, kauplus, kuna täiendsõnad on põllu, seemnevilja.

Liitsõnal on üksainus pearõhk.

Kaks nimisõna liidetakse, kui täiendsõna väljendab põhisõna omadust, vastates küsimusele *missugune?*, jäävad aga lahku, kui täiendsõna väljendab kuuluvust, vastates küsimusele *kelle? mille?*

2. Võrdleme liitsõnu:

raud-: raudahi, raudtee, raudkepp, raudäke

tiib-: tiibhoone, tiibklaver

okas-: okaspuu, okastraat

mets-: metsmees, metskits, metshaldjas, metsõunapuu

talv-: talvrükis, talvmüts, talvtee, talvonn

käsi-: käsikiri, käsipall, käsitöö, käsiraamat

raua-: rauaahi, rauaait, rauavedu, rauakauplus

tiiva-: tiivasulg, tiivalöök

okka-: okkavärv, okkaots

metsa-: metsamees, metsatöö, metsavedu, metsavaht

talve-: talvekuu, talveilm, talvepäev, talvetaat

käe-: käekiri, käevõru, käehoop, käehaav

Kui täiendsõna väljendab ainet e. materjali, kuju, püsivat kohta, aega, tegurit, seisab ta ainsuse nimetavas; kui ta aga väljendab juhuslikku omadust, on ta ainsuse omastavas.

3. Vaatleme liitmisi:

ühine + elu, tegevus, kauplus, töö = ühiselu, ühistegevus, ühiskauplus, ühistöö;

naine + arst, õpetaja, tööline = naisarst, naisõpetaja, nais-tööline;

ehitus + töö, viis, ettevõte = ehitustöö, ehitusviis, ehitus-ettevõte;

haridus + küsimus, asutis, tegelane = haridusküsimus, haridusasutis, haridustegelane.

-ne ja **-s**-liitelised täiendsõnad liituvad põhisõnale harilikult **-s**-lõpulistena. Omastavas käändes — **-se**-kujul — esinevad **-ne**-, **-s**-täiendsõnad erandlikult: *naisemees, veiseliha, jänese nahk, matuseplats, julgusevõtt* jts.

Täiendsõna võib esineda muiski käänetes: *kooliskäija, maatamees, kojutulek, maanikumardus* jne.

4. Täiendsõnadeks võivad olla ka muud sõnaliigid:

a) Omadussõna + nimisõna: *suurmees, suurlinn, suurvaim, väikerahvas, vanaisa, vanasõna* jne.

b) Asesõna + nimisõna: *omamees, omakasu, omahind, enesearmastaja, eriliik* jne.

c) Arvsõna + nimisõna: *üksmeel, viisnurk, kolmkõla* jne.

d) Pöörd sõna + nimisõna: *põlevkivi, põlemisaine, supel-asutis, tegevliige, täitevkomitee* jne.

e) Abisõna + nimisõna: *pealetung, tähelepanu, vastuvõtt* jne.

5. **Pärisnimedes** liidetakse täiendsõna põhisõnaga (üldnimega): a) kui põhisõnaks on sõna **maa**, b) kui täiendsõna üksinda pärisnimenä ei tarvitata. Muil juhtudel jääb pärisnimi järgnevast üldnimest lahku. Näit.:

*Virumaa, Eestimaa,
Emajõgi, Emumägi,
Tütarsaar, Läänemeri,
Pühajärv, Ridaküla*

*Ebavere mägi, Peipsi järv,
Võhandu jõgi, Balti meri,
Prangli saar, Atlandi ookean,
Tartu linn, Alavere küla*

6. Liitsõnal **käänatakse** ainult **põhisõna**: *kuldraha — kuldrahale — kuldrahadega* jne., *metsatööline — metsatöolistest* — *metsatöolisteks* jne.

Sõnade liitmisel jääb muutmata liitosa de kirjutamisviis: *keskkool, lõppklass, plekkkatuse, kohtu-uurija* jne.

Pikemais (üle 2 liitosa) liitsõnus, pärisnimedega sõnus ja mitme ühesuguse tähe kokkusattumisel eraldatakse harilikult selguse pärast liitosa d sidekriipsuga: *õigekeelsus-sõnaraamat, seemnevilja-ühing, Põhja-Eesti, pakk-kast* jne. Samuti kui ühel põhisõnal on mitu täiendsõna või vastupidi: *laenu- ja hoiumad, töötamistingimused ja -võimalused* jne.

Ülesanne 33. Kirjutada oma kirjandeist liitsõnu, liigitades neid: 1) käändsõnad — nimi-, omadus-, arv- ja asesõ-

nad, 2) pöördsonad, 3) abisõnad. Lausestada igast liigist üks. Pealkirjaks: *Liitsõna*.

Ülesanne 34. Kirjutada kõrvuti lauseid, milledes esinevad lahus ja liidetuina sõnapaarid *isa maja, ema keel, vana poiss, suur linn, üks kord, oma kasu, aega mööda, vastu oksa*. Pealkirjaks: *Liitmine*.

Ülesanne 35. Liita käänd-, pöörd- ja abisõnalisid täiend sõnu nimisõnaliste põhisõnadega: *-maa, -päev, -laps, -kuu, -sõna, -leht, -tee, -mägi, -linn, -kool, -oskus, -viis*. Lausestada 2 näidet eri käändeis peale nimetava. Pealkirjaks: *Liitnimi-sõnu*. Näit.:

-maa: *isamaa, muldmaa, ühismaa, uudismaa, vahemaa* jne.

Ülesanne 36. Liita nimisõnalisid põhisõnu täiend sõnadega: *puu-, plekk-, pleki-, rist-, risti-, aed-, aia-, ehitus-, arvutamine-, noor-, suur-, täis-, taga-*. Lausestada 2 näidet eri käändeis peale nimetava. Pealkiri endine. Näit.:

puu-: *puumaja, puulusikas, puuvedu, puuladu* jne.

Ülesanne 37. Liita kõrvuti põhisõnu nimetavalistele ja omastavalistele täiend sõnadele: *malm — malmi, nahk — naha, palk — palgi, õlg — õle, lill — lille, rong — rongi, leht — lehe, põld — põllu, suvi — suve, jalg — jala, õhk — õhu*. Lausestada 2 näidet eri käändeis. Pealkirjaks: *Nimetavaline ja omastavaline liitmine*.

Ülesanne 38. Liita kõrvuti nimetavalisi ja omastavalisi täiend sõnu põhisõnadele: *-maja, -sulg, -korv, -kast, -laud, -katus, -vili, -loom, -mees, -ratas, -töö, -saag*. Lausestada 2 näidet eri käändeis. Pealkiri endine.

Ülesanne 39. Kirjutada maateaduse ja ajaloo õpikust kahe- ja enamatüvelisi pärisnimesid: 1) täiesti liidetuid, 2) sidekriipsuga liidetuid, 3) lahus olevaid. Lausestada 2 näidet eri käändeis peale nimetava. Pealkirjaks: *Liitsõnu-pärisnimesid*.

2. Omadus-, ase- ja arvsõnad.

Vaatleme liitsõnu:

<i>lumivalge</i> (= valge nagu lumi), <i>süsimust, kottpime, päevselge, jääkülm, sulgkerge,</i>	<i>viljarikas</i> (= rikas vilja poollest), <i>kahjurõõmus, mõttekehv, surmahaige</i> (mis liiki?),
--	--

haudvaikne, tinaraske, lind-
prii, küünalsirge, peegelsile,
tulipunane, kuldkollane, nõel-
terav, noolsirge, tuliuis, veri-
vaene jne.

võimuahne, verevaene, jõe-
äärne, maa-alune, pinnapealne,
kurvameelne, suurearuline,
sügavamõtteline, viieliitrine
jne.

Esimese grupi täiendsõnad väljendavad võrdlust (mis-
sugune?), teise grupi omad suhet (mis poolest? mis liiki?).

Käändsõnaline täiendsõna liidetakse omadus-
sõnaga, kui ta tähendab 1) võrdlust — nimetava-
line liitmine, või 2) suhet — omastavaline liitmine.

Liit-asesõnu on vähe: *iseenese, üksteise, teineteise, seesinane, seesugune, seesama, niisugune, niisamasugune, missugune, igaüks, emb-kumb, üksainus, mingisugune*. Neist sõnadel *seesama, seesinane, emb-kumb, üksainus* kääntatakse mõlemat liitosa (nagu omadus + nimisõna).

Arvsõnades liidetakse liitavude kümned ja sajad
nende täiendsõnadega, kuna muud põhisõnad jäävad
lahku: *viisteistkümmend, viiskümmend, viissada* jne., aga:
viis tuhat, viis miljonit jne., *kolmekümmes, kolmesajas*, aga
kolme tuhandes, kolme miljonis jne.

Ülesanne 40. Tuletada omadussõnu, liites nimetavalisi
ja omastavalisi täiendsõnu põhisõnadele: *-punane, -magus, -ilus, -terav, -kerge, -raske, -vaene, -ahne, -äärne, -pealne, -keelne, -mõtteline, -rikas, -meelne, -aruline, -aegne*. Lauses-
tada kummastki rühmast üks näide eri käändeis. Pealkir-
jaks: *Liit-omadussõnu*. Näit.:

Nimetavaline liitmine	Omastavaline liitmine
<i>merisinine, taevassinine . . .</i>	<i>emakeelne, rahvakeelne . . .</i>

Ülesanne 41. Kirjutada sulgusid ära jättes neis olevad
sõnad tarvilikus käändes järgnevaga kokku või lahku:

(Nahk) kuubedes (mets) mehed sõidavad (mägi) veersel
(talv) teel. (Kesk) kooli (laul) õpetaja Jõesalu kutsuti (ha-
ridus) ja (kunst) tööliste (amet) ühingu (sega) koori (pea)
juhatajaks. (Ema) jõgi voolab (Võrts) järve kaudu (Peipsi)
järve, selle veed aga (Narva) jõe kaudu (Soome) lahte.
(Mets) talust kuuldus õhtuti (pasuna) häält, sest naaber oli
(pill) mees ja mängis (rahvas) maja (puhk) (pill) kooris. Meie
(lumi) valge peaga (vana) isa on (kallis) meelne (vana) isa

meie lastele. (Kiir) rong tormas mööda (nool) sirget (raud) teed (sada) (viis) kümmend km tunnis. Vaatasime (maakond) linna (põld) (majandus) näitusel (õmbelus) masinaid, (kangas) telgi ja (käsi) töid. Peole tuli (maa) ja (linn) inimesi. Pu-
hastatakse (kool) maja ja aeda.

Ülesanne 42. Talitada samuti tekstiga:

(See) sama (vana) aegse (käsi) kirja (käsi) kiri on (ime) selge. (Kott) pimedal (süda) õl jõudis pärale minu (laps) põlve (süda) sõber. (Naa-ber) küla (plekk) katusega (tuli) uude (kool) majja seati (elekter) valgus-
tus ja (aur) küte. (Seeme) (vili) ühingu (puhas) kasu (kaks) (kümme) viiendal (töö) aastal oli (kolm) tuhat (viis) sada (neli) kümmend rubla. Vaatasime (Kadri) orust (Paljas) saart, (Nais) saart, (Aegna) saart ja (Viimsi) (pool) saart. (Pea) linna (pea) kui ka (kõrval) tänavad olid ehitud (Konstitutsioon) päevaks (puna) lippudega. Noor (põld) mees
tegi (ehitus) ja (maaparandus) tööde (lõpp) viimiseks (pikk) ajalise laenu. Rajati (vili) (puu) ja (kõök) (vili) aed, kuhu istutati ka (ilu) puid ja põõsaid.

2. Pöördsonad.

Vaatleme pöörd- ja määrsõnu koos ja lahus:

päheõppiv, päheõppinud
(poiss)

päheõpitan, päheõpitud
(laul)

**päheõppija lahkus, pähe-
õppimine katkes**

Poiss on (oli) laulu **pähe
õppinud.**

Laul on (oli) **pähe õpitud.**

Hakkan laulu **pähe õppima.**

Tahan laulu **pähe õppida.**

Pöördsona muudetest liidetakse määrsõnaga ainult **kesksõnad** ja **teonimisõnad**, kuna kõigis pöördelistes muudetes (seega *olema* muuted + kesksõna, s. o. täis- ja enneminevikus) ja tegevusnimedes nad jäävad lahku. Näit.:

K o o s		L a h u s	
Kesksõnad	Teonimisõnad	Täis- ja enneminevik	Tegevusnimed
vastuvõttev vastuvõtnud (amet- nik)	vastuvõtmine (algas)	Ametnik oli töö vastu võtnud	Käisin tööd vastu võtmas
vastuvõetav vastuvõetud (töö)	vastuvõtja (tuli)	Töö oleks vastu võetud	Hilines tööd vastu võttes

K o o s		L a h u s	
Kesksõnad	Teonimisõnad	Täis- ja enneminevik	Tegevusnimed
<i>edasilükkav edasilükanud (mees) edasilükatav edasilükatud (üles- anne)</i>	<i>edasilükkamine (läks nurja) edasilükkaja (lahkus)</i>	<i>Mees olevat töö edasi lükanud Töö olevat edasi lükatud</i>	<i>Töö jäi edasi lükkamata Töö vaja edasi lükata</i>
<i>tagasitulev (vend)</i>	<i>tagasitulemine</i>	<i>Vend oli tagasi tulnud</i>	<i>Hakkame tagasi tulema</i>
<i>kokkuleppinud (poi- sid)</i>	<i>kokkuleppija</i>	<i>Poisid on kokku leppinud</i>	<i>Vaja kokku lep- pida</i>
<i>tagaetatav (loom)</i>	<i>tagaajamine</i>	<i>Oleme taga ajanud</i>	<i>Tulin taga aja- mast</i>
<i>etteloetud pala</i>	<i>ettelugeja</i>	<i>Pala oli ette loetud</i>	<i>Väsisin ette lu- gedes</i>

Ülesanne 43. Kõrvutada määrsõnadega kokku- ja lahku- kirjutatavaid pöördõnade muuteid sõnadest: *ette tellima, kokku hoidma, mööda minema, kinni panema, vastu tulema, järel käima, ümber kirjutama, sisse seadma, lahti saama, täide saatma*. Lausestada üks näide kõigis muudetes. Pealkirjaks: *Pöörd- ja määrsõnade kokku- ja lahkukirjutamine*.

3. Abisõnad.

Abisõna kirjutatakse täiendsõnaga kokku, kui sõnaühendil on uus, omaette tähendus. Võrdleme: *Saatis lugedes aega mööda*. — *Tulime aegamööda koju*. *Seepärast tehkem see pärast*. *Loogem ükskord ometi üks kord majja*. Näit.:

1. *see-*: *seejuures, seekord, seepärast, seevastu, sedavõrd, sedamaid, sedaviisi, sedapuhku* jne.

ise-: *iseäranis, isepäinis, isemoodi, isekeskis, iseviisi* jne.

oma-: *omaette, omajagu, omakorda, omavahel, oma-soodu* jne.

üks(i): *ükskord, ükskõik, ükslugu, üksvahe, ükspuha, üksshaaval, üksijäli, üksipidi* jne.

ni-: *niikaua, niikuinii, niimoodi, niivõrd, niipea, niisama, niiviisi* jne.

2. **-mööda**: sedamööda, aegamööda, pikkamööda jne.
-pärast: seepärast, minupärast, teadupärast jne.
-kord: mõnikord, ükskord, seekord jne.
-pidi: alaspidi, igapidi, pahempidi, jõgepidi jne.

Abisõnad **poole, pool, poolt** liidetakse abisõnaliste täiendsõnadega: *sissepoole, seespool, seestpoolt, pärastpoole, väljapoole, väljaspool, väljastpoolt*; jäävad aga lahku käändsõnadest: *igale poole, igal pool, igalt poolt, teisele poole, teisel pool, teiselt poolt* jne.

-kaupa, -viisi liidetakse ainsusega: *hulgakaupa, tunnikaupa, päevakaupa, kuuviisi, päevaviisi, tükiviisi*; jäävad aga lahku mitmusest: *päevade kaup, tundide kaup, kuude viisi, tundide viisi* jne.

Ülesanne 44. Kirjutada sulgusid ära jättes neis olevad sõnad tarvilikus muutes järgneva kokku või lahku:

(Talv) õhtuil (rehi) tares (peerg) valgel ja (suvi) õil metsas (õitse) tulede ääres jutustasid nii (üles) sirgunud noored kui (küüru) vajunud vanad Tasujast, kes oli (ori) rahva (vabadus) võitluseks (üles) kutsunud, (ette) valmistanud ja õise lõögiga orjastajad maalt (ära) pühkinud. (Tuli) kahjule (kokku) jooksnud (uudis) himuline (rahvas) hulk oli seganud (tuli) tõrje (lend) salga (kustutamine) tööd, (mis) pärast oli (välja) kutsutud (ratsa) miilits, kes oli rahva (otse) kohe (laiali) ajanud. (Ema) (keel) õpetaja käskis (see) puhku osta (õige) (keelsus) (sõna) raamatu. (Ümber) ringi (silma) piiril valendasid (lumi) harjalised mäed. (Klaas) vabrik valmistab (esi) jones (aken) ja (peegel) klaasi, (seal) juures (natuke) haaval (kõik) suguseid (klaas) asju. (Meri) hädaliste jõud oli (otsa) lõppemas ja nad olid (uppumine) ohus, kui viimaks saabus (appi) tõtanud (pähkel) (koor) sarnane (puri) paat, mida juhtis (hull) julge (piir) valvur. (Emake) maa magab (pealt) näha (talv) und, kuid (mulla) põues tuksub (vahe) pidamata (sala) elu, mille vabastab (lumi), (jää) ahelaist (üks) kord (kevad) päike.

III.

Lauseõpetus.

I. Sissejuhatuseks.

Vaatleme lauseid:

A. 1. *Õpilased ruttavad koolimajja.* 2. *Küll helvetab ilusat lund!* 3. *Ärge jooke ega käratsege!* 4. *Peaksid ettekanded õnnestuma!* 5. *Kus on klassi organisaaator?*

B. 6. *Koorilaul ja deklamatsioonid kõlasid hoogsalt ning puhtalt ja külalised plaksutasid rõõmsasti.* 7. *Kui lõppes näidend ja mööduis pioneeride võimlemine ja tants, olid kõik vaimustatud.*

Lauseks nimetatakse keeleliselt väljendatud mõtet.

Sisu poolest on laused: 1) **jutustavad** — 1., 6. ja 7. lause, 2) **küsilauseid** — 5. lause, 3) **hüüdlauseid** — 2. lause, 4) **käsklauseid** — 3. lause, 5) **soovlauseid** — 4. lause.

Jutustava lause lõpule pannakse **punkt** (1., 6. ja 7.), küsilause lõpule **küsimärk** (5.), hüüd-, käsk- ja soovlause lõpule **hüüumärk** (2., 3. ja 4.).

Ehituse poolest on laused: 1) **lihtlauseid** — 1., 5., 2., 3. ja 4. lause, 2) **liitlauseid**, mis koosnevad mitmest lihtlauselst — 6. ja 7. lause.

Ülesanne 45. Koostada kaks liht- ja liit-, jutustavat, küsi-, hüüd-, käsk- ja soovlauseid. Pealkirjaks: *Lause lõpu märgid.*

II. Lihtlause.

1. Laiendamata lihtlause.

1. Vaatleme lauseid:

<i>Õhtu</i> (mis?)		<i>jõuab</i> (mida teeb?).
<i>Lapsi</i> (keda?)		<i>kõndis</i> (mida tegi?).
<i>Vanemad</i> (kes?)		<i>on saabunud</i> (on mida teinud?).

Sõbrad (kes?)

Isa (kes?)

Töö (mis?)

Nad (kes?)

Mina (kes?)

Süüakse (mida tehakse?).

vestleksid (mida teeksid?).

ei kõnele (mida ei tee?).

olevat väsitanud (mida olevat teinud?).

Puhatagu (mida tehtagu?).

uinugu (mida tehku?).

ei tahaks (mida ei teeks?).

Igas lauses on pöörd sõna pöördeline muude, mis väljendab tegemist või olemist vastavalt küsimuse **mida tegema?** muudetele: *mida teeb? mida ei tee? mida tegi? mida ei teinud? mida tehakse? mida ei tehta? mida teeks? mida ei teeks? mida tehku? mida ärgu tehku? mida tehtagu? mida ärgu tehtagu?* jne. Pöörd sõna pöördeline muude on lause öeldis e. predikaat.

Sõna, mis väljendab lauses tegijat või olijat, vastates küsimustele **kes? mis? keda? mida?**, nimetatakse **aluseks** e. subjektiks.

Alus ja öeldis on lause **pealiikmed**. Lauset, mis koosneb alusest ja öeldisest või ainult öeldisest, nimetatakse **laiendamata lihtlauseks**.

2. **Öeldis** võib esineda pöörd sõna kõigis isikulise ja umbisikulise tegumoe **pöördelistes muudetes**. Pöörd sõna liitmuuteis, täis- ja enneminvikus, on öeldiseks kõik liitmuute osad. (Vt. pööramistabel: pöördelised muuted.)

Aluseks olev käänd sõna on **nimetavas** või **osastavas** käändes.

Nimetavas käändes esinevat alust nimetatakse **täisaluseks**, **osastavas** käändes esinevat **osaaluseks**. Näit.:

Päike paistab.

Lapsed mängivad.

Rõõmsad hõiskavad.

Mis tuleb?

Kolm paistab.

Päikest ei paista.

Lapsi mängib.

Rõõmsaid ei olnud.

Midagi puudub.

Kolme ei paista.

Täisalus väljendab täit hulka, kõiki tegijaid-olijaid, osaalus aga teatud osa, ebamäärast hulka.

Aluseks võivad olla ka pöörd- ja abisõnad tegija, olija tähenduses: *Õppida tuleb. Kajas hurjoh!* jts.

Alus puudub lauses umbisikulise öeldise puhul: *Lauldakse. Küntagu. Ei tulda,* jne. Isikuline asesõna

alusena võib ära jääda, kuna pöördelõpp väljendab alust: *Me tuleme* = *Tuleme*. *Ma ruttasin* = *Ruttasin* jne. Aluseta lauseid esineb ka isikulises vormis öeldisega: *Hämaridub*. *Sajab*. *Tõmbab* jne., kus alus on juurdemõeldav: *ilm*, *vihma*, *tuul*.

3. Jälgida lauseid:

<i>Sõdur valvab</i> (ains., 3. pööre).	<i>Sõdurid valvavad</i> (mitm., 3. pööre).
<i>Mina loen</i> (ains., 1. pööre).	<i>Teie kirjutate</i> (mitm., 2. pööre).
<i>Metsad kohisevad</i> (mitm., 3. pööre).	<i>Metsi paistab</i> (osaalus, öeldis ains., 3. pööre).
<i>Isa ja ema tulevad</i> (2 alust, öeldis mitm., 3. pööre).	<i>Mina, sina ja õde ruttasime</i> (3 alust, 1., 2. ja 3. p., öeldis mitm. 1. p.).
	<i>Sina ja vend hilinesite</i> (2 alust, 2. ja 3. p., öeldis mitm. 2. p.).

Esitatud lauseis on aluse ja öeldise muudetel kindel vastavus, mida nimetatakse **ühildumiseks**; nimelt alus ja öeldis ühilduvad **arvus** ja **pöördes** (isikus). Osaaluse juures on öeldis alati ainsuse 3. pöördes. Mitme aluse puhul on öeldis mitmuses; eri pöörete (eri isikute) puhul määrab öeldise pöördelõpu 1. isik 2. ja 3. kõrval, 2. isik 3. kõrval.

Ülesanne 46. Asetada lausetes *Mehed künnavad*, *Künnatakse* öeldis kõigisse pöördelistesse muudettesse, nende nimesid lühendeina juurde lisades. Pealkirjaks: *Öeldis*. (Vt. pöörastabel.)

Ülesanne 47. Koostada laused, milledes alusena esineb nimisõna (2), omadussõna (2), asesõna (2), arvsõna (1), pöörd sõna (1), abisõna (2). Pealkirjaks: *Alus*.

Ülesanne 48. Koostada kõrvuti 10 lauset täis- ja osaalusega. Pealkirjaks: *Täis- ja osaalus*.

Ülesanne 49. Koostada 10 aluseta lauset. Pealkirjaks: *Aluseta laused*.

Ülesanne 50. Koostada lauseid, milledes: 1) alus ja öeldis on ainsuse 1. isikus (2), 2) alus ja öeldis on mitmuse 3. isikus (2), 3) on osaalus (2), 4) on 3 alust 1., 2. ja 3. isikus (2), 5) on 2 alust 2. ja 3. isikus (2). Pealkirjaks: *Aluse ja öeldise ühildumine*.

2. Öeldistäide.

Vaatleme öeldise laiendeid:

<i>Ants oli.</i>	<i>Ants oli õpilane</i> (oli kes?)	<i>Ants oli õpilasi</i> (oli keda?)
<i>Töö on.</i>	<i>Töö on ilus</i> (on missugune?)	<i>Töö on ilusaid</i> (on missuguseid?)
<i>Hobune ei ole.</i>	<i>Hobune ei ole müüa</i> (ei ole mida?)	

Pöördsõna *olema* laiendit, mis on nimetavas või osastavas käändes või *-da*-tegevusnimes ja vastab küsimustele *on missugune? on missuguseid? on kes, mis? on keda, mida?* nimetatakse öeldistätteks.

Nimetavas käändes olevat öeldistäidet nimetatakse täis-öeldistätteks, osastavas käändes olevat öeldistäidet nimetatakse osa-öeldistätteks.

Ülesanne 52. Koostada kõrvuti 10 lauset täis- ja osa-öeldistättega. Pealkirjaks: *Öeldistäide*.

3. Sihitis.

1. Vaatleme pöördsõna laiendeid lausetes:

Toome ära → *vilja* (mis?). *Võtke* → *ader* ja → *hobused* (mis? kes?). *Ootasime* → *vanemaid* (keda?). *Ärge viitke* → *aega* (mida?).

Kas tahate → *künda* ja *külvata* (mida teha?)?

Sõnad *vilja*, *ader*, *hobused*, *vanemaid*, *aega*, *künda* ja *külvata* on pöördsõnade laiendid ja nimetavad asja, eset, millele on sihitud pöördsõna tegevus.

Pöördsõna laiendit, millele on otseselt suunatud pöördsõna tegevus, nimetatakse sihitiseks e. objektiks.

Sihitis vastab küsimustele *kes? mis? kelle? mille? keda? mida?* seistes nimetavas, omastavas ja osastavas käändes või *-da*-tegevusnimes.

Nimetavas ja omastavas esinevat sihitist nimetatakse täissihitiseks, osastavas esinevat — osasihitiseks.

2. Võrdleme järgnevaid lausepaare:

Täissihitis: <i>kelle? mille? kes? mis?</i>	Osasihitis: <i>keda? mida?</i>
<p>1. <i>Ema võttis leiva, suhkrut, või ja piima</i> (kõik). <i>Isa parandas rehad, vika- tid, hangud ja muud heina- tööriistad</i> (kõik). <i>Tuuakse riie, niit ja nõelad</i> (kõik). <i>Vii lauale supp, praad ja marjad</i> (kõik).</p>	<p>1. <i>Ema võttis leiba, suhkrut, võid ja piima</i> (osa). <i>Isa parandas rehasid, vika- teid, hange ja muid heina- tööriistu</i> (osa). <i>Tuuakse riidet, niiti ja nõelu</i> (osa). <i>Vii lauale suppi, praadi ja marju</i> (osa).</p>
<p>2. <i>Vend loeb läbi raamatu, ajalehe ja kirja</i> (lõppev tegevus). <i>Kirjutasin arve, kaardid ja kuulutise</i> (lõppenud tegevus). <i>Osteti vanker, hobune ja riistad</i> (lõppenud tegevus). <i>Ehitage elamu, laut, ait ja muud hooned</i> (lõppev tegevus).</p>	<p>2. <i>Vend loeb raamatut, aja- lehte ja kirja</i> (jätkuv tege- vus). <i>Kirjutasin arvet, kaarte ja kuulutist</i> (poolelijäänud tegevus). <i>Osteti vankrit, hobust ja riistu</i> (poolelijäänud tege- vus). <i>Ehitage elamut, lauta, aita ja muid hooneid</i> (kestev tegevus).</p>

Täissihitist tarvitatakse: 1) tegemisasjade täie kogu, terviku väljendamiseks, 2) kindlasti lõppeva tegevuse puhul: *Sõin supi ja küpsised. Isa ostis kuue ja saapad.*

Osasihitist tarvitatakse: 1) tegemisasjade osa, määrata hulga väljendamiseks, 2) kestva, jätkuva tegevuse puhul: *Sõin suppi ja küpsiseid. Isa ostis kuube ja saapaid.*

¶ Märkus 1. Eitav öeldis väljendab lõppemata tegevust, seepärast seisab tema juures alati osasihitis: *Ma ei vii kirja, kaarte ega pakki posti. Ärge joonistage maja ega aeda.*

2. Täissihitis ühes pöördsõna olevikuga väljendab tavaliselt **tulevikku**: *Mees künnab sõõdi üles. Vili tuuakse.*

3. Täissihitis on **nimetavas** käändes: 1) kui ta on mitmuses, 2) kui põhisõna on umbisikulises tegu-
moes või käskivas kõneviisis: *Sõime piima ja marjad. Tuuakse (tooge) piim ja marjad!*

Loetlused teadetes ja kuulutustes on osasihitised ja peavad seepärast esinema osastavas: (Müüakse) *Suhkrut, jahu, soola, riie, nahka*, mitte: *Suhkur, jahu, sool, riie, nahk*.

Ülesanne 53. Laiendada järgnevate lausete öeldisi kõrvuti täis- ja osasihitistega, väljendades tervet ja osa tegemisasjust: *Ma parandan. Lapsed nopivad. Me sõime. Mees ostis. Isa vedas. Tuuakse. Andke. Ema puhastas. Pealkirjaks: Sihitis — terve ja osa.*

Ülesanne 54. Laiendada järgnevate lausete öeldisi täis- ja osasihitistega, andes tegevusele lõppeva ja jätkuva tähenduse: *Vend loeb. Ema õmbles. Poisid lõhkusid. Lõpetatakse. Otsiti. Meie joonistame ... kirjutame ... loeme. Tehke. Ostke.* Pealkirjaks: *Sihitis — lõppev ja kestev tegevus.*

Ülesanne 55. Kirjutada sulgudes olevad sihitised õigesse käändesse:

Meie koristasime juba tüki aega (laud) ja paigutasime riulile (raamatud, ajakirjad, vihud). Isa veab teist päeva (puud, haod, heinad). Ma ei näinud täna koolis (Ants ega Õie). Tuli hävitas kõik talu (hooned, hobused, lehmad, põllutööriistad, vili, mööbel) ega jätnud õnnetule peremehele (miski). Poisid hankisid (hobune, vanker, labidad ja rehad), tüdrukud (luuad, harjad ja lapid) ja hakkasid (rahvamaja, õu ja aed) korrastama. Mees peatas (hobune), teretas (müts) tõstes (vastutulija) ja küsis (tee) alevikku. Helmi unustas (raamat) luges (näärikuusk, saiad, kompvekid). Kutsu (õde ja vend) appi (haned, pardid) aiast välja ajama. Noored kaevasid (aiamaa) ümber, löid (peenrad) valmis ja läksid (seemned) ostma. Tõmmatakse (saapad) jalast, (kuub) seljast ja hakatakse (need) puhastama. Kutsu (plekksepp) majale (katus) tegema.

Ülesanne 56. Talitada samuti tekstiga:

Ena saatis (poeg ja tütar) tooma poest (suhkur, leib, küpsised). Sügistorm murdis rannal (puud), purustas (katused) ja uputas (laevad) merel. Ma võtsin (kuub) seljast, (müts) peast, katsin (aknad), süütasin (lamp), otsisin (poogen) paberit ja isa (sulepea) ja algasin oma (töö). Arvestage ikka kaasinimeste (õigused ja soovid). (Jänes) püüdsin, (teder) leidisin. Remondi (ader, äkked, külvimasin) ega ära unusta kontrollimast nende (töö ja vastupidavus). Ants kohtleb halvasti (vennad, õed, kaaslased) ja teeb neile tihti (ülekohus). Aga mees ei teinud (nali), rakendas (ruun) ette, pani (saag ja kirves) peale ja sõitis esimesena (sild) parandama. Enne (töö) tehakse, pärast (palk) makstakse. Kevad kutsub (lehed) puusse, (linnud) laulule ja (adrad) põllule. Tuleb muretseda (tööriistad ja materjal) ja teha (uks ja aknad) (päevgi) viivitamata.

Ülesanne 57. Koostada, pakutavaid esemeid rohkesti loetledes, 1) rauakaupade ja 2) koloniaalkaupade kuulutus.

4. *Määrus.

1. Vaatleme pöördsõnade laiendeid lauseis:

1. *Kogu küla ruttas kohusetundest* (mispärast?) *täna* (millal?) *rõõmsasti* (kuidas?) *tehasesse* (kuhu?) *vedama* (mida tegema?) *telliseid koolimaja taastamiseks* (mis tarvis?).

2. *Idee tekkis noortel* (kellel?) ja *meeldis vanadele* (kellele?). *Igäüks uskus ettevõttesse* (millesse?) ja *sai ehitajaks* (kelleks?). *Üritusest* (millest?) *kuulis noortelt* (kellelt?) *naaberküla ja astus välja võistlejana* (kellena?).

Pöördsõnade laiendid *täna*, *tehasesse*, *rõõmsasti*, *kohusetundest*, *taastamiseks*, *vedama* määravad mingit olu — aega, kohta, teoviisi, põhjust, otstarvet, tegu jne.

Pöördsõnade laiendid *noortel*, *vanadele*, *ettevõttesse*, *ehitajaks*, *üritusest*, *noortelt*, *võistlejana* määravad mingit vahekorda — kellele? kellel? kellelt? millesse? millest? kelleks? kellena? jne.

Pöördsõnade laiendeid, mis väljendavad mingit olu või vahekorda ega ole sihitised või öeldistäited, nimetatakse määrusteks.

Määrusteks nimetatakse ka omadussõna ja määrsõna laiendeid: *Töö kujunes õige raskeks ja lõppes üsna hilja.*

2. Aja määrus küsimusele *millal?* on harilikult alalütlevas käändes: *Kahekümne esimesel juunil tuhande üheksasaja neljakümnendal aastal sundis eesti töörahas lahkuma rahvaenulise valitsuse ja kahekümne esimesel juulil samal aastal kuulutas Riigivolikogu välja Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi, mis kuuendal augustil astus Nõukogude Liidu koosseisu.* Kuude nimetused esinevad seesütlevas: *saabusin jaanuaris ja lahkusin juunis.* Kellaaeg esineb ainsuse nimetavas, samuti aastaarv, kui arvu ees seisab sõna *aastal* või puudub üldse: *Sõidan kell neli viisteistkümmend (veerand viis).* *Suur Isamaasõda algas aastal tuhat üheksasada nellikümmend üks, lõppes tuhat üheksasada nelikümmend viis.*

Aja määrus küsimusele *kui kaua?* ja mõõdumäärus küsimusele *kui palju?* esineb sihitise sarnaselt nimetavas või omastavas lõppeva tegevuse puhul, osastavas eitava (lõppemata) tegevuse puhul:

Peatusin minuti (viis minutit).

Ei peatunud minutit (viit minutit).

Oota veel tund (kaks tundi).

Ära oota tundi (kaht tundi).

Käisime kilomeetri (kolm kilomeetrit).

Ei käinud kilomeetrit (kolme kilomeetrit).

Suhkrut oli kilogramm (kümme kilogrammi).

Suhkrut polnud kilogrammi (kümme kilogrammi).

Ülesanne 58. Laiendada järgnevad laused eri liiki määrustega, sulgudes küsimusi juurde lisades: *Algas taastamistöö. Läksime hobusega. Saabusime. Isa hakkas. Õde ja vend pandi. Mind saadeti. Lõunat pidasime. Õhtuks isa... õde... vend... mina... Naasime.* Pealkirjaks: *Määrus.*

Ülesanne 59. Koostada 10 lihtlauset ja laiendada neid eri liiki määrustega. Pealkiri endine.

Ülesanne 60. Koostada 10 lauset aega ja mõõtu väljendavate määrustega (*millal? mis ajast? mis ajani? kui kaua? kui palju?*), neid nende tavaliste lühenditega kõrnutades. Pealkirjaks: *Aja- ja mõõdumäärus.*

Näit.:

Ma sündisin esimesel jaanuaril tuhande üheksasaja kolmekümne teisel aastal.

Meil on maad kuus hektaari kolmkümmend seitse aari.

Ma sõitsin 1. jaanuaril 1932. a.

Meil on maad 6 hektari 37 a.

Ülesanne 61. Koostada talu lõikustöö aruanne jaotusega: 1) vilja liik, 2) aeg, 3) pindala, 4) tööpäevi, 5) tööhind, 6) märkmeid.

5. Täiend.

1. Vaatleme nimisõnade laiendeid lausetes:

Noor (missugune?) kündja ajab **kõverad** (missugused?) vaod. **Akende** (mille?) klaasid õhetasid **loojeneva** (missuguse?) **päikese** (mille?) paistes. **Laiade** (missuguste?) **okstega** (missugune?) kuusk kasvab **rohtunud** (missugusel?) **vainul**. Metsas oli tööl hulk **mehi** (keda?)

Sõnad: 1) *noor, kõverad, loojeneva, laiade, rohtunud*, 2) *akende, päikese, mehi, okstega* laiendavad nimisõnu 1) *kündja, vaod, päikese, okstega, vainul*, 2) *klaasid, paistes, hulk, kuusk*.

Nimisõna (ja nimisõnaliselt tähenduses oleva omadussõna) laiendit nimetatakse täiendiks.

Täiendeid on 2 põhiliki: **omadussõnaline** ja **nimisõnaline**. Omadussõnaline täiend vastab küsimusele *missugune?* nimisõnaline täiend küsimusele *kelle? mille? keda? mida?*

Näit.:

Haige vend loeb **lõbusat** raamatut.

Metsast kostis **helisev** laul.

Minu vend loeb **onu** raamatut.

Metsast kostis **õõbiku** laulu.

2. **Omadussõnaline** täiend ühildub oma põhisõnaga arvus ja käändes: **Tublid mehed ei karda rasket tööd**. Olevas, rajavas, ilma- ja kaasaütlevas jääb omadussõna omastava kujuliseks: **Vaprata** pioneeridena viisid nad ettevõtte **vähema kõhkluseta väsimatu** tööga **õnneliku lõpuni**. **-nud** ja **-tud** kesksõna ei ühildu, jäädes muutmata: **Kohkunud poisil oli õudne** rahvast **täidetud** tänavail.

Pärisnimeline omadussõnaline täiend ei ühildu: *Meie kandsime eesti rahvarõivaid. Joodi hiina teed. Mehed rääkisid tartu murret* (väike algustäht!).

Nimisõnaline täiend on harilikult omastavas või osastavas käändes, kuid võib esineda ka teisis käändeis: *Võtsin venna kirve. Parv linde lendab. Mees ostis puust voodi. Tööga katsetamine ärgu mingu liiale.*

Märkus. Täienditeks loetakse lausete eritlusel ka liitsõnade täiend sõnu: *Vanaisa kinkis pojapojale käsipalli.*

Ülesanne 62. Laiendada järgnevate lausete nimisõnu omadus- ja nimisõnaliste täienditega, sulgudes küsimusi juurde lisades: *Vend kirjutas kirja sõbrale. Õpetaja rääkis tunnis sangareist. Töö on kohus. Isa kündis hommikul nurme. Lõokesed lõõritasid õhus. Metsa veeres paistis talu. Õuest kostis laulu ja hääli. Mees sõitis väravast koormaga välja.* Pealkirjaks: *Täiend.*

Ülesanne 63. Asetada sulgudes olevad täiendid nõutavasse käändesse:

Seda (rumal, mõistmatu) tegu ei saa andestada (parimgi) sõbrale. Ta vaatles (langenud) kaaslast (palavikuline) silmaga. (Mahajäetud) majad olid (näotu, luitunud) seintega. (Sotsialistlik) ühiskonnas hinnatakse (iga) inimest tema (loov) töö järgi. Juba (mitmes) päeva ootas ema (oma ainus armastatud) poega tulevat. (Suur) (Isamaasõja) aastail avaldas (saksa) (okupandid) meelevalla alla jäänud (eesti) töörahvas nii (passiivne) kui (aktiivne) vastupanu. (Võimas) traktoreid kasutati (suur) eduga (vastjuuritud) uudismail. (Ettenägematu) põhjusil ei saanud ta kooli ilmuda. Salgal (poisid) oli tekkinud tüli. Sületäiest (puud) peaks jätkuma. Otsin paari (saapad) ja viis (taskurätt). Kahelt (reisijad) nõuti pileteid. Saalitäiel (inimesed) tuli kaua oodata. Kui palju maksite vaka (õunad) eest?

3. Lisand. Jälgime nimisõnalisi täiendeid lausepaarides:

Meie pealinn Tallinn asetseb Soome lahe ääres.

Tallinn, meie pealinn, asetseb Soome lahe ääres.

Ärkamisaja tuntuim luuletaja Koidula veetis oma viimased eluaastad võorsil.

Koidula, ärkamisaja tuntuim luuletaja, veetis oma viimased eluaastad võorsil.

Kogu Eesti austas kirjanik Eduard Vildet tema viimsel teekonnal.

Kogu Eesti austas Eduard Vildet, kirjanikku, tema viimsel teekonnal.

Nimisõnalist täiendit (pealinn, luuletaja, kirjanik), mis väljendab põhisõna (Tallinn, Koidula, Vilde) mõistet teise sõnaga, nimetatakse **lisandiks**.

Põhisõna järel asetsev lisand eraldatakse alati muust lausest **komadega**, põhisõna ees mitte. Omastavas esineva lisandi puhul asetatakse koma ainult lisandi ette. Näit.: *Kasemetsal, noorel õpetajal, oli palju tööd. Noorel õpetajal Kasemetsal oli palju tööd. Carl Robert Jakobsoni, eesti poliitilise võitleja õilis eeskuju püsib kaunina eestlaste teadvuses.*

Üldiselt ühildub lisand oma põhisõnaga arvus ja käändes: *Meie suurimal kirjanikul Eduard Vildel | Eduard Vildel, meie suurimal kirjanikul, | ei õnnestunud teostada kõiki oma kavatsusi.*

Erandina isikunime ees seisev elukutset, aunime, sugulust väljendav lisand, samuti eesnimi perekonnanime [ees jääb ainsuse nimetavasse käändesse:

Õpetaja Jaan Rebasel tuli tihti rahvamajas esineda. Kui aga lisandil on täiend, ühildub ta põhisõnaga: Vanal õpetajal Jaan Rebasel tuli tihti rahvamajas esineda. -ne-liiteline lisand ühildub alati: Õpilasele Karule anti kiituskiri.

Muud pärisnimed peale isikunimede põhisõnadena ei muutu, kuna käändub tarvilikult lisand: *Loen ajalehte „Rahva Hääl“. Spordiühingul „Kalev“ on palju liikmeid. Ei muutu sellised pärisnimed ka lisandina liiginime ees: „Kalev“-ühingul on palju liikmeid.*

Ülesanne 64. Asetada sulgudes olevad lisandid nõutavasse käändesse ja panna komad, kus vaja: Kas olete lugenud (kirjanik) (Anton) Tammsaare (romaan) „Tõde ja õigus“? (Johannes) Semperile (meie hümn) „Jää kestma, Kalevite kange rahvas“ looja) anti teenelise kirjaniku aunimetuse. (Tuntud insener) (Karl) Sepal õnnestus silla projekteerimine. Virus (Eesti suurem maakond) on palju soid. Kõik noored tellisid endile „Kalevipoja“ (meie rahvuslik suurteos). Saabusime (aurik) „Vellamo“ Tallinna (meie pealinn). (Töeline) Salust oodati leidurit. Sain (vend) Jakobilt kirja. (Õde)

Lainele kingiti raamat. (Vana tädi) Mallele tulid külalised. Tema (see igavene tuisupea) pärast saime kõik kannatada. Pealkirjaks: *Lisand*.

Ülesanne 65. Koostada lauseid lisanditega, mis väljendavad 1) seletust, 2) elukutset, aunime, sugulust, 3) liiginime jutumärkides oleva erinime juures, paigutades lisandi põhisõna ette ja järele. Näit.: 1) *Minu koduküla Randvere asetseb põhjarannikul | Randvere, minu koduküla, asetseb põhjarannikul.* 2) *Õpetaja Peeter Urvastele annetati lilli | Peeter Urvastele, õpetajale, annetati lilli.* Pealkiri endine.

6. Üte.

Vaatleme kõnetlussõnu lauseis:

<i>Juhan, sina rakenda hobune.</i>	<i>Rutake, poisid, luhta!</i>	<i>Karja lähed sina, Aino.</i>
<i>Isa, küll on ilus õhtu!</i>	<i>Läheme, vennad, jõele sõitma.</i>	<i>Mis sul on, Karl?</i>
<i>Emma! emma! kas oled haige?</i>		

Sõnad *Juhan, isa, emma, poisid, vennad, Aino, Karl* avaldavad nende nime, keda kõnetellakse. Niisugust iseseisvat kõnetlussõna lauses nimetatakse **ütteks**.

Üte võib asetseda lause algul, keskel ja lõpul ja on alati nimetavas käändes.

Üte eraldatakse muust lausest **komadega**, erilise tunde rõhu puhul hüüumärgiga.

Kirjade pealkirjad on ütted. Nende järele pannakse punkt, erilise tunde rõhu puhul hüüumärk: *Sm. Kiviste. Mu parim sõber!*

Ütte sarnaselt eraldatakse komaga või hüüumärgiga iseseisvad hüüdsõnad ja sõnad *jah, ei: Oi, küll oli valus! Jah, ma tulen.*

Ülesanne 66. Koostada lauseid üttega algul, keskel ja lõpul ja panna kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Üte*.

7. Koondlause.

1. Vaatleme järgnevaid lauseid:

1. *Nühästi isa, ema kui ka lapsed jäid vaiksemaks* (3 alust).

2. *Enam ei joostud, mängitud ega lauldud aias* (3 öeldist).

3. *Tuul oli külm, vinge ning läbitungiv* (3 öeldistäidet).

4. *Lugesin raamatuid, ajakirju ja ajalehte* (3 sihitist — asja).

Püüdsime lugeda raamatuid ja kirjutada kirju (2 sihitist — tegevust, 2 sihitist — asja).

5. *Poeg kõndis kodutalu põldudel, aasadel, metsas ja koplis* (4 kohamäärust).

Poeg kõndis õhtuti unistades kodutalu põldudel (1 aja-, 1 viisi- ja 1 kohamäärus).

6. *Vend kogub valgeid, sini-seid, punaseid ja rohelisi kivikesi* (4 täiendit — värvi).

Vend kogub ilusaid ümmargusi värvilisi kivikesi (1 täiend — omadust, 1 — kuju, 1 — värvi).

Lihtlause, milles on mitu samanimelist lauseiliget, nimetatakse **koondlauseks**.

Koondlause alused, öeldised, öeldistäited ja ühte liiki, samaväärsed sihitised, määrused ja täiendid eraldatakse komadega, mis jäävad ära **ja, ning, ega, ehk, või, nühästi — kui ka** ees. Eriliigiliste sihitiste, määruste ja täiendite vahele koma harilikult ei asetata.

Märkus. *ehk* seob võrdseid, *või* erinevaid mõisteid: *Isa ostis soojamõõtja ehk termomeetri. Ma tulen täna või homme.* Samuti tehakse tarbe korral vahet **ning** (= ja ühtlasi) ja **ja** vahel. *Ma sõin kolmanda ning viimase õuna* (kolmas oli ühtlasi viimane). *Kunstnik mängis kolmanda ja viimase pala* (kokku 4 pala).

2. Vaatleme koondlauseid:

Kõik olid rõõmsad: noored, vanad, terved, haiged.

Noored, vanad, terved, haiged — kõik olid rõõmsad.

Meie maa suurimad jõed on: Emajõgi, Pärnu jõgi, Võhandu jõgi ja Narva jõgi.

Emajõgi, Pärnu jõgi, Võhandu jõgi ja Narva jõgi, need on meie maa suurimad jõed.

Kui samanimelised lauseliikmed moodustavad loetluse, mis asetseb kokkuvõtte järel (lause lõpul), pannakse nende ette kaksikpunkt; kui loetus asetseb kokkuvõtte ees, mis algab sõnadega **kõik, need, siin, seal** jne., siis pannakse loetluse järele mõttekriips või koma. Näit.: *Ta ei osanud midagi: töötada, lugeda, kirjutada. Töötada, lugeda, kirjutada* — (või ,) *midagi ta ei osanud.*

Märkus. Lühema loetluse puhul, milles ei esine kokkuvõtvat sõna, kaksikpunkti ega mõttekriipsu või koma ei tarvitata: *Meie aias kasvab õuna-, pirni- ja ploomipuid | Õuna-, pirni- ja ploomipuid kasvab meie aias.*

Ülesanne 67. Koostada koondlauseid, milledes on mitu 1) alust, 2) öeldist, 3) öeldistäidet, mitu ühte liiki 4) sihitist, 5) määrust, 6) täiendit, tarvitades sobival kohal sidesõnu *ja, ning, ehk, või, ega, niihästi* — *kui ka* jt., ja panna kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Koondlause.* Näit.:

1) **Mitu alust.** *Ei tulnud isa ega ema, vaid naabernaine.*

2) **Mitu öeldist.** *Lapsed jooksid ja tantsisid või pikutasid ning jutlesid.*

Ülesanne 68. Koostada 10 koondlauset loetlusega, mis asetseb: 1) lause lõpul, 2) lause algul, ja panna kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Koondlause loetlusega.* Näit.:

Minu armsamad kirjanikud | Vilde, Tammsaare, Sütiste ja on: Vilde, Tammsaare, Sütiste | Tuglas — need on minu armsamad kirjanikud.

Ülesanne 69. Kirjutada sulgudes olevad sõnad õigesse muutesse:

Isa käskis (poiss) (hobune) koju tuua. Ma võtsin (kirves) ja (saag) kojast, käiasin (esimene), viilisin (teine), viskasin (märss) selga ja sammusin (palgid) lõikama. Leidsin (haljendav org) ja selle põhjas (punitavad maasikad). See nooruk oskab kohelda (inimesed). Ma kohetasin (koolisõber). Isa sõnad mõjusid (poeg) täna haruldaselt. Ma ei suuda veel kohaneda (oma uus amet). Iga kodanik peab tundma oma (põhiõigused ja -kohused). Mees suhtus kahtlustades (iga naaber). Need küll püüdsid veenda (tema) (oma heatahtlikkus). Ma eelistan (hea raamat) (maitsev toit). Vend nõustus (mina) ega lubanud (mina) enam üksinda (katsetama). Peet käitleb halvasti (vennad, õed, kaasõpilased) ega loobu (need) (kiusama). Pealkirjaks: *Sõnade muuteline sõltuvus e. rektsioon.*

Ülesanne 70. Talitada samuti tekstiga:

Kas sa oled (Järve vald mees)? Ta ei võta kaasa (mina ega sina), vaid päris (võõras inimene). Vend otsis kaua (õde) ja leidis viimaks (tema) (haige). Keegi ei tohi takistada (kodanik) tema (õigus) (töö, puhkus, kindlustus, haridus). Mina tõin ennest (see raamat) ega näinud toas (ükski inimene). Palusin (sina) (aken) kinni panna. Ema laskis (isa) (väike Ants) kooli viia. Õpetaja suhtus (mina) nagu (omasugune), tegeles minu (kava), viitas ainult (hädaoht) ja kohustas (mina) ootama (parem aeg). Insener kiindus (töökas õpilane) ja kohtles (tema) (oma poeg). Päike mõjus pruunistavalt (keha), ülendavalt (hing). Palun anda (see kiri) (haige direktor Kask). Andke (see pakk) (seltsimees Enno). Hüvitasime (viidetud aeg) (hoolas töö). Üliõpilane keeldus (kõik lõbustused) ja süvenes (töö). Ma ei osutanud (kohus) tähelepanu ja korvasin (armastus) (hoolimatus). Poiss teeskles (haige) ja taotles (vabastamine). Tüdruk pettus (sõbrad) ega suhelnud enam (nad).

Ülesanne 71. Panna kirjavahemärgid ja põhjendada neid suuliselt:

Tartu meie ülikoolilinn peab olema meie kultuurielu keskkohaks. Palved ähvardused hoiatused raha miski ei lepitanud naabrit. Sõitsin kodunt välja esmaspäeval 1 augustil 1933 a k 7 homm. Hea raamat muusika päikesepaiste huvitav töö need on minu parimad sõbrad. Lehtinud metsades öitsvail aasadel lokkavail põldudel igal pool võttis meid vastu kevad särav helisev paitav. Kohtasin Kaarel Kruusimäge vana head sõpra Koljalas Saaremaal. Peet Arukask meie uus naaber oli nobe nagu nirk väle kui kits ning sitke kui kask. Ants Ants kuhu sa ometi jäid. Pealkirjaks: *Kirjavahemärgid lihtlauseis.*

III. LIITLAUSE.

1. Liitmine.

Võrdleme järgnevaid lauseid:

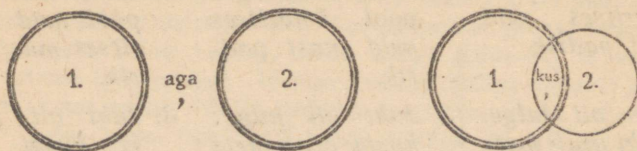
Lihtlauseid	Lauserind	Lausepõim
1. <i>Pioneerid läksid metsa ravimtaimi korjama. Neil kadus teerada käest.</i>	1. <i>Pioneerid läksid metsa ravimtaimi korjama, aga neil kadus teerada käest.</i>	1. <i>Pioneerid läksid metsa ravimtaimi korjama, kusjuures neil kadus teerada käest.</i>

Lihtlauseid	Lauserind	Lausepõim
2. <i>Salgajuht otsis väljapääsu metsast. Igal pool ümbritses neid must padrik.</i>	2. <i>Salgajuht otsis väljapääsu metsast, kuid igal pool ümbritses neid must padrik.</i>	2. <i>Salgajuht otsis väljapääsu metsast, kus igal pool neid ümbritses must padrik.</i>
3. <i>Juht oli julge. Kuski peab mets lõppema. Nad rühmasid vapralt edasi.</i>	3. <i>Juht oli julge: kuski peab mets lõppema, ja nad rühmasid vapralt edasi.</i>	3. <i>Juht oli julge, et kuski peab mets lõppema, mispärast nad rühmasid vapralt edasi.</i>
4. <i>Äkki kuulsid nad kauget karjakella. Jalad sibasid siis lennates. Viimaks jõudsid nad metsast välja.</i>	4. <i>Äkki kuulsid nad kauget karjakella, siis sibasid jalad lennates ja viimaks jõudsid nad metsast välja.</i>	4. <i>Kui nad äkki kuulsid kauget karjakella, siis sibasid jalad lennates, kuni nad viimaks jõudsid metsast välja.</i>
5. <i>Siin algas kesa. Selle ühel veerel sõid lehmad nagistades rohtu. Teisel kündsid mehed.</i>	5. <i>Siin algas kesa; selle ühel veerel sõid lehmad nagistades rohtu ja teisel kündsid mehed.</i>	5. <i>Siin algas kesa, mille ühel veerel sõid lehmad nagistades rohtu ja teisel kündsid mehed.</i>
6. <i>Pioneerid juhatati teele. Seda mööda sai koju 5 km. Seal ootasid neid vanemad ärevuses.</i>	6. <i>Pioneerid juhatati teele; seda mööda sai koju 5 km ja seal ootasid neid vanemad ärevuses.</i>	6. <i>Pioneerid juhatati teele, mida mööda sai 5 km koju, kus ootasid neid vanemad ärevuses.</i>

Liitlause on kahest või enamast lihtlausest koosnev lause. Teise veeru liitlauseste osalauseid on niivõrd iseseisvad, et neid võib tarvitada üksikuina, omaette. Liitlause, mis koosneb iseseisvaist lauseist, nimetatakse **lauserinaks** e. **rindlauseks**.

Kolmanda veeru liitlausetes on üks osalause iseseisev e. pealause, teised aga temale alistuvad laiendid e. kõrvallauseid. Liitlauset, mis koosneb pealausest ja kõrvallauseist, nimetatakse lausepõimiks e. põimlauseks.

1. lause skeem rindlausena ja põimlausena:

Ülesanne 72. Kirjutada välja oma kirjandeist 5 rind- ja 5 põimlausest. Pealkirjaks: *Liitlause*.

2. Rindlause.

1. Jälgime liitmist :

Liitlauseid	R i n d l a u s e	
	sidesõnadega	sidesõnadeta
1. Väljad olid täis sulisevaid vesi. Värske muld lõhnas.	1. Väljad olid täis sulisevaid vesi ja värske muld lõhnas.	1. Väljad olid täis sulisevaid vesi, värske muld lõhnas.
2. On möödunud päev. Mehi pole ikkagi.	2. On möödunud päev, aga mehi pole ikkagi.	2. On möödunud päev — mehi pole ikkagi.
3. Päike tõusis. Linnud ärkasid.	3. Päike tõusis ning linnud ärkasid.	3. Päike tõusis, linnud ärkasid.
4. Poiss peksab tuult. Ta on väga kergemeelne.	4. Poiss peksab tuult ehk ta on väga kergemeelne.	4. Poiss peksab tuult: ta on väga kergemeelne.
5. Mees plaksutas piitsa. Hobune ei võtnud vedu. Koorem ei liikunud paigast.	5. Mees plaksutas piitsa, aga (kuid) hobune ei võtnud vedu ega koorem liikunud paigast.	5. Mees plaksutas piitsa — hobune ei võtnud vedu, koorem ei liikunud paigast.

6. Ei tulnud isa. Tuul lõi ukse lahti.

7. Sina magad. Teised kõik ruttasid tööle. Tõuse nüüd ruttu!

8. Kas jäid haigeks? Oli mõni muu takistus? Ootasime sind kõik.

6. Ei tulnud isa, **vaid** tuul lõi ukse lahti.

7. Sina magad, **ent** teised kõik ruttasid tööle, **seepärast** tõuse nüüd ruttu!

8. Kas jäid haigeks **või** oli mõni muu takistus, **sest** ootasime sind kõik?

6. Ei tulnud isa: tuul lõi ukse lahti.

7. Sina magad — teised kõik ruttasid tööle; tõuse nüüd ruttu!

8. Kas jäid haigeks, oli mõni muu takistus; ootasime sind kõik?

Rindlauses lihtlaused* kas seisavad lihtsalt üksteise kõrval või on ühendatud sidesõnadega **ja, ning, ega, ehk, või, kuid, ent, aga, vaid, sest, seepärast** jt.

Rindlausesse kuuluvad lihtlaused eraldatakse üksteisest tavaliselt **komaga**, mis jääb ära sidesõnade **ja, ning, ega, ehk, või** ees.

ja, ning, ega, ehk, või ette pannakse erandlikult koma, 1) kui nende sidesõnadega algav lause alustab uue mõtte, millel on vähe sidet eelmise osaga, või kui osalused on pikad: Suur paks pilv kerkis taevasse, **ja** just siis läks heinalisel rehavaras katki. Fašistlikud okupandid kavatsesid muuta Eesti Saksa asumaaiks, **ja** meie rahvas pidi saama jälle orjavaks pärismaalaseks, **või** peremehed oleksid ta vägivaldselt laiali pillutanud; 2) kui neid sidesõnu tarvatakse teises tähenduses: Päike juba pooles lõunas, **ja** (= aga) sina magad. Ära oota, **ega** (= kindlasti ei) vihm lakka. Ruttame veel, **ehk** (= vahest) jõuame rongile.

Pikemad laused, eriti kui need on veel liitlaused, ja lühemad uue mõttega laused, eraldatakse üksteisest **punktkomaga**: Õõ nüüd jõuab jälle oma rahuga; kuldne õhtupäike läinud hingama. Üks suu ütleb, kümme kõrva kuulavad; üks käsi teeb, sada suud mõistavad hukka. Isa läks tööle; vihma hakkas sadama.

Rindlauses esineb **kaksikpunkt** lause ees, mis seletab või määrab lähemalt eelmise lause mõtet: *Antsust saab tubli töömees: ta on tragi poiss.*

Lause ette, mis on eelmise mõttele ootamatu, vastu-
pidine, pannakse **mõttekriips**: *Nüüd löi ta oma lõuad lahti, et hambad hundi kuklasse lüüa, — ja ärkas kiljatades üles.*

Ülesanne 73. Koostada rindlaused järgnevaist lihtlausete rühmadest kõrvuti sidesõnadega ja ilma sidesõnadeta, pannes vajalikud kirjavahemärgid:

1. Päike paistis heledasti. Lumi sirendas. Puudel olid klaasist oksad. 2. Poiss vehkis küll hõõveldada. Laud ei läinud tasaseks. Ei tulnudki sellest suuska. 3. Sinust ei saa iseseisvat inimest. Ikka peavad teised sind juhtima. Sa jääd kogu oma elu ajaks käsualuseks. 4. Juba saabus keskhommik. Sina ikka kohmitsed. Teised kõik ruttasid heinale. 5. Katsume veel. Viimaks kivi kerkib. Ei kang katki lähe. 6. Hakkas kõvasti sadama. Tulin lõunaks koju. Künd jäi pooleli. 7. Varsti pöörabki roostetunud sahk maapinda. Varesed ja linavästrikud tõttavad uudishimus seda vaatama. Nad korjavad uniseid ussikesi värskest põllumullast. 8. Meie rahva elujõud oli kapitali ikkes. Nõukogude kord vabastas selle loovaks tööks. Pangem kõik käed külge! 9. Äpardustel ja ebaõnnestumistel on vähemalt üks hea külg. Nad õpetavad inimese ettevaatlikumaks ning ettenägelikumaks. Ta ei väärata enam nii kergesti.

Ülesanne 74. Otsida oma kirjandeist või koostada rindlauseid koma, punkt-koma, kaksikpunkti ja mõttekriipsuga. Pealkirjaks: *Rindlause kirjavahemärgid.*

2. Vaatleme rindlause osade paigutust:

Ta oli, nii arvati üldiselt, aus mees. „Ma ei saa sind aidata,“ ütles isa, „töö tuleb endal teha.“ Oma vilepilli kaasa võttes — see oli ta ainuke varandus — lahkus vaenelaps sünnipaigast. Lennul üle Atlandi (selle lennutee pikkus on tuhandeid kilomeetreid) on paljud tublid lendurid kaotanud oma elu. Shakespeare (loe: seekspäär) on maailma suurim näitekirjanik.

Neis rindlauseis on üks lause kiilutud teise vahele, teemale täienduseks või seletuseks. Täienduseks või seletuseks teise lausesse kiilutud vahelauseid nimetatakse **kiillauseiks**.

Kiillause eraldatakse muust lausest: 1) **komadega** — lühemad laused, 2) **mõttekriipsudega** — pikemad ja eriliselt rõhutatavad laused, 3) **sulgudega** — seletavad märkmed.

Märkus. Üksiksõnaks lühenenud kiillauseid tavaliselt ei eraldata: Kirjuta *palun see!* Saame *võib-olla* vihma. Tulge *olge hea* siia!

Ülesanne 75. Koostada järgnevaist lauserühmist rindlauseid kiillauseetega, eraldades viimaseid komadega, mõttekriipsudega või sulgudega. Pealkirjaks: *Rindlause kiillausega*.

1. Talumees sõitis laadale. Ma ei eksi vist. 2. Pidage silmas! Te hakkasite tööle alles esmaspäeva õhtul. 3. Juba on poiss jälle läinud naabermaja katusele. No mis sa oskad öelda! 4. Tervist ja tarkust pidage kallimaks aardeks. Kordan seda teile ikka. 5. Peeter oli haruldane kitsipung. Nii kõneldi üldiselt. 6. Goethe oli kuulus saksa kirjanik. Loe: Gööte. 7. Mul on alati raske, nii suvel kui talvel. Kurtis hobune. 8. Eduard Vilde „Mahtra sõda“ kiskus meid kõiki kaasa. Seda teost peetakse üheks paremaks eesti romaaniks.

3. Otsene kõne.

Isa ütles meile:
„Ma sõidan hom-
me linna.“

„Ma sõidan hom-
me linna,“ ütles
isa meile.

„Ma sõidan,“ ütles
isa meile, „hom-
me linna.“

Ema küsis: „Kas
tuled minuga
heinamaale?“

„Kas tuled minu-
ga heinamaale?“
küsis ema.

„Kas tuled,“ küsis
ema, „minuga
heinamaale?“

Mina hüüdsin
rõõmsasti: „Tu-
len tingimata,
aja mind aga
hommikul üles!“

„Tulen tingimata,
aja mind aga
hommikul üles!“
hüüdsin mina
rõõmsasti.

„Tulen tingimata,“
hüüdsin mina
rõõmsasti, „aja
mind aga hom-
mikul üles!“

Neis lauseis esinevad osalauseina kõnelejate sõna-sõnalised ütlused. Niisugused kellegi sõna-sõnalised ütlused kannavad otsese kõne nimetust.

Otsese kõne kõnelejat nimetav saatelause võib asetseada otsese kõne ees, järel või keskel.

Otsene kõne on alati **jutumärkides**.

Kui saatelause on otsese kõne ees, siis seisab tema järel kaksikpunkt (järgneb seletus) ja otsene kõne algab suure tähega.

Kui otsene kõne on saatelause ees, siis pannakse tema järele vastavalt sisule koma, küsi- või hüüumärk ja saatelause algab väikese tähega.

Kui saatelause on otsese kõne keskel, siis eraldatakse ta komadega (kiillause) ja otsese kõne kummalgi osal on jutumärgid.

Eri isikute kõned rea keskel eraldatakse mõttekriipsuga: „*Kas tuled homme heinamaale?*“ — „*Tulen tingimata, aja mind aga hommikul üles!*“ — „*Eks me näe.*“ — „*Mis seal näha — kindlasti!*“

Taandrealt algavad otsesed kõned tähistatakse vahel (ebasoovalt) ka ainult mõttekriipsudega nende algul:

— *Kas tuled homme heinamaale?*

— *Tulen tingimata, aja mind aga hommikul üles Jne.*

Ühe isiku kõne võib koosneda paljudest lausetest; sel puhul pannakse jutumärgid ainult kõne algusse ja lõppu.

Ülesanne 76. Koostada lauseid otsese kõnega: 1) saatelause alguses, 2) saatelause keskel, 3) saatelause lõpus, ning panna kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Lause otsese kõnega.*

3. Põimlause.

1. Võrdleme järgnevaid lauseid:

Lihtlause	Põimlause
1. Töötegija (kes?) leiab leiba. Külvaja (kes?) lõikab.	1. Kes tööd teeb (kes?), leiab leiba. Kes külvab (kes?), see lõikab.
2. Kas sina oled kutsutu (oled kes?)? <i>See ongi mind püüav mõte</i> (on mis?).	2. Kas sina oled, kes kutsuti (oled kes?)? <i>See ongi mõte, mis mind püüab</i> (on mis?).

Lihtlause	Põimlause
3. <i>Meie kartsime mahajäämist</i> (mida?). <i>Keegi ei teadnud tema asukohta</i> (mida?).	3. <i>Meie kartsime, et jääme maha</i> (mida?). <i>Keegi ei teadnud, kus ta asub</i> (mida?).
4. <i>Meie ootasime kuni poisi tagasitulekuni</i> (kui kaua?). <i>Kõik heitsid vara puhkama väsimuse pärast</i> (mis-pärast?).	4. <i>Meie ootasime, kuni poiss tuli tagasi</i> (kui kaua?). <i>Kõik heitsid vara puhkama, sest et nad olid väsinud</i> (mispärast?).
5. <i>Vana sõber on roostetamatu</i> (missugune?) <i>kuld</i> .	5. <i>Vana sõber on kuld, mis ei roostetu</i> (missugune?).
6. <i>Palju kannatanud</i> (missugused?) <i>inimesed oskavad aru saada ka teiste kannatustest</i> .	6. <i>Inimesed, kes on palju kannatanud</i> (missugused?), <i>oskavad aru saada ka teiste kannatustest</i> .

Põimlause kõrvalduse on laiendiks pealause mingile sõnale, asendades mõnd tema liiget: alust, öeldistäidet, sihitist, määrust, täiendit.

Exhibl. univ. Tart.

Seepärast võime liigitada kõrvalduseid:

- 1) aluslauseid: *Kes koera ei sööda, sööda varast;*
- 2) öeldistäide-alused: *Tema oligi, kes päästis uppuja;*
- 3) sihitislausel: *Poiss ei mõistnud, miks tema tööd nurjusid;*
- 4) määruslauseid: *Sinna, kus jõgi käänu teeb, ehitame maja.*
- 5) täiendlauseid: *Panin uue ülikonna, mille isa mulle kinkis, täna esmakordselt selga.*

Põimlause kõrvalduse alistub oma põhilausele alati siduvate ase- ja määrsõnade ja sidesõnade abil: 1) *kes, mis, missugune* jt., 2) *kus, kuhu, kust, millal, kuni, kuidas, mispärast, miks* jt., 3) *et, sest et, seepärast et, seks et, ilma et, nü et, selle tõttu et, sellest hoolimata et, olgugi et, nagu, kui, enne kui, siis kui, et kui, nükaui kui, ehk küll, kuigi, kuna* jt.

2. Jälgime järgnevate põimlausete ehitust:

Kõrvallause pealause ees	Kõrvallause pealause järel	Kõrvallause pealause keskel
<i>Kes tööd ei tee, see süüa ei saa.</i>	<i>Ma tunnen meest, kes künnab põlul, mis asub metsa ääres.</i>	<i>Harakas, kel oli palaval päeval janu, leidis veelähkri.</i>
→ ==	== ← ←	== ← → ==
<i>Kui koju lähed ja vend on tulnud, saada ta kohe siia.</i>	<i>Ma ei tea, kas ta tuleb ja millal töö algab.</i>	<i>Teise lõhe seesmises seinas, kust laupäeva õhtul, kui pere saunas käis, suitsu sisse ajas, määris ta saviga kinni.</i>
→ ==	== ← ←	== ← ← → → ==
<i>Kui lapsed marju noppides edasi läksid, →</i>	<i>jõudsid nad võsastikku, kus nad nägid,</i>	<i>kuidas jänes, keda koerad jälgisid, enese vastu puutüve surnuks jooksis.</i>
→	== ← ←	← ← → → ← ←

Kõrvallused võivad asetseda pealause eel, järel ja vahel.

Pealused kõrvallausest, samuti kõrvallused omavahel eraldatakse komadega.

*Kui ühe ja sellesama pealause kõrvallused on ühendatud sidesõnadega *ja, ning, ega, või*, siis nende vahele koma ei panda: *Meie arvasime, et sa ei taha tulla või et sul pole aega.*

Sideühendeid *sest et, seepärast et, niikaua kui* jne. (vt. p. 1) harilikult ei lahutata, vaid koma pannakse nende ette. (Erandid on see lauserõhulise osana: *Töö tundus raskena sellepärast, et ta oli meile peale sunnitud.*)

Märkus 1. Otsesest kõnest saame kaudse kõne (sihitilause) samas kõneviisis ja ajas mis otsenegi.

Kirjavahemärgina esineb ainult põimlause koma; kaudse küsimuse (kõrvallause) järel ei panda küsimärki. Näit.:

Otsene kõne	Kaudne kõne
Isa ütles mulle: „ Ma hakkam ristikheinu vedama. “	Isa ütles mulle, et ta hakkab ristikheinu vedama.
Ta küsis minult: „ Kas sa ei taha kaasa tulla? “	Ta küsis minult, kas ma ei taha kaasa tulla.
Ma hüüdsin vahvalt: „ Saada teised niitma ja mina hakkam koormat tegema! “	Ma hüüdsin vahvalt, et ta saatku teised niitma ja et mina hakkam koormat tegema.

2. Sõnade **kui, nagu** ette pannakse koma ainult nendega algava kõrvallause puhul; lihtvõrdluses esineva **kui, nagu** ette koma ei panda. Näit.:

nagu, kui kõrvallause algul	nagu, kui lihtvõrdluse algul
Ta elab muretult, nagu oleks ta lind oksal.	Ta elab muretult nagu lind oksal.
Õpilane kirjutab kunstipärase töö, nagu oleks selle loonud noor kirjanik.	Õpilane kirjutab kunstipärase töö nagu noor kirjanik.
Raud läheb pehmemaks, kui teda kuumendatakse.	Raud on pehmem kui teras.

Ülesanne 77. Koostada põimlauseid järgnevaist lihtlausete rühmadest, panna kirjavahemärgid ja kirjutada kõrvallausetele sulgudes juurde, millist lauseliiget nad asendavad. Peakirjaks: *Põimlause*.

1. Ta lubas tulla. See on tõsi. 2. Kes pidi esinema kõnega? Kas oled sina see? 3. Ta on alles noor. Tean seda küll. 4. Kust ma ostsin selle raamatu? Kui palju see maksis? Isa küsis. 5. Me karjusime. Vanamees ei kuulnud. Ta oli kurt. 6. Koer viiakse vägisi metsa. Ta ei püüa jänest. 7. Harin põldu. Nõnda põld mulle tasub. 8. Häda kõige suurem. Abi kõige lähemal. 9. Jõudsime siiski õigel ajal rongile. Meil juhtus mitu äpardust. 10. Oleme tõusev

rahvas. Meie kannatuste tee on käidud. Oleme saanud lü-
liks vabas, vennalikus liidus. Seda ei anasta keegi.

Ülesanne 78. Arendada lihtlausete sõrendatud liikmed kõrvallau-
seteks ja märkida sulgudes juurde nende liik. Pealkiri endine.

1. Tuulekülvaja löikab tormi.
2. Ta on minu isamaja ehitaja.
3. Ma näen õe tulevat.
4. Valvasime isa koju-
tulekuni.
5. Päikese tõustes hakkasid linnud laulma.
6. Anna palujale.
7. Mu sõber ütles oma venna varsti
tagasi tulevat.
8. Poissi karistati valetamise pärast.
9. Teel kõndis külamees, vikat õlal ja rehasid kaenas.
10. Tulin puhkama nooruses põlatud isatallu.

Ülesanne 79. Liita teksti lihtlausete rühmad kõrvuti
rindlauseks ja põimlauseks ja panna kirjavahemärgid.

Palaval päeval jõudis rändur allikale. See väljus mäe-
küljel sügavast paepõuest. 2. Rändur oli mitu tundi järjest
kõndinud. Higi voolas mööda nägu. Keel otse kõrbes.
3. Rändur kummardus allikale. Ta jõi ahnesti jääkülma vett.
See otsekui põletas kurku. 4. Rändaja puhkas veel allika
ääres. Teda haarasid äkki külmavärinad. Selle järel valdas
suur nõrkus kogu ta keha. 5. Rändaja hakkas allikat süü-
distama. Allika vesi olnud mürgine. 6. Allikas vaidles vastu.
Rändur ise olnud süüdi. Ta joonud higisena jääkülma vett.

Ülesanne 80. Talitada samuti tekstiga:

1. Reinuvader oli rikas isand. Ta tegi suure peo. Sinna kutsus
ta kure.
2. Rebane pani praed-joogid madalaile taldrikuile. Kure nokk
ei saanud midagi kätte. Reinuvader aga naeris.
3. Kurg läks kirudes
koju. Varsti tegi ta võoruspeo. Ta kutsus sellele rebase.
4. Kurg pani
koogid-joogid kõrgetesse kruusidesse. Rebane ei saanud sealt suutäitki.
5. Reinuvader vahtis ning vilistas. Kurg kiitis ning rõõmutses.

Ülesanne 81. Kirjutada looke „Maipühal“ kõrvuti liht-, rind- ja
põimlausestes. Pealkirjaks: *Liht-, rind- ja põimlause.* Näit.:

Lihtlause	Rindlause	Põimlause
1. Saabus maipüha. Hommik oli täis päikest ning sooja.	1. Saabus maipüha; hommik oli täis päikest ning sooja.	1. Saabus maipüha, mille hommik oli täis päikest ning sooja.

Ulesanne 82. Liita lauserühmad, kasutades koos rind- ja põim- lauseid, ning panna kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Liitmine*.

1. Meie riigivapiks on sirbi ja vasara kujutus. See asub tõusva päikese kiirtes ja on piiratud pärjaga. Pärj koosneb vasakul kuuseokstest ja paremal rukkipeadest. Pärja mõlemad pooled on põimitud punase lindiga. Sel on pealkiri eesti ja vene keeles: „Kõigi maade proletaarlased, ühinege!“ Vapi allosas on tähed „Eesti NSV“ ja ülalosas viieharuline täht. 2. Ilus ning rõõmus oli kevadine loodus. Puud ilutsesid värskes lõhnavais lehtedes. Nad olid terve talve külmetanud raagus. Põllud kattusid lokkava orasega. Veel hiljuti magasid nad valge lumivaiba all. Kõik kohad kajasid lindude rõõmsast laulust. Õnnelikult jõudsid need koju võõralt rajult. Sinna olid nad põgene nud sügisel pakase eest.

Lugedes eritleda lausete liigid.

IV. Lausete lühendamine.

1. Lauselühendid.

Võrdleme järgnevaid lauseid:

Põimlause	Lihtlause
<p>1. <i>Mu vend ütles, et tema pea valutab</i> (sihitislause). <i>Õpetaja kartis, et lapsi jääb peole hiljaks.</i></p> <p>2. <i>Kui kooli läksin</i> (määruslause), <i>leidsin noa.</i> <i>Kui vanemad puhkavad, käime suplemas.</i> <i>Õde lahkus, ilma et oleks näinud venda.</i> <i>Kui koju tulin, heitsin puhkama.</i> <i>Kui heinalised olid küüni juurde jõudnud, tuligi ema söögiga.</i> <i>Kui jõekäär oli niidetud, läksime koju.</i> <i>Õue astus isa, kusjuures tal oli kirves kaenlas ja kuuseoksi käes.</i></p> <p>3. <i>Poiss otsis aias nuga, mille ta oli kaotanud</i> (täiendlause). <i>Laevad, mis olid kivisöega lastitud, jõudsid sadamasse.</i></p>	<p>1. <i>Mu vend ütles oma pea valutavat.</i> <i>Õpetaja kartis lapsi peole hiljaks jäävat.</i></p> <p>2. <i>Kooli minnes leidsin noa.</i> <i>Vanemate puhates käime suplemas.</i> <i>Õde lahkus venda nägemata.</i> <i>Koju tulnud, heitsin puhkama.</i> <i>Heinalised küüni juurde jõudnud, tuligi ema söögiga.</i> <i>Jõekäär niidetud, läksime koju.</i> <i>Õue astus isa, kirves kaenlas ja kuuseoksi käes.</i></p> <p>3. <i>Poiss otsis aias kaotatud nuga.</i> <i>Laevad, kivisöega lastitud, jõudsid sadamasse.</i></p>

Kõrvallausete asemel tarvitatakse vahel vastava tähendusega lauselühendeid, mispuhul saame lihtlause.

1. **Sihitislause** lühendamisel selle öeldis pannakse kaudsesse kõneviisi ja alus sihitiseks, näit.: *Poeg ütles, et ta läheb tööle — Poeg ütles enese tööle minevat.* †

2. **Määruslauseid** lühendatakse *-des-* ja *-mata-* tegevusnimega, kui pea- ja kõrvallause tegevused on üheaegsed, kusjuures eri aluste puhul kõrvallause alus saab määruseks — nn. iseseisvaks omastavaks. Pikemad lühendid eraldatakse komaaga: *Päikese tõustes läksime teele. Partisanid olid vaenlase vägedega alatises kokkupuutes, püüdes hoiduda otsustavast lahingust suuremate väesalkadega ning tülitades vaenlast igal võimalusel.*

Kui kõrvallause tegevus eelneb pealause omale, lühendatakse kõrvallauset *-nud-*, *-tud-* kesksõnaga, kusjuures eri aluste puhul kõrvallause oma saab nn. iseseisvaks [nimetavaks: *Metsa jõudnud, hakkasime raiuma. Mehed kokku tulnud, avati koosolek. -nud- ja -tud-* lühendid eraldatakse komaaga.

Määruslauseid lühendatakse veel öeldist ära jättes ja alust muutes nn. iseseisvaks nimetavaks või osastavaks: *Tüdruk seisib akna all, lilled peos ja naerusüdemeid silmis.* Iseseisev nimetav ja osastav eraldatakse komaaga.

Üle sanne 83. Lühendada laused:

1. Kui vihma sadas, istusid matkajad puu all. 2. Kui teatrist tulin, kaotasin kindad. 3. Kui tankist tegi kolmat korda katset kraavi ületada, avastas ta vaenlase tulepesa. 4. Ruttav külaline lahkus, ilma et oleks mütsigi kaasa võtnud. 5. Kui koju tulin, läksin emale appi. 6. Kui põld oli küntud, hakkas isa äestama. 7. Autod, mis olid laaditud raua ja viljaga, saabusid turuplatsile. 8. Kui lapsed lilli korjasid, nägid nad, kuidas jänes jooksis puhmast välja ja kadus puude vahele... 9. Aasal jooksis poisike, kusjuures tal oli punane kübar peas ja valgeid lilli peos. 10. Kuna frändur lödises külmast ja tilkus voolavast vihmast, koputas ta ikka jälle uksele, ilma et oleks hoolinud seesolijate [vaikimisest.

Pealkirjaks: *Lauselühendid.*

2. Väljajätteline ja katkeiline lause.

Vaatleme lauseid:

1. *Lapsed, tuppa!* (≡ Lapsed, minge tuppa!) *Mees tööle* (≡ Mees hakkas tööle). *Oi nalja!* (≡ Oi, küll on nalja!) *Tuiskab* (≡ Lund tuiskab). *Hõi, külamees!* (≡ Hõi, tulge siia, külamees!)

2. *Ettevaatust — hammustab!* *See sündigu — ma olen mees, kes — lühidalt: siin mu käsi! Suits... leegid... hädahüüd... Laul... matmissõnad... muld krabiseb vastu puusärki... rahu sinu põrmule...*

Elavas, kiires kõnes jäetakse sagedasti lausest välja endastmõeldavaid liikmeid, öeldis, alus või teisi liikmeid, millega tekib **väljajäteline** lause. Väljajätelised laused on 1) pealkirjad, näit. „*Mahtra sõda*“, 2) allkirjad, näit. *Tervitusega P. Vaher*, 3) aadressid, näit. *Tallinn, Metsa 5, sm. K. Vanik*, 4) Teated ja kuulutused, näit. *Põllutööriistu, rauda, lupja, tsementi. Viru Tarbijate Kooperatiiv*, 5) telegrammid, näit. *Tallinn Karja 12 Kask Sõida ema suremas Karl*.

Lause keskelt sõna või sõnarühma väljajätu tähistatakse mõttekriipsuga: *Noorus — külviaeg. Ma läksin pealinna otsima hari-dust, sõber — kuulsust.*

Erutusseisundis väljendatakse **katkeliste** lausetega. Katkeliste lauseosade ja lausete vahel tarvitatakse mõttekriipsu ja mõttepunkte.

Ülesanne 84. Kirjutada lugemikust või koostada 5 väljajätelisi ja 5 katkelist lauset; koostada telegramm.

V. Sõnade järjekorrast.

1. Vaatleme aluse ja öeldise paigutust:

a) *Ma palusin isa, et ta võtaks minu kaasa järvele. Vanem öde teatas, et ta oli jõudnud pärale.*

b) *Homme läheb pere kartulimaale. Kinnisilmi oli poiss lugenud kellalööke.*

c) *Kui isa tuli, äratas ema minu. Et poisil aeg kulus mänguks, jäid peenrad kitkumata.*

d) *Kirjutagu Peeter ometi. Algaks pidu pea!*

Alus seisab harilikult öeldise ees.

Öeldis pannakse aluse ette: 1) lihtlauses, mille algul on öeldise laiend, 2) pealauses, mille ees on määruslause, 3) soovlauses.

Märkus. Saksapärasusena on säilinud kõrvallause öeldises olema-verbi paigutamine lause lõppu, mis tuleb lugeda veaks, seega: *Abivägi jõudis pärale, kui vaenlane oli löödud põgenema või... kui vaenlane oli põgenema löödud, mitte... kui vaenlane põgenema löödud oli.*

2. Jälgime kõrvallause ja selle põhisõna paigutust:

Talur hakkas ehitama uut küüni heinamaale, mis oli kodust kõige kaugemal. Talur hakkas ehitama heinamaale

suut küüni, mis pidi mahutama kogu saagi. Käidi läbi käsikäes kõik paigad, kus lapsepõlves oli mängitud. Käidi läbi kõik paigad käsikäes, nagu ei oleks oldud lahus aastakümneid.

Kõrvallause põhisoona pealauses paigutatakse võimalikult kõrvallause ette.

3. Lauserõhulised sõnad ja sõnarühmad asetatakse harilikult lause algusse või lõppu. Võrdleme: *Täna tuleb heinatöö lõpetada. Heinatöö tuleb lõpetada täna. Heinatöö tuleb täna lõpetada. Täna tuleb lõpetada heinatöö.*

Ülesanne 85. Koostada või kirjutada oma kirjandeist näiteid 1) aluse ja öeldise, 2) kõrvallausete ja põhisonade, 3) lauserõhuliste sõnade õige paigutuse kohta. Pealkirjaks: *Sõnajärg.*

Ülesanne 86. Parandada järgnevate lausete sõnade järjekord. Pealkiri endine.

Tulid poisid palli mängimast. Kui sügis tuleb, kured lendavad lõunamaale. Kuigi oli ilm ilus ja laulsid linnud, Antsu tuju oli halb. Ometi tuleks ta! Noor naabri hobune kivikoormaga lõhkuma hakkas. Vedasid mehed küüni heinu. Käisime mitmes kohas kadunud nuga otsimas, kus matkal peatunud olime. Lugesime aias raamatut, milles Isamaasõda kirjeldati.

VI. Kirjavahemärkide kokkuvõte.

1. Punkt esineb:

a) jutustava lause lõpus: *Mehed sõitsid merele.*

b) peal- ja allkirjade järel: *Ranna Tarbijate Kooperatiivile. Karl Kask.*

c) järgarvude järel: *Lenin sündis 22. aprillil 1870. a. Simbirskis.*

d) lühendite järel: *a. = aastal, sm. = seltsimees, lk. = lehekülg, jne.*

(Erandina meetermõõtude lühendid on punktita: *l* = liiter, *m* = meeter, *mm* = millimeeter, *ha* = hektar jne. Punktita on ka suurtest tähtedest koosnevad lühendid: *ENSV* = Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik, *HRK* = Hariduse Rahvakomissariaat jne.)

2. Hüüumärk esineb:

a) hüüd-, käsk- ja soovlausetega järel: *Küll kihutab! Pidage kinni! Jääks ometi tasemaks! Elagu Eesti NSV!*

b) eriti rõhutatud ütte järel: *Ēma! ema! ma kardan!*

c) hüüatussõnade järel: *Nonoh! Oi! Säh!*

d) imesteldava lause või sõna järel (lause keskel sulgudes): *Linna elanikkond kasvab mõne aastaga kümnekordseks! Ühe talvega kaks (!) klassi lõpetada ei ole naljaasi.*

3. Küsimärk esineb:

a) küsilause lõpus: *Mis kell on?*

b) kaheldava sõna (või mõtte) järel lause keskel sulgudes: *Poiss olevat matkanud 500 km (?) ühe kuuga.*

4. Mõttepunktid pannakse:

a) vahelejäädud sõnade või tähtede asemele: *Sõtt-sime J... (= Järve) valda.*

b) üllatava sõna või sõnarühma ette: *Kalju on hea sõber, kuid... teravate küüntega.*

c) katkelisse lausesse (keskele ja lõppu): *Ruttu... lange peale... teed mööda!...*

Ülesanne 87. Kirjutada näiteid 1) punkti, 2) hüüumärgi, 3) küsimärgi, 4) mõttepunktide iga juhu kohta. Pealkirjaks: *Punkt, küsimärk, hüüumärk, mõttepunktid.*

5. Koma eraldab:

a) ütte: *Kas tuled, Heino, meiega aeda?*

b) põhisõna järel asetseva lisandi: *Kas oled Tartus, meie ülikoolilinnas, käinud?*

c) hüüdsõnad ja **jah**, **ei** lause algul. *Oh, küll täna oli kiire! Ei, nii ei pääse me edasi.*

d) koondlause üheliigilised liikmed: *Lumi langes pehme vaibana teedele, põldudele, heinamaadele ja soole.*

e) rindlause lühemad osalused: *Rohunina tärkab, põllumees ärkab.*

f) kiillaused: *Homme, loodan seda kindlasti, on ilus ilm.*

g) põimlause pea- ja kõrvallused kui ka kõrvallused omavahel: *Kui teist korda kõlistati, astusime saali, mis oli ehitatud lillede ja vanikutega.*

h) *-nud-, -tud-*, iseseisva nimetava ja osastavaga ja pikemad *-des-, -mata-* lauselühendid: *Õppimise lõpetanud, läksime mängima. Poiss jonnis, jalad harkis ja mokad torus. Kõnelemata sõnakest kellegagi, istus ta kogu päeva laua taga, kirjutades uurimust Jüriöö vabadusvõitlusest.*

Ülesanne 88. Kirjutada näiteid koma tarvitamise iga juhu kohta.

6. Punktcoma pannakse:

a) rindlauses pikemate osalauseste ja lauserühmade vahele: *Päevased hääled on kõik vaikinud; isegi karjakelli ei ole kuulda. Pime õues — piits peos; koit õues — kott seljas; valge õues — vagu taga. Kui raha loetakse, siis mine välja; kui tööd tehakse, siis tule ligi.*

b) koondlauses loetlusrühmade vahele: *Soomegri rahvaste hulka kuuluvad: ungarlased, vogulid, ostjakid (ugrilaste rühm); sürjalased ja votjakid (permlaste rühm); tšeremissid ja mordvalased (volgasoomlaste rühm); soomlased, eestlased, liivlased, karjalased ja vadjalased (läänemeresoomlaste rühm).*

7. Kaksikpunkt esineb:

a) loetluse ees: *Kõik oli purustatud: puud, põõsad, lilled, rohi.*

b) rindlauses seletavate lausete ees: *Noorel niitjal oli hirm: algajana võib ta jääda teiste jalgu.*

c) otsese kõne ees: *Pime ütles jalutule: „Mine valge eest!“*

8. Mõttekriipsu tarvitatakse:

a) koondlauses loetluse järel kokkuvõtva sõna ees: *Metsas, luhal, aasal, põllul — igal pool säras ja helises kevad.*

b) väljajäätelises lauses: *Säärane lugu — pöörane!*

c) katkelises lauses: *Mühin — appihüüd — ruttu!*

d) kiillausete eraldamiseks: *Juba tee peal — vist sooja mõjul — hakkas kassipoeg nurru lööma.*

e) üllatava, ootamatu sõna või mõtte ees: *Tasuks oma kannatuste eest sai Eedi õhtul paruniproualt — õhukese viilaka kollast saia.*

f) eri isikute kõne eraldamiseks rea keskel: „Kas hakkame minema?“ — „Ootame veel!“ — „Mispärast?“ — „Hakkab sadama!“

Ülesanne 89. Kirjutada näiteid 1) punktcoma, 2) kak-sikpunkti, 3) mõttekriipsu iga juhu kohta.

9. Jutumärgid eraldavad:

a) otsese kõne: „Ära kurvasta,“ ütles vend, „küll näed kodu jälle.“

b) osundid e. tsitaadid: Ärkamisajal iga tõsine eest-lane „kaugel nägi kodu kasvavat“.

c) ebahariliku tähendusega sõnad: *Poisil on „pikad“ näpud. „Poiss jookseb“ on lihtlause.*

d) kirjutiste, raamatute jne. pealkirjad, asutiste, ese-mete erinimed: *Lugesin Eduard Vilde romaani „Külmale maale“. Spordiihing „Dünamis“ avas jalgpalliõistluse.*

10. Sulud eraldavad:

Kiillaused, seletavad vahemärkused: *Ööd-päevad kaevas mees peakraavi (seda oli üle 2 km), juhtides kõik oma sooveed jõkke. Ernst Särgava (endine nimi Peter-son) on kirjutanud „Rahvaalgustaja“.*

11. Sidekriipsu tarvitatakse:

a) silbitamisel ja poolitamisel: *kir-ju-ta-mi-ne, -v-kesksõna;*

b) mitmetüvelistes ja eriliste häälikrühmadega liitsõnades: *õigekeelsus-sõnaraamat, kuu-uurija;*

c) liitsõna osade asemel, mida ei korrata: *põllu-ia aasahein, töötimgimused ja -tasu;*

d) sõnapaarides: *kimpsud-kompsud, edasi-tagasi.*

12. Ülakoma tarvitatakse:

a) väljajäetud tähe märkimiseks: *Too mull' lilli!*

b) pärisnimede käänamisel nimetavalise kuju näitamiseks nimetavalise osa järel: *Sain küllakutse oma sõb-ralt Kaarel Kase'lt. Kõnelesin sm. Juhan Tamm'ega.*

Ülesanne 90. Kirjutada näiteid 1) jutumärgide, 2) sul-gude, 3) sidekriipsu, 4) ülakoma iga juhu kohta.

Ülesanne 91. Kirjutada sulgudes olevad sõnad tarvilikku muutesse, liita sõnad, kus vaja, panna kirjavahemärgid ja suured algtähed. Pealkirjaks: *Kordamine*.

See oli 25 mail 1914 õhtul lõi taevas vastik kollaseks (hakkama) põhjast (jaine puhang) tulema termomeeter langes alla 0 hommikuks (tekkima) tugev tuul mis kihutas taeva võlvil (vesi hall pilve rüngas) kust peksis (jää tera) ja (vihm) segamini isa (ruttama) (rukis kaer ja oder) orast vaatama mina jooksin pool paljalt järel see oli kurb pilt (rukis) orasel oli veel elu sees kuigi osalt (puruks taguma) (kaer ja oder) orase oli külm võtnud me jääme nälga poeg ütles isa (kaebama) ainult (rukis) saame (seeme), (oder ja kaer) katsun teist korda (külvama).

SÕNASTIK.

A.

aria (laul), -a, -at
aas (rohuma; silmus), aasa, aasa
aatom, -i, -it
abiturient (keskkooli lõpetaja), -endi, -enti
ablas (ahne, õgiv), apla, ablast, ablaste
abonent (tellija), -endi, -enti
absoluutne (iseline, päris), -se, -set
abstraktne (mõtteline), -se, -set
absurdne (mõttetu), -se, -set
administraator (haldaja, valitseja), -i, -it
administratiivne (valitsuslik), -se, -set
adressaat (kirja saaja), -aadi, -aati
adressant (kirja saatja), -andi, -anti
advokaat, -aadi, -aati
aeguma (aja jooksul maksvust kaotama), aeguda, aegun
aeroplaan (lennuk), -aani, -aani
afekt (meeleärevus, tugev tundmus), -ekti, -ekti
afišš (müürileht), -iši, -iši
aforism (mõttekild), -ismi, -ismi
agan, agana, aganat
agent (asjur, toimetaja), -di, -ti
agitaator (kihutustöö tegija), -i, -it
agraarne (maa-asjanduslik), -se, -set
agressiivne (pealetungiv), -se, -set
agronoom, -oomi, -oomi
agu (koit), ao, agu
ahas (kitsas), ahta, ahast
ahe (vili parsil), ahte, ahet

ahistama (suruma, kitsikusse ajama)
ahter (laeva tagaosa), ahtri, ahtrit
aimlema, aimelda, aimlen
aist (tundemeel), aistu, aistu
aistima (meeltega tundma), aistida, aistin
ajatama (taimeks kasvatama)
akadeemia (ülikool, teaduste kunstide asutis), -a, -at
akord (kooskõla), -ordi, -ordi
akt (toiming; dokument; toimik; vaatus), akti, akti
aktiiv (tegevik; aktiivne rühm), -iivi, -iivi
aktiis (tarbe- ja maitseainetelt võetav maks), -iisi, -iisi
aktsioon (tegevus, üritus), -ooni, -ooni
aktuaalne (päevakorral olev), -aalse, -aalset
akuutne (äge, terav), -se, -set
ala (tööpõld, piirkond), ala, ala
ale, ale, alet, alede, alesid
alg, algu e. alu, algu
almus (armuand), -se, -st
alp (narr, kergats), albi, alpi
amb, ammu, ambu
amnestia (armuandmine), -a, -at
amortisatsioon (kustutamine), -ooni, -ooni
analüüs (eritlus), -üüsi, -üüsi
anarhia (korralagedus)
anastama (vägivaldselt omandama)
anekdoot (naljalooke), -oodi, -ooti
ankeet (ringküsimus), -eedi, -eeti

anormaalne (ebaloomulik), -se, -set
ansambl (terve kogu, koosmäng),
 -ambli, -amblit
anti- (vastu-); **antitees** (vastu-
 väide), -eesi, -eesi
antiikne (vanaaegne), -se- -set
antikvaar (vanade raamatute ja
 kunstiteoste müütaja), -aari, -aari
aretama (loomi, taimi kavakindlalt
 arendama)
argument (põhjend), -endi, -enti
arhitekt (ehituskunstnik), -ekti, -ekti
artell, -elli, -elli
artilleeria (kahuriasjandus; kahur-
 vägi)
artist (kunstnik)
aru (kuiv rohumaa; mõistus), aru,
 aru
arutama (kaaluma)
assemblee (kokkutulek), -ee, -eed
assistent (kaasnik), -endi, -enti
astel (okas, teravik), astla, astelt
astja (nõu, riist), astja, astjat
ataak (rünnak), -aagi, -aaki
ateism (jumalasalgamine), -ismi, -ismi
atmosfäär (õhkkond), -ääri, -ääri
auditoorium (kuuldesaal), -umi, -umi
aula (saal, pidusaal), -a, -at
auto- (ise-, oma-)
automaatne (isetoimiv), -se, -set
autonoomia (omavalitsus)
autor, -i, -it
autoriteet (mõjuvõim, lugupeetavus),
 -eedi, -eeti
avantüür (seiklus), -üüri, -üüri
aviaatika (lennutehnika)

B.

bakterioloogia (pisikuteadus)
balanss (tasakaal), -ansi, -anssi
baleriin (kunstantsijatar), -iini, -iini

ballast (kasutu lisakoorem), -asti,
 -asti
barbar (harimatu, metsik inimeene),
 -i, -it
barrikaad (tõke, kaitsevall), -aadi,
 -aadi
belletristika (ilukirjandus)
biblioteek (raamatukogu), -eegi, -eeki
bilanss (arvete seis), -ansi, -anssi
bio- (elu-)
bioloogia (eluteadus)
biograafia (elulugu)
blamaaž (häbistuš, teotus), -aazi,
 -aazi
blameerima (häbistama, teotama)
blankett, -efi, -etti
brigaad (sõjaväe-, töölis-üksus),
 -aadi, -aadi
brikett (pressitud süsi või turvas),
 -eti, -etti
bruto (kogukaal, -tulu), -o, -ot, -ode
buržuaasia (varakas kodanikklass)
büdzett (eelarve), -eti, -etti
bürokraat (tarbetut vormitäitmist
 taotlev ametnik), -aadi, -aati

D.

deebet (kohustus, võlastu), -i, -it
deemon (paha vaim), -i, -it
defekt (viga, puudus), -ekti, -ekti
defitsiit (puudujääk), -iidi, -iiti
degenereeruma (manduma)
dekreet (otsus, määrus), -eedi, -eeti
demagoog (rahvajuhut, kes rahva
 madalaile kirgedele toetudes teeb
 ühiskonnale kahjulikku kihutus-
 tööd), -oogi, -oogi
denaturaat (teatavaks otstarbeks
 kõlmatuks muudetud aine),
 -aadi, -aati
deputaat (asemik, saadik), -aadi, -aati

desarmeerima (relvist vabastama)
deserteerima (sõjaväest ära jooksmas)
despoot (võimuvalitseja), -oodi, -ooti
dessant (merelt, õhust, rongist
 maalesaadetav vägi), -andi, -anti
detail (üksikasi), -aili, -aili
diagnoos (haiguse määramine),
 -oosi, -oosi
dialektika (kõne-, vaidlusoskus)
dieet (toitumiskord), -eedi, -eeti
diskrediteerima (halba kuulsusse
 viima)
diskreetne (tagasihoidlik, peenetunde-
 line), -se, -set
dissonants (lahkheli), -antsi, -antsi
distsants (vahemaa), -antsi, -antsi
dogma (õpetuslause ilma tõenduseta),
 -a, -at, -ade, -asid
domineerima (valitsevalt ülekaalus
 olema)
dotsent (ülikooli õpetaja), -endi, -enti
droog (tooraine ravimeiks), droogi,
 droogi
džamper (kootud pluus), -i, -it
duplikaat (teisikdokument), -aadi,
 -aati

E.

ebalema (kahtlema), ebalda, ebalen
 ebe, ebeme
edel (lõuna-lääs), -a, -at
edutama (soodustama, ametis
 kõrgendama)
eeepika (jutustav luule)
eeepos (pikem jutustav luulelugu),
 -se, -st, -ste, -si
eeetiline (kõlbluslik)
efekt (mõju, tagajärg), -ekti, -ekti
egoism (isekus, enesearmastus)
ehe (ühtlane, täisväärtuslik), -da, -dat

ekskursant (õpikäigust osavõtja),
 -andi, -anti
ekskursioon, -ooni, -ooni
ekspedeerima (ära toimetama, saatma)
ekspeditsioon (talitus, saatmiskoht)
eksperiment (katse), -endi, -enti
eksponaat (väljapanek), -aadi, -aati
ekspositsioon (sissejuhata osa)
ekstern (väljastpoolt asutisse tulev
 isik, näit. eksami sooritaja ilma
 asutises õppimata), -erni, -erni
ekstrakt (väljavõetis, tihendatud
 sulatis taimeollustest), -akti, -akti
elanikkond, -konna, -konda
elastiline (vetruv)
elegantne (meeldiv, maitsekas)
eliit (paremik), -iidi, -iiti
embleem (märk, võrdkuju)
emigrant (maapagulane), -andi, -anti
ennetama [kedagi] (ette jõudma
 [kellestki])
entsüklopeedia (kõigi teaduste ja
 kunstide kokkuvõtt)
epideemia (taud)
epigramm (pilkesalm)
epiloog (lõppsõna, lõpposa)
epohh (ajastik), epohhi, epohhi
eristama (vahet tegema, liikidesse
 asetama)
eritama (endast välja eraldama)
eritlema (algosadesse lahutama),
 eritleda e. eritella, eritlen
essee (lühem teaduslik kirjutis),
 -ee, -eed
etapp (peatuskoht, vahemaa), -api,
 -appi
etikett (nimesedel; viisakuskombed),
 -eti, -etti
evima (omama)
evolutsioon (arenemine, edenemine)

F.

faabula (kirjandusteose tegevustik),
-a, -at
fanatism (hullustuslik veendumus)
fanaatik (isik, kel on fanatismi),
-u, -ut
fantastiline (mõttekujutuslik, unis-
tuslik, petlik)
farss (jant, naljamäng), farsi, farssi
fassaad (esikülq)
fikseerima (kinnistama)
fiktiivne (kujuteldud, teeseldud)
filosoof (mõttetark), -oofi, -oofi
finants (riigirahandus), -antsi, -antsi
flanell (riideliik)
fond (põhivara)
fraas (lause, kõnekäänd)
fragment (katkend), -endi, -enti
föderatiivne (liidus olev, liit-)

G.

garnison, -ni, -ni, -nide, -ne
garnituur (ühtekuuluvate esemete
kogu), -uuri, -uuri
geniaalne (eriti andekas), -se, -set
graafik (joonis), -u, -ut
graafika (joonistuskunst), -a, -at
graatsia (armastusväärsus, meeldi-
mus)
gravüür (uurend, metall-lõige)
grimass (näomoonutus)

H.

hagi (kohtulik nõue), hagi, hagi,
hagide
hahk (hall), haha, hahka
haihtuma (ära aurama, lenduma)
hajuma (laiali minema)
haldama (valitsema), hallata, haldan
haldur, -i, -it

halisema (kaebama, hädatsema)
hang, hange, hange, hangede, hangi
hang, hangu, hangu, hangude, hange
hankima (muretsema, nõutama)
harmoonia (kokkukõla)
harras (vagameelne, aukartlik),
harda, harrast
hasart (ägedus, õnnekaup), -ardi,
-arti
heeros (kangelane), -se, -st, -ste, -si
heie (kiud), heide, heiet
heituma (end heitma; hirmuma)
heldima (hellaks saama)
hellatama [kedagi] (hellalt suhtuma
[kellesegi])
helmes, helme, helmet
heroism (kangelaslikkus)
hitse (külvirida), hitsme, hitset
honorar (tasu), -ri, -ri, -ride, -re
hoob, hoova, hooba
hoomama (märkama, tähele panema),
hoomata, hooman
huisk (tuisupea), huisu, huisku
hulgi (hulgaviisi)
huligaan (ulak, sulii)
hurtsik, -u, -ut
huumor (tõtt naljaga siduv kujutus-
viis), -ri, -rit
huumus (viljakandev muld), -se, -st,
-ste, -seid
hõivama (enda alla võtma), hõivata,
hõivan
hõlbima (kõrvale eksima, kalduma),
hõlbida, hõlvin
hõmmastama (suuresti imestama pa-
nema)
hõrduma (hõrdaks muutuma)
hõrras (tundlik, pehmesüdameline),
hõrda, hõrrast
hõõbuma (kaduma, kustuma)
hõigieen (tervisehoid), -eeni, -eeni

hülgama (maha jätma, ära põlgama),
hüljata, hülgan
hüvastama (heaks tegema)
hüvis (vara, rikkus), -se, -st
hüvitama [kedagi] ([kellelegi] ta-
suma, heaks tegema)

I.

idüll (lihtsat maaelu kujutav kunsti-
toode)

igi- (päris, igavesti), **igihaljas**
ignoreerima (tähele panemata jätma)

ihe (ihumine), ihke, ihet

iherus (kala), -se, -st

iive (juurdekasv), iibe, iivet

ilge (jalk, vastik), ilge, ilget

ilkuma (parastama, kahjurõõmust
hõiskama), ilkuda, ilgun

illegaalne (mitteseaduslik)

illuminatsioon (ilutulestus)

illusioon (meelepete)

illustratsioon (piltselgitus, -kaunis-
tus)

illustreerima

ilmastu (kliima)

imik, -u, -ut

imateerima (järele aimama, jäljen-
dama)

improviseerima (ettevalmistumata
esinema või looma)

incl. = viimane kaasa arvatult,
ühesarvatult

ind (vaimustus), innu, indu

individuaalne (üksikolendile omane)

individualism (üksikolendit rõhutav
vaateviis)

inspiratsioon (sisendus, loominguline
vaimustus)

instinkt (loomusund, vaist)

instrueerima (õpetama, juhatama)

instrument (tööriist), -endi, -enti

intellekt (mõtlemisvõime, aru)

intensiivne (pingne, jõune)

internaat (ühis-elamu), -aadi, -aati

inventar (tarbvara), -ri, -ri,
-ride, -re

inventuur (inventari ülestähendus
või kontroll), -uuri, -uuri

iroonia (pilge)

irv (poollahti olek; pilge), irvi, irvi

J.

jae- (jaoti), **jaemüük**

jagu, jagama

juhe, juhtme, juheta, juhtmete

juridiline (õigusteaduslik)

jutlema (juttu ajama)

juubel, -i, -it

juura (õigusteadus)

juurdlema (uurivalt mõtlema,
uurima), juurelda, juurdlen

jõhker (järsk, hoolimatu), jõhkra,
jõhkrat

jõudlus (edasijõudmine, saavutus)

jõuk (hulk, salk), jõugu, jõuku

järg (pink), järi, järke

järg, järje, järke

jäse, jäseme, jaset, jäsemete

jääbima (seismisest halvaks minema)

jää-äärne

jäätmata (heidik, mahajäetud maa)

K.

kaame (surnukahvatu), kaame, kaa-
met

kaart, kaardi, kaarti, kaartide

kaas, kaane, kaant, kaante, kaasi

kaasitama (rahvalaule laulma)

kaasuma (kaasa astuma)

kabiin (kajut, kamber)

kabinet, kabineti, kabinetti

kagu (lõuna-ida), kagu, kagu
kahasse [tegema] (tööd nii tegema, et tegija saab tasuks poole saaki)
kahhel (ahjukivi), kahli, kahlit
kahl (kimp), kahlu, kahlu
kahu (algav külm), kahu, kahu
kai (sadamasild, kaldasein), kai, kaid
kaliiber (mööteriist; laskeriista rauaõõne läbimõõt), -iibri, -iibrit
kalingur, -i, -i, -ide, -e
kaljas (väike purjekas), kaljase, kaljast, kaljaste, kaljaseid
kalk, kalgi, kalki
kalligraafia (ilukirjutus)
kalor (soojuseühik), -i, -it
kampaania (võitlusretk, sõjakäik)
kamper, kampri, kamprit
kampol, kampoli, kampolit
kanal, -i, -it, -ite, -eid
kaos (segadik, kujutu ürgmass), -se, -st, -ste, -seid
kapitaalne (peamine, põhjanev)
kapitulatsioon (allaandumine)
kappama (nelja jooksmata), kapata, kappan
kapriis (jonnakas tuju)
karanteen (haiguskahtlaste kinnipidamine teatavaks ajaks)
karavin, -i, -i, -ide, -e
karjäär (neljasõit, edukas elu-, teenistuskäik)
karss (märss), karsi, karssi
kartoteek (kaart-sedelistik), -eegi, -eeki
kataloog (nimestik)
katastroof (otsustav pööre, hävitus, õnnetus)
kateeder (õppetool), -eedri, -eedrit
kategooria (liik, klass)

kategooriline (kindlasti väitev, maksev)
kats (proov), katsu, katsu
kaustik, kaustiku, kaustikut
kee (väike kett, pael)
keelama, keelata, keelan, keelatud
keelma, keelda, keelan, keelsin, keelis, keeldud
keraamika (savitöö-kunst)
keris, kerise, kerist
kese (keskkoht), keskme, keset, keskmete
keskustlema (juttu vestma), keskustleda e. keskustella, keskustlen, keskustletud e. keskusteldud
ketrama, kedrata, ketran
kihik (lõikav valu, kirg), kihu, kihku
kihkuma (ägedaks saama)
kiinduma [kellessegi] (kinni jääma)
kiird (pealagi), kiiru, kiirdu
kiirgama, kiirata, kiirgan
kiivas (äge, vihane; armukade), kiiva, kiivast
kinnistu (kinnisvara)
kiosk (müügiputka; aiatelk), kioski, kioskit
kirgas (selge, hele, särav), kirka, kirgast
kirjand, -di, -dit, -dite, -deid
kirre (põhja-ida), kirde, kirret
kirurg (haavaarst), -urgi, -urgi
klamber, klambri, klambrit
klassik (eeskuju-kirjanik), -u, -ut
klassika (eeskuju-kirjandus), -a, -at
kliisee, -ee, -eed
kogema (teada, tunda saama)
kogemus (teadumus)
kohtama [kedagi] (kokku saama)
kolleeg (ametivend)
kolonn (samm; väerühmitis)
koloss (hiigelkogu), -ossi, -ossi

- koma**, koma, koma, komade, komasid
kombineerima (ühendlema)
komfort (mugavus), -fordi, -forti
kommentaar (seletus), -aari, -aari
kompetentne (asjatundlik; võim-
 kondne)
komplekt (kogum)
komplekteerima (ettenähtud määrani
 täiendama)
kompliment (viisakus-, meelitus-
 sõna), -endi, -enti
komponeerima (kokku seadma, heli-
 tööd looma)
kompositsioon (kokkuseade, kirja-
 lik töötlus; helitöö; kunstiline
 looming)
kompost (segaväetis)
kompress (niiske mähis)
kompromiss (kokkulepe)
kompromiteerima (häbisse saatma,
 paljastama)
komöödia (lustmäng)
kondiiter (suhkrupagar), -iitri,
 -iitrit
konfiskeerima (riigi kasuks ära
 võtma)
konflikt (kokkupõrge, tüli)
konkreetne (kehalik, meeleline;
 üksikjuhuline)
konkureerima (võistlema)
konsept (lühike sisukokkuvõte)
konstateerima (kindlaks väitma, nen-
 tima)
konstrueerima (kokku seadma)
konsulent (nõuandja), -endi, -enti
kontinent (mannermaa), -endi, -enti
kontsenter (ühine kese, koondis),
 -entri, -entrit
kontsept (mustand, kavand)
kontsert, -erdi, -erti
konvoi (saatkomando), -voi, -void
koodeks (seadustik), -si, -sit
koomik (lustmängu kirjutaja;
 naljaka osa etendaja), -u, -ut
koomiline (naeruväärne, naljakas)
kooperatiiv (ühistegelik asutis)
koopia (ärakiri)
koopteerima (juurde valima, kut-
 suma)
koos (sõidusuund), koosi, koosi
kopeerima (ära kirjutama, jäljen-
 dama)
korrektne (õige, korralik)
korrekatuur (parandus)
korrespondent (kirjavahetaja, kirja-,
 sõnumisaatja), -endi, -enti
korvama [midagi] (tasuma,
 asendama), korvata, korvan
kosmos (koguilm), -se, -st, -ste, -si
kostüüm (ülikond)
krediit (võlausaldus; laen), -iidi, -iiti
kreedid (õigustu), -ti, -tit
kriis (pööre, pöördejärg)
kriitika (arvustus)
kriitiline (arvustav; otsustav)
kronoloogiline (ajajärgeline)
kroonika (ajaraamat)
kubatuur (ruumala kuupmõõtudes)
kulg (käik, liikumine, läbimine),
 kulu, kulgu
kulgema (midagi mööda käima, üle
 minema)
kuliss (näitesein)
kuller (kiirkäskjalg), -i, -it
kultiveerima (harima, viljama)
kupong (lõigend)
kuraas (julgus)
kurioosum (veider nähtus), -i, -it
kursiiv (kalkkiri), -iivi, -iivi
kurv (köver, -joon), kurvi, kurvi
kušett (lamamisohva), -eti, -etti
kuupima (ruumala arvutama)

kuurort (tervistuskoht), -ordi, -orti
kvalifitseerima (mingi omaduse, võime laadi ära tähendama, hindama)
kvaliteet (omadus), -eedi, -eeti
kvantiteet (kogus, hulk), -eedi, -eeti
kvartaal (veerandaasta; sihtidevaheline osa)
kvoorum (tarbarv), -i, -it
kõrb, kõrve, kõrbe, kõrbede, kõrbi
käibima (liikvel, käimas olema)
käivitama (liikuma panema)
käli (naiseõde)
käsitama (aru saama; rakendama)
käsitleva (tegemist tegema, arutama)
käsitsema (kätega käitlema)
kätleva (kätktpidi teretama), kätelda, kätlen
künism (kombeid eitav esinemisviis)
künnis (lävi)
küps, küpse, küpse, küpsede, küpsi
küülik (kodujänes)
küündima (ulatuma, jätkuma)

L.

laatsaret, -eti, -etti
laboratoorium (teaduslik töötuba), -umi, -umi, -umide, -ume
labürint (keerdkäik), -indi, -inti
laostama (kokku varisemä panema)
larv (näokate; putuka vastne)
last (koorem); **lastima**
laudi (riiul, lava; rehala lagi), -i, -it, -ite, -eid
laup (otsmik), lauba, laupa
laveerima (põiklema)
leelu (laul); **leelutama**
legaalne (seaduslik)
lekkima (vett sisse laskma), lekkida, lekin

leksikon (sõnaraamat), -oni, -oni
lelu (mängukänn)
lemb (hellus, arm), lemme, lembe
levima (laiali lagunema)
liberaalne (vabameelne)
literatuur (kirjandus)
liug, liu, liugu
loe (põhja-lääs), loode, loet, loete, loodeid
lojaalne (seaduslik, truu, aus, ustav)
lokomobil (jõumasin)
loobuma (ära ütleva)
loogika (mõtlemisõpetus)
loogiline (järjekindel, reeglipärane)
loovima (vastu tuult ristleva)
loovutama (käest ära andma)
luna (järeilmaks), luna, luna
lunastama (välja ostma)
lähetama (saatma, komandeerima)
lääs, lääne, läänt
lööbima (välja lööma — haigus)
lööve, lööbe, löövet
lünk (mulk, tühik), lünga, lünka
lüsi, löe, lütt, lüte, lüsi
lüüra (vana-Kreeka kannel)
lüürika (tundeluule)
lüüs (paisusilm), lüüsi, lüüsi

M.

maania (kirglik harrastus, hullus)
magistraal (pealiin, -joon)
majutama (korterisse paigutama)
maksimum (ülemmäär), -i, -i, -ide, -e
maldama (läbema, kärsima), mallata, maldan
manala (allilm, varjuriik)
mandaat (käskkiri; edasivolitus), -aadi, -aati
maneer (viis, komme, harjumus)
manifest (pidulik teadaanne)
mannerg, -u, -ut

manufaktuur (kudumistööstus)
manööver (toimimisviis, võte;
 paigutus; väeharjutus), -öövri,
 -öövrit
maraton (pikamaajooks), -i, -i,
 -ide, -e
margariin (kunstvõi)
marksism (K. Marxi õpetus)
marodöör (ümberhulkuv röövel)
massaaž (soonetasumine)
masseerima (massaaži tegema)
massiivne (läbine; suur, kaalukas)
mausoleum (hauaehitis), -i, -i,
 -ide, -e
meditsiin (arstiteadus)
meedik (arstiteadlane), -u, -ut
meenuma (meelde tulema)
meenutama (meelde tuletama)
meetod (õppeviis, uurimisviis),
 -i, -it, -ite, -eid
meetrika (värsiõpetus)
mehhaniseerima (masinaliseks
 tegema)
mehhanism (masinaseadis)
meloodia (lauluviis)
menetfema (teguviisi tarvitama)
mentaliteet (vaimulaad), -eedi, -eeti
menu (kordaminek, õnnestumine)
miimika (näomäng)
miinimum (alammäär), -i, -i, -ide, -e
miljöö (keskkond), -öö, -ööd
modell (mudel, eeskuju)
monarh (ainuvalitseja), -arhi,
 -arhi, -arhide, -arhe
monoloog (üksikkõne)
monopol (ainuõigus), -i, -i, -ide, -e
monteerima (rakestama, üles
 seadma)
monument (mälestussammas), -endi,
 -enti
monumentaalne (püsiv, suurepärane)

moosekant, -andi, -anti
moraal (kõlblus)
morn (sünge, tume), -i, -i
motiiv (aje, põhjend, juhtmõte)
motiveerima (põhjendama)
muganema (kohanema)
muide (muuseas)
muiste (muistsel ajal)
muistend (muinaslugu)
muusa (kunstijumalanna), -a, -at,
 -ade, -asid
muusik, -u, -ut
muusika; muusikant, -andi, -anti
möönama (järele andma, nõus
 olema), möönata, möönan
müstiline (saladuslik)
mütoloogia (muinaslugude teadus)
müüt (muinaslugu), müüdi, müüti

N.

naasma (tagasi tulema), naasta,
 naasen, naasin, naastud
naiivne (lihtne, lapselik)
naima (naist võtma), naida, nain
naituma [kellegagi] (abielluma)
najatama (millegi najale asetama)
nakatama (mingit haigust andma)
nakkama (külge hakkama), nakata,
 nakkan
naturaalne (loomulik, looduslik)
naturalism (loodusepärasus; selle-
 kohane kunstivool)
needma, needa, nean
neetima, neetida, needin
negatiivne (eitav)
nekroloog (surnu elukirjeldus)
nentima (kindlaks väitma), nentida,
 nendin
neto (puhaskaal, -tulu), -o, -ot
neuroos (närvirike)
neutraalne (erapooletu)

nimme (meelega)
nivelleerima e. nivellima (maad loodima)
noobel (üllas, suursugune), noobli, nooblit
normeerima e. normima
notar, -i, -it, -ite, -eid
noteerima (üles märkima)
nurjama (nurja ajama)
nõustama [kedagi] (nõu andma)
nõustuma [millegagi] (nõusse jääma)

O.

oaas (kõrvesaar), oaasi, oaasi
obelisk (ülespoole koonduv neljahahuline samm), -iski, -iski
objekt (ese), -ekti, -ekti
objektiivne (asjalik, erapooletu)
obrok (kruntrent), -i, -it
ofitsiaalne (ametlik)
ohi, ohja, ohja, ohjade, ohje
olelema (olemas olema), olelda, olen
olm (tõsiasia), olma, olma
oponeerima (vastu väitlema)
oportunism (olupoliitika, paindlus)
opositsioon (vastasrind, vastasseis)
optimism (kalduvus olusid headena näha)
oraator (kõneleja)
orden (aumärk), -i, -it
order (käsk, maksukäsk), -i, -it
orient (idamaa), -endi, -enti
osund (sõna-sõnaline katke kirjutisest, kõnest)
ovatsioon (tormiline kiiduavaldus)

P.

paaž (rüütliõpilane)
paatos (tundeliigutus, hoogsus), -se, -st, -ste, -si

pagema; pagendama
paim (metskarjamaa), paimu, paimu, paimude, paime
pakend, -i, -it
palagan (laada-, turuteater), -i, -i, -ide, -e
palat (haigeteruum; kõrgem ametiasutis)
pale, palge, palet, palete e. palgete, palgeid
palu (nõmmine okasmets)
pamflett (laimukiri), -eti, -etti
panderoll (ristpael, aktsiisisedel)
pannoo (suur seinamaal), -oo, -ood
panoraam (vaatepilt, ringmaal)
paraad (ülevaatuseks esinemine)
parasiit, -iidi, -iiti
parfüüm (hea lõhn)
pariteet (üheõiguslikkus), -eedi, -eeti
parkett (tahvelpõrand; eraldiruum avalikus saalis), -eti, -etti
parlament, -endi, -enti
paroodia (kõne, teose koomiline moonutis)
parool (tunnussõna)
pars, parre, part
passiivne (mitte-tegev)
pastell (maalimiskriit)
pastöriseerima e. pastöörima (käärimise vältimiseks soojutama)
patent (kauplemlsluba; leiutise kaitsekiri), -endi, -enti
patsient (haige, põdeja), -endi, -enti
peegasus (luulehobu), -se, -st, -ste, -si
peied (matusepidu), peiede, peiesid
pension (paiuk), -i, -i, -ide, -e
periood (ajajärk; lausestik)
perroon (jaamaesine)
persoon (isik)

pessimism (kalduvus olusid
halbadeks eeldada)
pidama (arvama; hoidma), pidada,
pean, pidasin, peetud
pidama (kohustatud olema), pidada,
pean, pidin, peatud
pihk, pihu, pihku
piidlema (luurama, piiluma), piielda,
piidlen
piisama (jätkuma), piisata, piisan
piiskop, piiskopi, piiskoppi
pilgar, **pillerkaar** (lustlik oleng)
piloot (lennumeister), -oodi, -ooti
pinal, -i, -it
pintsett (näpits), -eti, -etti
piug, piu, piugu
plakat, -i, -it
plastiline (kujukas)
poleemika (avalik vaidlus, sulesõda)
pontoon (sillapaat, ujuk)
podium (kõrgendatud alus),
-i, -i, -ide, -e
poos (seisang), poosi
portfell (kirjatasku)
portree (näopilt), -ee, -eed
positiivne (jaatav; tõelik)
potents (toimimisvõime)
preparaat (valmistis), -aadi, -aati
prepareerima (ette valmistama)
present (vihmarie), -endi, -enti
prestiiž (lugupeetavus)
pretendeerima (nõudlema)
primitiivne (algeline)
printsiiip (põhimõte), -iibi, -iipi
privileeg (eesõigus)
probleem (raske küsimus, üles-
anne)
produkt (toode, saadus)
produtseerima (tootma)
professionaalne (elukutseline)
progress (edu)

progressiivne (edenev, kasvav)
proklamatsioon (lendleht, teadaanne)
proloog (sissejuhatus)
proportsionaalne (võrdeline)
prospekt (vaade, kujutis; lai tänav)
protest (vastuvaidlus)
protesteerima, **protestima**
protseduur (toimimisviis)
protsess, -essi, -essi
provisioon (toidumoon, vaevatasu)
provokaator (sihilik väljakutsuja)
provotseerima (esile kutsuma)
pruss (kantpalk)
pseudonüüm (varjunimi)
psühholoogia (hingeteadus)
psühholoogiline (hingeteaduslik)
publik, -u, -ut
publitsist (seltskondlike, riigiõiguslike
küsimuste käsitaja)
puksiir (vedurlaev)
põrsas, põrsa, põrsast
pädev (asjatundlik, võimkondne,
kompetentne)
pälvima (väärt olema, ära teenima)
pärgament (nahkpaber), -endi, -enti
pärl, pärli, pärli, pärlide, pärle
pärss (pidur), pärsi, pärssi
pügama, pügada, põan, pöetud
püüs (püüdmissvahend), püüse, püüst,
püüste, püüseid

R.

radikaalne (juurteni tungiv; põhja-
lik; käremeelne)
raev (metsik viha), raevu, raevu
rammima (sisse taguma)
randaal (taldrik-äke)
rass (tõug), rassi, rassi
ratsionaalne (mõistlik, mõistuse-
pärane)
reaalne (asjaline, tõeline)

reageerima (tähelepanelik olema, vastutoimet avaldama)
realistlik (tõsielu silmaspidav), -ku, -kku, -kkude, -kke
redaktor (toimetaja — ajalehe, teose)
redigeerima (trükivalmis tegema)
reetma (ära andma), reeta, reedan
register; registreerima
regulaarne (korrapärane)
reguleerima (korraldama)
reklaam (kavakindel tutvustus)
rekord (parim saavutus), -ordi, -ordi
rekvireerima (sunduslikult hankima)
relatiivne (suhteline)
religioon (usund)
reljeef (kõrgend; pinnast esilekõrguv kaunistis)
relss, relsi, relssi
reorganiseerima (ümber korraldama)
repareerima (parandama, heastama)
repertuaar (varukava, ettekannetevara)
reportaaž (teadete hankimine)
reporter (sõnumisaatja, -hankija)
reprodutseerima (uuesti tekitama, järel looma; paljundama)
resolutsioon (lahendus, otsus)
ressurs (tuluallikas, tagavara), -ursi, -urssi
rest (jääk)
restaureerima (taastama)
resultaat (tulemus), -aadi, -aati
režiim (valitsemisvorm)
retoorika (kõnekunst, ilukõne)
retsept (valmistamisjuhis)
revisjon, -i, -i, -ide, -e
risk (kahjuoht), riski, riski
riskeerima e. **riskima** (liiga palju julgema)
robot (masin-õpimene), -i, -it
rokokoo (ehitus-, ehtimislaad)

romantism (kunstivoolu nimetus)
roobas e. **rööbas**, -pa, -bast
runo (soome-eesti regivärss), runo, runo[t], runode, runosid
rutiin (harjunud osavus, oskus)
ruut, ruudu, ruutu; **ruutima**
rõivas, rõiva, rõivast; **rõivastama**
riündama (peale tungima), rünnata, ründan
rütm (korraldatud, taktis liikumine)

S.

saad (heinad), sao, saadu
saag, sae, saagi, saagide, saage
saaga (muinaslugu), -a, -at, -ade, -asid
saagima, saagida, saen, saetud
sae (pulmarong) saaja, saaja, saajade, saaju
saluteerima (austavalt tervitama)
sanktsioon (kinnitus, jõustumine)
sarkasm (irvitus, salvav pilge)
sarkofaag (kivikirst)
sarm (nõiduv ilu), sarmi, sarmi
satiir (pilge)
sattuma, sattuda, satun
sedastama (nentima, konstateerima)
sedelgas, -a, -at
senior (vanem, juht), -i, -i, -ide, -e
seik (asjaolu), seiga, seika
seirama [kedagi] (järgnema [kellelegi])
sektor (väljalõik), -i, -it
seksioon (osakond)
selde (kristall), selte, seldet
selektiioon (väljavalik)
semu (omamaalane), -u, -u, -ude, -usid
senjoor (isand, käskija)
sensatsioon (kõmu)
sentimentaalne (tundlev, halemeelne)

- separaatne** (eraldine)
serveerima (lauale, ette kandma)
serviis (ühtlaste lauanõude kogu)
sesong e. **sesoon** (hooaeg)
sete, sette, setet
settima (põhja peale vajuma, sadestuma)
sfäär (kera; ringkond)
siirduma (ühest kohast teise üle minema)
siivus (puhas, kombeline), siivsa, siivsat
siluett (varipilt), -eti, -etti
simuleerima (teesklema)
situatsioon (seisund, olukord)
skaala (astmik), -a, -at, -ade, -asid
skeptiline (kahtlev)
skits (visand, kavand)
skolastika (keskaegne usuteaduslik tarkus; eluvõõras õpetus)
skulptuur (raidkunst)
smirgel (kivi, metalli lihvimise vahend), -irgli, -irglit
sofism (pettejäreldus)
soliidne (kindel, püsiv, kaine)
solvama (sõna, teoviisiga haavama), solvata, solvan
sondeerima (põhja mõõtma, uurima)
soodus (kohane, edendav), soodsa, soodsat
soodustama
sooritama (ära õiendama, täide viima)
soosik (pailaps)
sotsiaalne (ühiskondlik)
spaleer (rida)
spekulant (angeldaja), -andi, -anti
spetsiaalne (eriline)
spontaanne (iseendast tekkiv), -se, -set
spurt (lõpp-pingutus), spurdi, spurti
staadium (arenemisaste, -järk), -i, -i, -ide, -e
staaž (teenistusvanus)
stabiilne (kindel, püsiv)
stabiliseeruma (püsivaks jääma)
standard (normaal mõõt)
start (võidujooksu alguspunkt, ärasõit)
statistiline (arvustikuline)
stenograaf (kiirkirjutaja)
steriilne (haigusidutu; sigimatu)
stiihiline (ürgjõuline)
stiil (väljenduslaad)
stipendium (abiraha õppimisel), -i, -i, -ide, -e
strateegia (sõjakunst)
streik (tööseisak), streigi, streiki
struktuur (ehituslaad)
stseen (lava; etteaste)
student (üliõpilane), -endi, -enti
studio (tööruum)
sugereerima (sisendama — mõtet, otsustust)
survama (puruks tampima, rõhuma)
suubuma (suudme kohalt sisse voolama)
suva (heaksarvamine, äranägemine)
suvatsema (sallima, heaks arvama)
suveräänne (piiramatult valitsev, isevalitsuslik)
sõltuma [millestki] (olenema)
sääst (kokkuhoid, vara), säästu
säästma (kokku hoidma, hoidma)
sööstma (tormama)
sümfoonia (mitmeosaline helitöö orkestrile)
sümpaatia (koostunne, poolehoid)
sümptoom (tunnus)
sünonüüm (sama tähendusega sõna)

süntees (mõisteline ühendus,
üksikosade liitmine tervikuks)
süsteem (plaanipärasus)
süstel (prips), süstli e. süstla,
süstlit e. süstlat
süstima (sisse pritsima)
süžee (kõne, teose aine)

Š.

šaht (kaevanduse püstkäik),
šahti, šahti
šanss (soodus võimalus), -si, -ssi
šassii (kanderaamistik)
šifr (kirjamärk; salakiri)
šikk (peenemoeline)
šokk (tõuge; närvivapustus)
šveissima (keevitama), šveissida,
šveisin

Ž.

žanr (liik, igapäevase elu pilt)
žargoon (rikutud keel)
žele (tarretis)
žonglööri (taskukunstnik)

T.

taastama (uuesti üles ehitama)
tagama (kindlustama)
taid (oskus), taidu, taidu
taidur (kunstnik)
tajuma (meelte kaudu vastu võtma)
takt (aja-, helimõõt; peenetundelisus)
taktika (sõjakunst, talitamine
teatava eesmärgi saavutamiseks)
talent (vaimuanne), -endi, -enti
talletama (tallele panema)
talong (kviiitungi, väärtpaberi
konts)
tamburiin (väike käsitrumm)
tank, tangi, tanki

tanner (võitlusväli), tandre e.
tandri, tannert, tannerde, tandreid
taosed (rangid), -ste, -seid
taotama (kätte püüdma)
tapet, -i, -it e. **tapeet**, -eedi, -eeti
tarm (tahtejõud), tarmu, tarmu
taunima (hukka mõistma)
taust (tagasein), tausta, tausta
tava (komme, viis)
tees (juhtlause), teesi, teesi
teesklemine (silmakirjalikult tegema),
teeselda, teesklen
tehnik, -u, -ut
telefon, -i, -i, -ide, -e; **telefoneerima**
telegraaf; **telegrafeerima**
tendents (sihind, sihilikkus)
tender (veduri küttevagun),
tendri, tendrit
termin (tähtpäev), -i, -it
territoorium (maa-ala)
tervis, -se, -st, -ste, -seid e. -si
test (kontrollkatse)
tiitel (pealkiri, au-, ametinimi),
tiitli, tiitlit
tituleerima (tiitliga nimetama)
tohtu (määratu suur)
toimik (akt)
toimuma (sündima, teostuma)
tonnaaž (maht tonnides)
totaalne (täielik)
traagiline (kurblooline)
traalima (veest otsima, püüdma)
traditsioon (pärimus)
tragöödia (kurbmäng)
tribunal (kohus)
tribuun (rahvajuht)
tribüün (kõnelava, vaatajate-lava)
trikoo (kootud rõivas)
trofee (võidutähis)
trupp (salk, rühm), trupi, truppi
trust (tööstusettevõtete liit)

tsenseerima (hindama)
tsentraalne (keskne)
tsentraliseerima (keskkohta koondama)
tsitaat (osund), -aadi, -aati
tsiteerima (sõna sõnalt kellegi ütlust esitama)
tsükkel (ring, ajajärk), tsükli, tsükliit
tšello (väike bassviul)
tualett (rõivastus, -ruum)
tungraud (tõsteaparaat)
tunnetama (ära tundma)
turbiin (auru-, veejõune ratas-jõumasin)
turism (huvireisindus)
turm (hukatus, hävitus), turma
turnee (ringreis), -ee, -eed
turniir (võitlusmäng)
turv (tugi, kaitse), turva
tõik (tõsiasi), tõiga, tõika
tämb[e]r (häälevärv), tämbri, tämbrit
tätoveerima (ihunahka ehtima sisseriibitud joonististega)
tülpima (tuimaks muutuma)
türm (vangla), -i, -i
tüsi (keerulisus)
tüün (vaikne)

II.

uhkama (endast välja hoovama), uhata, uhkan
uhmer, uhmri, uhmrit
uibu (õunapuu), -u, -ut, -ude, -usid
uljas (julge, vahva), ulja, uljast
ulm (unenägu), ulma, ulma
ultimaatum (viimiskordne nõue)
ummik (väljapääsematu seisund)
unelm (unistus), -a, -at

universaalne (üldine, kõikehaarav)
uri (ohver), urja, urja
urm (verine haav; veri), urma, urma
urn (anum), urni, urni
utilitaarne (kasulikkusest lähtuv)

V.

vaaderpass (vesilood)
vaher, vahtra, vahert e. vahtrat, vahtrate, vahtraid
vahk (hoog, sööst), vahu, vahku
vainu (külaväljak), vainu, vainut
vakantne (vaba koht)
vaktsiin (tõvevastane pooke-ollus)
valev (hele, valge)
valuuta (väärtus; rahavääring; välisraha)
variant (teisend), -andi, -anti
varieerima (teisendama)
vegeteerima (tegevuseta elutsema)
velsker, velskri, velskrit
veteraan (väljateeninu)
veterinaar-arst (loomaarst)
veto (keeld; keeluõigus)
vihjama [midagi v. millelegi] (kaudselt mõista andma), vihjata, vihjan
vihur (tuulispea)
viiking (muinasskandinaavia meresõitja), -i, -it
viitama (millelegi juhtima; roopast välja viskuma), viidata, viitan
vinjett (ehispildike raamatus), -eti, -etti
vintsklema, vintselda, vintsklen
virtuoos (meisterlik mängija)
virv (sootuluke), virva, virva
vitaalne (elujõuline)
vitriin (klaaskapp, vaateaken)

vrakk (laevariise), vraki, vrakki
võhik (mitteasjatundja)
väitma (tõsiarvamusena esitama,
kinnitama), väita, väidan
värbama (teenistusse palkama),
värvata, värban
värd (kahe eri liigi järeltulija),
värra, värda

Õ.

õdus (kodune, mugav)
õgev (sirge, otse), õgva, õkva
õitsel [olema]
õlu[t], õlle, õlut

õnnis, õndsas, õnnist e. õndsas,
-sate, -said
õsuma (sirbiga lõikama)

Ä.

äestama, äestada, äestan
ängistama (suruma, pigistama)

Ü.

ületama (üle ulatuma)
ümar, -a, -at
ümbrik, -ku, -kku
ürg (algus), ürju, ürgu
üttama (kõnetama), ütata, ütatan

SISUKORD.

I. Kokkuvõtteid vormiõpetusest.

	Lk.
I. Sissejuhatuseks:	
1. Sõnavälde	3
2. Sõna osad	4
II. Käänamine:	
1. Käänamise tabel	6
2. Käändkondade tabel	7
3. Asesõnade käänamine	8
4. Arvsõnad	10
III. Pööramine:	
1. Pööramise tabel	11
2. Pöördkondade tabel	11

II. Tuletusõpetus.

I. Sissejuhatuseks	12
II. Tuletusliited e. sufiksid:	
1. Käändsõnade liiteid	13
2. Pöördõnade liiteid	18
3. Abisõnade liiteid	21
II. Sõnade liitmine	
1. Käändsõnad	21
2. Pöördõnad	26
3. Abisõnad	27

III. Lauseõpetus.

I. Sissejuhatuseks	29
III. Lihtlause:	
1. Laiendamata lihtlause	29
2. Laiendatud lihtlause	
1. Laiendid	32
2. Öeldistäide	33
3. Sihitis	33
4. Määrus	36

	Lk.
5. Täiend	38
6. Üte	41
7. Koondlause	42
III. Liitlause:	
1. Liitmine	44
2. Rindlause	46
3. Põimlause	50
IV. Lausete lühendamine:	
1. Lauselühendid	55
2. Väljajäteline ja katkeline lause	56
V. Sõnade järjekorrast	57
VI. Kirjavahemärkide kokkuvõte	58
Sõnastik	63

1. trükk.

Vastutav toimetaja A. Selmet. Ladumisele antud 30. XII 1945. Trükkimisele antud 16. II 1946. Paber 56 × 79 ¹/₁₆. Trükiarv 24 200 eks. Trükipoognaid 5 + 1 pg. tab. Trükitähti trükipoognas 41 328. Arvutuspoognaid 5,4. MB 00733. Tellimise nr. 68. Trükikoda „Hans Heidemann“, Tartu, Vallikraavi 4.

На эстонском языке. Р. Рейман, Учебник эстонского языка для VII класса. I издание.

2. K ä ä n d k o n d a d e t a b e l .

Ühtemoodi käänduvad sõnad koondatakse **käändtüüpidesse**, ühesuguste muutelõppudega käändtüübid — **käändkondadesse**.

Käändkonnad	Käändtüübid	A i n s u s e			M i t m u s e			
		omastav	osastav	sisseütlev	omastav	osastav	-de-sisseütlev	-i-sisseütlev
I. Ühesilbised tüved	1. puu 2. koi	puu } koi } ^o	puud } koid } ^{-d}	puusse } koisse } ^{-sse}	puude } koide } ^{-de}	puid } koisid } ^{-id} ^{-sid}	puudesse } koidesse } ^{-desse}	puisse } — } ^{-isse}
II. Kahesilbised astmevahelduseta esmavärtelised tüved	1. vana nimi seminar 2. meri	vana nime seminari } mere } ^o	vana nime seminari } merd } ^{-d}	vanasse ~ vanna nimesse ~ nimme seminarisse ~ seminari meresse ~ merre } ^o ^{-sse}	vanade nime seminari } merede } ^{-de}	vanasid ~ vanu nimesid seminarisid ~ seminare meresid } ^o ^{-sid} (u, i, e)	vanadesse nimesse seminaridesse meredesse } ^{-desse}	vanusse } — } ^{-u} seminarisse } — } ⁻ⁱ — } ^{-e} } ^{sse}
III. Kahesilbised astmevahelduseta esmavärtelised e-lõpulised ja teisevärtelised tüved	1. pere 2. piiga lauljanna	pere } piiga lauljanna } ^o	peret } piigat lauljannat } ^{-t}	peresse } piigasse lauljannasse } ^{-sse}	perede } piigade lauljannade } ^{-de}	peresid } piigasid lauljannasid } ^{-sid}	peredesse } piigadesse lauljannadesse } ^{-desse}	—
IV. Kahesilbised astmevahelduseta kolmandavärtelised ja enamasilbised tüved	1. aasta vaagen 2. raamat tuulik sipelgas lage kolmas side	aasta } vaagna raamatu tuuliku sipelga lageda kolmanda sideme } ^o	aastat } vaagnat raamatut tuulikut sipelgat lagedat kolmandat sidet } ^{-t}	aastasse } vaagnasse raamatusse tuulikusse sipelgasse lagedasse kolmandasse sidemesse } ^{-sse}	aastate } vaagnate raamatute tuulikute sipelgate lagedate kolmandate sidemete } ^{-te}	aastaid } vaagnaid raamatuid tuulikuid sipelgaid lagedaid kolmandaid sidemeid } ^{-id}	aastatesse } vaagnatesse raamatutesse tuulikutesse sipelgatesse lagedatesse kolmandatesse sidemetesse } ^{-tesse}	aastaisse } vaagnaisse raamatuisse tuulikuisse sipelgaisse lagedaisse kolmandaisse sidemisse } ^{-isse}
V. -ne- ja -s-lil- telised tüved	1. teine katkine põhjus õpilane kirjutus kõnelemine ootamatus 2. vaene teos punane alus karjane katus vastastikune	teine } katkine } põhjus } õpilane } kirjutus } kõnelemine } ootamatus } ^{-se}	teist } katkist } põhjust } õpilast } kirjutust } kõnelemist } ootamatust } ^{-st}	teisesse ~ teise katkisesse ~ katkisse põhjusesse ~ põhjusse õpilasesse ~ õpilasse kirjutusesse ~ kirjutusse kõnelemisesse ~ kõnelemisse ootamatusse ~ ootamatusse } ^o ^{-sesse}	teiste } katkiste } põhjuste } õpilaste } kirjutuste } kõnelemiste } ootamatuste } ^{-ste}	teisi } katkisi } põhjusi } õpilasi } kirjutusi } kõnelemisi } ootamatusi } ^o ^(-si)	teistesse } katkistesse } põhjustesse } õpilastesse } kirjutustesse } kõnelemistesse } ootamatustesse } ^{-tesse}	teisisse } katkisisse } põhjusisse } õpilasisse } kirjutusisse } kõnelemisisse } ootamatusisse } vaestesse } teostesse } punastesse } alusesse } karjastesse } katusesse } vastastikusse } ^{-sisse} ^{-seisse}
VI. Kahesilbised astmevahelduslikud tüved: omastav nõrgas, osastav tugevas astmes	1. sõda mägi 2. tark jõud ahi	n. a. } sõja } mäe } targa } jõu } ahi } ^o	t. a. } sõda } mäge } tarka } jõudu } ahi } ^o	t. a. n. a. } sõtta ~ sõjasse } mäkke ~ mäesse } tarka ~ targasse } jõudu ~ jõusse } ahju ~ ahjusse } ^o ^{-sse}	t. a. } sõdade } mägede } tarkade } jõudude } ahjude } ^{-de}	t. a. } sõdu ~ sõdasid } mägesid } tarku } jõude } ahje } ^o ^(-u, -i, -e)	t. a. } sõdadesse } mägedesse } tarkadesse } jõududesse } ahjudesse } ^{-desse}	n. a. } sõjusse } — } targusse } jõuesse } ahjusse } kasvandikesse } ^{-u} ⁻ⁱ ^{-e} } ^{sse}
	kasvandik	kasvandiku }	kasvandikku }	kasvandikku ~ kasvandikusse }	kasvandikkude }	kasvandikke }	kasvandikkudesse }	kasvandikesse }
VII. Kahesilbised astmevahelduslikud lühenenud tüved: omastav nõrgas, osastav tugevas astmes	1. käsi uus keel vars kaas	n. a. } käe } uue } keele } varre } kaane } ^o	t. a. } kätt } uut } keelt } vart } kaant } ^{-t}	t. a. n. a. } kätte ~ käesse } uude ~ uuesse } keelde ~ keellesse } varde ~ varresse } kaande ~ kaanesse } ^o ^{-de} ^{-sse}	n. a. } käte } uute } keelte } varte } kaante } ^{-te}	t. a. } käsi } uusi } keeli } varsi } kaasi } ^o ⁽⁻ⁱ⁾	n. a. } kättesse } uutesse } keeltesse } vartesse } kaantesse } ^{-tesse}	n. a. } käsisse } uusisse } keelisse } varsisse } kaasisse } ^{-isse}
VIII. Kahesilbised astmevahelduslikud tüved: omastav tugevas, osastav nõrgas astmes	1. mõte ratas 2. aken 3. liige	t. a. } mõtte } ratta } akna } liikme } ^o	n. a. } mõtet } ratast } akent } liiget } ^{-t}	t. a. } mõttesse } rattasse } aknasse } liikmesse } ^{-sse}	n. a. } mõtete } rataste } akende } liikmete (t. a.) } ^{-te} ^{-de}	t. a. } mõtteid } rattaid } aknaid } liikmeid } ^{-id}	n. a. } mõtetesse } ratatesse } akendesse } liikmetesse (t. a.) } ^{-tesse} ^{-desse}	t. a. } mõtteisse } rattaisse } aknaisse } liikmeisse } ^{-isse}

Ülesanne 6. Määrata käändkonnad ja rühmitada nende järgi, lisades omastava ja osastava: kirjutaja, truu, hapu, ohvitser, süda, komitee, riie, üks, mai, tegu, aednik, nool, mätas, salalik, uudis, okas, kaar, poiss, kapital, püü. Pealkirjaks: Käändkonnad. Näit.:
I. truu — truu — truuud.

Ülesanne 7. Talitada samuti sõnadega: viies, lee, kliima, püha, sade, paas, kasukas, teema, muu, soodus, tatar, varss, hüüd, tuli, kakao, sohva, kihelkond, seadus, pannal, laegas, haug, eestlanna, organisaator, kolhoos, heinaline.

III. P Ö Ö R A M I N E.

Tabel nr. 2
(kuulub lk. 11 ette)

1. Pööramise tabel.

A. Pöördelised muuted.

Kõneviisid	Ajad	I s i k u l i n e t e g u m o o d				Umbisikuline tegumood	
		Jaatav kõne			Eitav kõne	Jaatav kõne	Eitav kõne
		1. pööre	2. pööre	3. pööre	Kõik pöörded		
I. Kindel kõneviis	Olevik	<i>ma toon, õpin, hakkam me toome, õpime, hakkame</i>	<i>sa tood, õpid, hakkad te toote, õpite, hakkate</i>	<i>ta toob, õpib, hakkab nad toovad, õpivad, hakkavad</i>	<i>ei too, ei õpi, ei hakka</i>	<i>tuuakse, õpitakse, hakatakse</i>	<i>ei tooda, ei õpita, ei hakata</i>
	Lihtminevik	<i>ma tõin, õppisin, hakkasin me tõime, õppisime, hakkasime</i>	<i>sa tõid, õppisid, hakkasid te tõite, õppisite, hakkasite</i>	<i>ta tõi, õppis, hakkas nad tõid, õppisid, hakkasid</i>	<i>ei toonud, ei õppinud, ei hakanud</i>	<i>toodi, õpiti, hakati</i>	<i>ei toodud, ei õpitud, ei hakatud</i>
	Täisminevik	<i>ma olen toonud, õppinud, hakanud me oleme toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>sa oled toonud, õppinud, hakanud te olete toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>ta on toonud, õppinud, hakanud nad on toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>ei ole toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>on toodud, õpitud, hakatud</i>	<i>ei ole toodud, õpitud, hakatud</i>
	Enneminevik	<i>ma olin toonud, õppinud, hakanud me olime toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>sa olid toonud, õppinud, hakanud te olite toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>ta oli toonud, õppinud, hakanud nad olid toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>ei olnud toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>oli toodud, õpitud, hakatud</i>	<i>ei olnud toodud, õpitud, hakatud</i>
II. Tinglv kõneviis	Olevik	<i>ma tooksin, õpiksin, hakkaksin me tooksime, õpiksime, hakkaksime</i>	<i>sa tooksid, õpiksid, hakkaksid te tooksite, õpiksite, hakkaksite</i>	<i>ta tooks, õpiks, hakkaks nad tooksid, õpiksid, hakkaksid</i>	<i>ei tooks, ei õpiks, ei hakkaks</i>	<i>toodaks, õpitaks, hakataks</i>	<i>ei toodaks, ei õpitaks, ei hakataks</i>
	Täisminevik	<i>ma oleksin toonud, õppinud, hakanud me oleksime toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>sa oleksid toonud, õppinud, hakanud te oleksite toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>ta oleks toonud, õppinud, hakanud nad oleksid toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>ei oleks toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>oleks toodud, õpitud, hakatud</i>	<i>ei oleks toodud, õpitud, hakatud</i>
III. Kääskiv kõneviis	Olevik	— <i>toogem, õppigem, hakakem</i>	<i>too, õpi, hakka tooge, õppige, hakake</i>	<i>toogu, õppigu, hakaku</i>	<i>1. ärgem toogem, ärgem õppigem, ärgem hakakem 2. ära too, ära õpi, ära hakka ärge tooge, ärge õppige, ärge hakake 3. ärgu toogu, ärgu õppigu, ärgu hakaku</i>	<i>toodagu, õpitagu, hakatagu</i>	<i>ärgu toodagu, ärgu õpitagu, ärgu hakatagu</i>
IV. Kaudne kõneviis	Olevik	<u>ma, me</u> <i>toovat,</i>	<u>sa, te</u> <i>õppivat,</i>	<u>ta, nad</u> <i>hakkavat</i>	<i>ei toovat, ei õppivat, ei hakkavat</i>	<i>toodavat, õpitavat, hakatavat</i>	<i>ei toodavat, ei õpitavat, ei hakatavat</i>
	Täisminevik	<u>ma, me</u> <i>olevat toonud,</i>	<u>sa, te</u> <i>õppinud,</i>	<u>ta, nad</u> <i>hakanud</i>	<i>ei olevat toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>olevat toodud, õpitud, hakatud</i>	<i>ei olevat toodud, õpitud, hakatud</i>

2. Pöördkondade tabel.

Ühtemoodi pöörduvad sõnad koondatakse pöördtüüpidesse, ühesuguste muutelõppudega pöördtüübid — pöördkondadesse.

Pöördkonnad	Pöördtüübid	- <i>da</i> -tegevusnimi	Olevik	Lihtminevik	- <i>nud</i> -kesksõna	Umbisikuline olevik	- <i>tud</i> -kesksõna
I. Ühesilbised tüved	1. <i>saama</i> <i>tooma</i> 2. <i>käima</i>	<i>saada</i> <i>tuua</i> <i>käia</i> } - <i>a</i> , - <i>da</i>	<i>saan</i> <i>toon</i> <i>käin</i> } - <i>n</i>	<i>sain</i> <i>tõin</i> <i>käisin</i> } - <i>in</i> } - <i>sin</i>	<i>saanud</i> <i>toonud</i> <i>käinud</i> } - <i>nud</i>	<i>saadakse</i> <i>tuuakse</i> <i>käiakse</i> } - <i>akse</i> } - <i>dakse</i>	<i>saadud</i> <i>toodud</i> <i>käidud</i> } - <i>dud</i>
II. Kahe- ja astmevahelduseta ja enamasilbised tüved	1. <i>elama</i> <i>pettuma</i> 2. <i>kirjutama</i> <i>esitlema</i> 3. <i>kõnelema</i> 4. <i>olema</i> <i>esiteleva</i>	<i>elada</i> <i>pettuda</i> <i>kirjutada</i> <i>esitleda</i> } - <i>da</i> <i>kõnelda</i> <i>olla</i> <i>esitella</i> } - <i>a</i>	<i>elan</i> <i>pettun</i> <i>kirjutan</i> <i>esitlen</i> <i>kõnelen</i> <i>olen</i> <i>esitelen</i> } - <i>n</i>	<i>elasin</i> <i>pettusin</i> <i>kirjutasin</i> <i>esitlesin</i> <i>kõnelesin</i> <i>olin</i> <i>esitelin</i> } - <i>in</i>	<i>elanud</i> <i>pettunud</i> <i>kirjutanud</i> <i>esitlenud</i> } - <i>nud</i> <i>kõnelnud</i> <i>olnud</i> <i>esitelnud</i> } -(<i>l</i>) <i>nud</i>	<i>elatakse</i> <i>pettutakse</i> <i>kirjutatakse</i> <i>esitletakse</i> <i>kõneldakse</i> <i>ollakse</i> <i>esitellakse</i> } - <i>akse</i> } - <i>takse</i> } - <i>dakse</i>	<i>elatud</i> <i>pettutud</i> <i>kirjutatud</i> <i>esitletud</i> <i>kõneldud</i> <i>oldud</i> <i>esiteldud</i> } - <i>tud</i> } - <i>dud</i>
III. Kahe- ja astmevahelduslikud tüved: - <i>da</i> -tegevusnimi tugevas, olevik nõrgas astmes	1. <i>lugema</i> <i>õppima</i> 2. <i>saatma</i> <i>andma</i> <i>laulma</i> <i>seisma</i>	<i>t. a.</i> <i>lugeda</i> <i>õppida</i> } - <i>da</i> <i>saata</i> <i>anda</i> } - <i>a</i> <i>laulda</i> <i>seista</i> } - <i>da</i> } - <i>ta</i>	<i>n. a.</i> <i>loen</i> <i>õpin</i> <i>saan</i> <i>annan</i> <i>laulan</i> <i>seisan</i> } - <i>n</i>	<i>t. a.</i> <i>lugesin</i> <i>õppisin</i> <i>saatsin</i> <i>andsin</i> <i>laulsin</i> <i>seisin</i> } - <i>sin</i>	<i>t. a.</i> <i>lugenud</i> <i>õppinud</i> <i>saatnud</i> <i>andnud</i> <i>laulnud</i> <i>seisnud</i> } - <i>nud</i>	<i>loetakse</i> <i>õpitakse</i> <i>saadetakse</i> <i>antakse</i> <i>lauldakse</i> <i>seistakse</i> } - <i>akse</i> } <i>n. a.</i> } - <i>takse</i> } <i>t. a.</i> } - <i>dakse</i>	<i>loetud</i> <i>õpitud</i> <i>saadetud</i> <i>antud</i> <i>lauldud</i> <i>seistud</i> } - <i>tud</i> } <i>n. a.</i> } - <i>dud</i> } <i>t. a.</i>
IV. Kahe- ja astmevahelduslikud tüved: - <i>da</i> -tegevusnimi nõrgas, olevik tugevas astmes	1. <i>hüppama</i> 2. <i>õmblema</i>	<i>n. a.</i> <i>hüpata</i> <i>õmmelda</i> } - <i>ta</i> } - <i>da</i>	<i>t. a.</i> <i>hüppan</i> <i>õmblen</i> } - <i>n</i>	<i>t. a.</i> <i>hüppasin</i> <i>õmblesin</i> } - <i>sin</i>	<i>n. a.</i> <i>hüpanud</i> <i>õmmelnud</i> } - <i>nud</i> } -(<i>el</i>) <i>nud</i>	<i>n. a.</i> <i>hüpatakse</i> <i>õmmeldakse</i> } - <i>takse</i> } - <i>dakse</i>	<i>n. a.</i> <i>hüpatud</i> <i>õmmeldud</i> } - <i>tud</i> } - <i>dud</i>

Ülesanne 8. Määrata pöördkonnad ja rühmitada nende järgi, lisades -*da*-tegevusnime ja oleviku: *puutama*, *lendlema*, *jooma*, *küsima*, *rüüpama*, *niitma*, *panema*, *vettima*, *põdema*, *võrdlema*, *katma*, *mõtisklema*, *kontrollima*, *ketrama*, *kujuteleva*, *harjutama*, *näima*, *kuutama*, *puiklema*, *tapma*, *neelama*, *pügama*.
Pealkirjaks: Pöördkonnad. Näit.:

I. *jooma* — *juua* — *joon*,

Ülesanne 9. Talitada samuti pöörd sõnadega: *oskama*, *tukkuma*, *jõudma*, *rabelema*, *veenma*, *organiseerima*, *laadima*, *maitsma*, *maitsema*, *nuhtlema*, *põdrama*, *põõrma*, *kaema*, *muldama*, *kiskuma*, *tootma*, *kaotama*, *puuduma*, *sulgema*, *sulguma*.

RBL. 3.50

A-16098

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00503598 7